Janko Leskovar:

Odabrane novele

SADRŽAJ:

Misao na vječnost

I.

U selu Druškovcu živio učitelj Đuro Martić. Ljudi držahu da je bolestan, nu zapravo on toga nije ćutio, ali se opet nije osjećao kao nekad prije. Sada su mu jako izbile modre žile koje su se fino razmekšale oko očiju pa se protegle preko sljepočica i visoka čela. A i njegove usne nekud povenuše i uši se utanjiše, poblijediše; no ipak još ne kašljuca pa svoju službu vazda točno vrši. Štoviše, školski nadzornik, "poglaviti gospodin", posve je zadovoljan njime.
A ipak on ne bijaše pravi učitelj.
Djeci bijaše doduše dobar, no često bi ga spopala neka čama kojoj nije znao uzroka ni imena, a te čame ne bi se mogao otresti za čitava poučavanja. Da smije, najbolje bi bilo da tada djecu pošalje kući, no to ne ide. U takvu stanju nije znao uzdržati mira u školi, bijaše nestrpljiv, razdražljiv, pa bi znao koje dijete nazvati magaretom, bukvom - ili bi ga ščepao i za uho i za kosu.
Kad bi ga ta besvjestica minula, žalio je i odlučio: nikad više; no naskoro učinio bi opet istu pogrešku.
To je bivalo kod njega valjada s prevelika napora.
Bijaše sam u školi s poludnevnom obukom, pa je stoga morao još nekoliko sati poučavati - a zimi nije dosta ni dana bilo. No zato bi se još uvijek našlo časa i vremena da se i odmori; ali njemu nešto nije dalo da odahne, nešto ga uvijek tjeralo da razmišlja - razmišlja bez oduška, dok ga najzad ne bi zaboljela glava. Tada bi mu se živci stali na vjeđa trzati, žile na sljepočicama poigravati i on bi se dokraja izmoren bacio na krevet. Njegov bi ga sluga Daša umolio da ustane, da se svuče, da će mu krevet raspraviti - on je to čuo, ali se dugo, dugo nije micao, ni riječi progovorio premda sam želješe sna.
On je neizmjerno žudio noći jer su mu one donosile sanje, a sanjama podavaše drugo značenje negoli ga nekad učio njegov učitelj pedagogije u učiteljskoj školi. Koliko se sjećaše, već od djetinjstva imađahu njegove sanje neko značenje, no on se još dugo držao teorije što ju je učio u učiteljskoj školi.
Ali pred četiri godine dogodio se prijelom i on se raskrstio s naukom herbatovaca. Jedne večeri legao kao obično i usnuo. Je li uistinu spavao, toga ne bi znao nikad reći; bijaše budan, tako mu se činjaše. Noć je tamna; opazi oca gdje se vraća kući sa svjetiljkom u ruci. Dođe do potoka koji je nabujao s jesenske kiše. Prelazi preko brvi i već će biti prijeko, no sad mu se oskliznu noga i on iščezne u mutnoj, zablaćenoj vodi... Njega u srcu zazeblo i trgnu se. Opipa čelo, a na njemu hladan znoj. Hvala Bogu, san...
Drugi dan, baš izlazila djeca iz škole, opazi gdje dolazi mužek obučen na seljačku njegova kraja. Prođoše ga srsi. Mužek dođe i on mu se zagleda u lice.
- Znam, znam - reče muklo - a gdje ste ga izvukli?
- Malo niže brvi, zapeo o staru vrbu.
Od to se doba podao Đuro Martić posve noći koja mu je nosila u svom krilu neki tajinstveni život. Njegove sanje bijahu tako žive, vjerne, da se često smućivao što li je zapravo san, što li život. Jedna sanja, dosta neobična, često mu se vraćaše.
On se sastajaše s pokojnicima.
Bijahu to njegovi drugovi: jedan, koji je tri godine s njime redovito samo jedanput na dan jeo, i to u pučkoj kuhinji, a umro je još u trećem tečaju (nijesu znali od čega); drugomu izjeli pluća crvići, a treći - no taj bi mogao i sada još živjeti da se nije ubio. S tom trojicom - sada već nijesu bili tako suhi - sastajaše se često. U početku bi znao da sanja pa bi im rekao: "Prijatelji moji, to je sanja, nije moguće, vi ste mrtvi." - No oni bi ga stali uvjeravati da to nije san, da je to život, pravi život. - "I šta ti ne pada na um, rekoše, ta mi smo ovdje, evo ti ruke!" - I činjaše mu se tako da je to prava istina, pa kad je jednom iza take sanje ustao, toliko se smutio, da nije znao dokud doseže san, dokud život. Bilo mu je kao da je negdje sanjao da su mu prijatelji pomrli i da je u snu čitao tu vijest u svom pedagoškom listu. Ipak pođe da potraži onaj broj pedagoškog lista, no ne nađe ga. Tad stade u pomoć dozivati različite uspomene, ali to ga još većma smuti i tad sjedne da napiše pismo Ivanovu ocu na Rijeci, u kojem ga moli da mu kaže što je s Ivanom, da li živi ili je mrtav. I već je htio da list odašalje, kad mu se stadoše predodžbe opet rađati, pojmovi bistriti.
- Da, mrtvi su mrtvi!
Ali to nije bivalo uvijek tako, imađaše i on svijetlijih dana. Tad je bio kao preporođen: udisaše duboko svježi zagorski zrak, nosnice mu se širile, grudi nadimale, pa se sa zanimanjem ogledavaše po krasnoj prirodi i tad mu se vidio smiješak na tankim usnama.

II.

Bijaše jedne subote, mjeseca prosinca, a kasno poslije podne. Već pred četrnaest dana bijaše zapao snijeg i dobro se ustalio, a zima pritisla ljuto. Nebo bijaše začudo vedro, a sunce još na obzorju pa se njegovi zlatni traci ljeskahu na snježnoj bjelini.
Đuro Martić bijaše u svojoj sobi pa si nešto pjevuckaše. Već je treći dan što ga ne ostavlja dobra volja. U četvrtak bijaše pozvan na objed k susjednomu vlastelinu: društvo ga razvedrilo i on ga poslije i zabavljaše. No u početku bijaše mrk. Svi bijahu dobro ugojeni, samo on suh, žut. Dosad nije na to ni mislio, no tu mu je prvi put izbila jače na površinu njegova vlastita osoba. I oči mu neprestano pogledahu na tanke noge i suhe

ruke na kojima se opažaše svaka žilica, a tad bi kradom posmatrao i svoje susjede; a kakove pune ruke i snažna bedra bijahu u njih!
Namrgodio se.
No kad je čuo gdje gospoda s velikim zanimanjem razgovaraju o jestvinama, kad je čuo izraze: pikantno, sočno, božanski miris, poče ga ostavljati zlovolja. Ono "pikantno, sočno, miris" - to je ono, to... a on na to prije ni mislio nije; no, pa njegov Daša tako i ne zna.
Društvo, pa ono "pikantno, sočno, miris" brzo ga udobrovoljiše, a smiješak mu se stade rađati na licu.
Sučelice njemu sjeđaše mlada učiteljica iz susjednog sela. Oni se često pogledali, i on oćuti kako ga nešto oživljuje. Po objedu razgovarahu dugo, dugo. Ona reče da će buduće nedjelje doći sa svojom prijateljicom na misu u njegovo selo. To mu godilo, a bijaše valjda i uzrokom što ga od četvrtka nije ostavila dobra volja.
Dakle će doći! Nešto ga poticaše da se sutra u crkvi iskaže. Potraži kajde da sjedne k starom glasoviru. Još je vidio svoje tanke noge, suhe ruke, no već kod prvih akorda stade zaboravljati i za se i sutrašnji dan, a kad je počeo svirati Volckmarovu D-dur fantaziju, sasvim se izgubi; veličanstveni završetak, premda ga nije prvi put čuo, smuti ga dokraja. Još dva-tri puta ponovi isto mjesto, a tad se zagleda nekud daleko, daleko. Ispred njega izginuše i šiljata koljena i suhe ruke, soba i oni snježni brežuljci vani; on bijaše u svemirskoj praznini u kojoj još dugo, dugo odzvanjaše posljednji akord, udaljujući se sve dalje i dalje, dok negdje daleko, daleko ne izginu.
U njegovoj duši nastade mukla, bezutješna praznina. Dakle zauvijek ga nestalo, nije moguće; on je čuo, osjećao kako se nekamo daleko, daleko udaljivao, on mora još negdje tamo biti...
Prenu se.
Opet opazi svoje suhe ruke, tanke noge, a kroz prozor sagleda sunce već na zapadu. Već se ticaše snježnog vrhunca Kune gore.
Ustade i opet se zagleda.
Ah, to je samo obmana. Sunce mora da je već osam minuta i pol za obzorjem; toliko treba dok mu svjetlo do nas dopre. Sa sjeverne Polarne Zvijezde svjetlo treba do nas trideset godina. Trideset, trideset, ah gle, trideset godina treba i svjetlo naše zemlje dok dospije na Polarnu Zvijezdu. Vidi, vidi, po tom bi se za trideset godina vidio današnji dan nikud izginuo, propao, ah, za trideset godina vidjet će se na sjevernoj Polarnoj Zvijezdi, za pet tisuća godina u Mliječnoj Stazi: dalje, sve dalje u svemir, sve dalje bez kraja, bez konca, padat će svjetloslika zemljina današnjega dana.
Oh, Bože, Bože, ništa ne izgiba, ne propada, sve, sve je vječno. Ah, što me to samo toliko glava boli... Kad umrem možda će duša poput misli prhati sa zvijezde na zvijezdu. Ah divote, ona će saznati prošlost svih vjekova, sve, sve je to zabilježeno u svemiru, ništa nije izginulo; svjetloslika svakog trena bivstvovanja otisnuta je u svemiru...
- Eh, gospodine, svjetiljke! - javi se Daša.
- Dobro, dobro!
- A što ćete večerati?
- Ništa, ništa, pusti me!

III.

Đuro Martić opet sjedne na stolicu pred starim glasovirom. Laktovima se naslonio na koljena a glavu spustio i podbočio rukama. Oči mu zatvorene, disanje se skratilo. - Jedan krasan dan i taj je negdje u svemiru.
Na zemlji leži zlatni sjaj sunca. Zelena bukova šumica tamo prijeko tako je divna, a ubava dolinica, kojom protječe potočić, tako je mila, mila. On se vratio iz škole, sam je u sobi, svi su negdje na polju, rade. U sobu pada sjajno svjetlo sunčano kroz malene prozorčiće. U sjeni u kutu visi raspelo. Tako je svečana tišina, i tko se ne bi bacio pred raspelo. Neizrecivo lagodno bijaše mu u srcu. I sunčev sjaj i zelena šumica i ubava dolinica, sve to bijaše neopisivo čarobno; on nije znao zašto, no to bijaše osjećanje nevinosti.
I mnogo bijaše takovih dana, dok ga jednog jesenskog jutra ne odveze otac u Zagreb da postane gospodinom; bit će mu dobro danas-sutra.
I u Zagrebu je sunce sjalo, ali bez čara; drugačije sja ono na rođenoj grudi.
Lagano su prolazili dani, prošla i ljeta. I jednoga proljetnog dana sjeđaše on u tijesnoj sobici gore pod krovom u -skoj ulici. Laktove spustio na sto a rukama podbočio čelo, i bijaše kao bez misli, kao bez čuvstva.
Polagano se otvore vrata, a na njima se pokaza kćerka gospodareva. Ona uzdrhta i htjede da se vrati, ali nije mogla. Neodlučna, oklijevajući uđe. Nije digao glave, ali je sve čuo i osjećao. Čuo njene lagane korake, šuškanje haljina, pa i disanje. Ona je drhtala, prignula se i kleknula.
- Oprostite, ja sam tu, oprostite, ne mogu dalje...
A njemu nato potekoše suze i naglas zajeca, kleknu do nje, gladio joj ruke, lice, čelo, vlasi; ona mu otirala suze, a i njoj samoj niz lice kapahu. I zagrebačko sunce dugo sjaše čarobno i milo.
Ali jednog jutra opet je u svojoj sobici klonuo. I opet je ona došla i preda nj kleknula.
- Ah, što od mene bježiš, što me se kloniš?
On mučaše.
Ona ustade.
- Nemoj, nemoj! - zavapi očajna. - Sve si mi uzeo, sve, sve, sve...
I opet nije imao riječi da je utješi.
- Ah, pojmim. Ja sam tebi odurna, nećudoredna, iskvarena. Ah znam, no vidjet ćeš. Ti ćeš vidjeti...
Ona se brzo udalji, on pođe za njom, htjede je vratiti, ali nje već ne bijaše.
Uze šešir i ode, pa se istom uvečer vrati.
Vrata njezine sobe bijahu otvorena, ljudi ulazili i izlazili. Dogodi se nesreća.
On uđe nesvjesno.
Pred njim ležaše ona mrtva, poškrapana krvlju...
- -
On uzdrhta i ustade od starog glasovira...
- Oh, Bože, Bože, i taj dan je u svemiru, i s njime ću se gore sastati!
I njezina haljina bijaše na grudima otvorena (na hitac dotrčaše i potražiše ranu), vide se gole grudi, u udubini između sisa crna je rana, sve je poškrapano krvlju. Njene su crne oči otvorene i gledaju ga stakleno...
Na tornju seoske crkve udaraše dvanaest sati; on toga nije čuo.
Oblijevao ga znoj.
- Oh, Bože, Bože, i to je otisnuto u svemiru. Zar ću ja morati opet u to gledati?
Da, gledati u vječnosti! Grešnici, grešnici neće vidjeti ondje ništa, ništa; oni će gledati samo svoje bezdjelo, svoju žrtvu na sve vijeke vjekova...

Njega poče tresti zima. Obučen baci se nesvjesno u krevet. On je opet ugledao otvorene crne oči, mrtvačku blijedu put, poškrapanu krvlju... On je buljio i buljio, a ta slika nije se više micala ispred njega.. I kao da je izginuo s površja zemlje - nigdje nikoga, nigdje ništa... samo ona leži pred njim mrtva, poškrapana krvlju. On bulji u njene mrtve staklene oči i tako tone u svemiru...

IV.

Drugi dan uistinu dođe učiteljica.
Ona je već mnogo čula o tom učitelju koji živi sam sa svojim slugom, a nikad nije veseo pa ništa ili malo govori.
Kad ga je ono u četvrtak prvi put vidjela, obuze je neko neobično čuvstvo. Njoj bude nekako ugodno kad je pomislila kako bi ga ona tetošila i milim razgovorom razvedrila. A kako bješe srećna kad opazi da se već prvi dan uz nju toliko razvedrio.
Danas ju nešto neodoljivo tjeraše u Druškovac i sve je nekako slutila: dogodit će se nešto.
Pođe umah u crkvu.
Orgulje zasviraše, no već kod prvih akorda podiđe je žalost i nekakav strah. Glazba bijaše čudnovata, neobična, a kad je on gore uz orgulje zapjevao, u crkvi nastade smutnja, komešanje. Ona se prenerazi i potekoše joj suze od samilosti. Bijaše advenat, a učitelj pjevaše uskrsnu pjesmu: "Halleluja."
Đuro je Martić poludio.

Vienac, 1891.

Katastrofa

I.

Franu Ljubiću nekako nije dobro. Već ga dulje vremena pobolijeva glava, a nešto ga draži na kašalj. - Srijeda je, podne još nije minulo, a on je još u školi. Danas ga glava nešto jače boli, ne može pravo da misli, a ne može ni da govori; nešto ga duši u grudima, dah mu je kratak. Zato su djeca najprije nešto risala, onda računala, a sada pišu. U školi je potpuna tišina, samo kadšto koje dijete zakašlje ili se gane kad zamoči pero. On danas ne prigleda, ne ispravlja.
Djeca opažaju: njemu nije dobro; nešto se približava, ona toga zapravo ne shvaćaju, ali nekakva neizvjesna slutnja ih podilazi pa mramorkom šute i pogledaju na nj. A on sjedi gore za stolom i ne gleda djece. Rukama je poduprο čelo. Osjeća kako mu glava gori, kako mu je u moždanima mračno, a napeto, da sve boli.
U školi nekako žalosno, tužno. Na prozore pada nekakva siva, maglovita svjetlost. Osam je dana što nema više onih sjajnih, veselih sunčanih zraka, a treća je minula noć što je pala magla pa još uvijek mirno leži. I vani je tužno, žalosno. Sve je tiho, nijemo kao i oni mrtvi magloviti hlapovi što nijemo lebde u zraku. Kako su se ujutru kokoti iskukurijekali odazivajući se jedan drugome s tavana, opet sve utihnu. Rijetko se kada čuje čiji glas i rijetko prođe tko ispred škole, pa i tad se samo čuje kako mu se ispod nogu rasprskava blato...
On spusti ruke na stol pa ih stane promatrati. Bijaše mu neugodno: njegove ruke imaju mrtvačku boju kao da se iz njih iscijedila sva krv pa ostale samo prazne mrtve žile tamnomodre boje. Ustade i siđe s katedre, djeca pogledaše na nj zabrinuto, no on im ne reče ništa pa ih i ne pogleda. Njemu je glava klonula i pogled spustio mu se dolje. Osjeća kao da su mu kosti oko očiju bolesne, pa i oči i oni živci u njima, sve se nekud napinje i boli. Tad oćuti kroz moždane neki hladni trak, malo se potrese; to kao da ga malo razbistrilo i počinje razmišljati. - Najprije opazi svoje stare hlače što su već otraga i pokrpane, no to se valjda i ne vidi, i on malo nategnu krila svoga kaputa da segnu što niže i to prikriju... Pogleda kroz prozor.
Vani se upravo počela magla dizati, vidjela se jasno blatna cesta i preko puta zapuštena živica, a tamo iza nje stršilo golo granje drveća, samo gdjegdje ostao još pokoji list, pa suh, požutio visi mrtvo na grančici. Vršci stabala još su u magli. On stoji nijemo do prozora. Samo da se već jednom digne ta nesretna magla - misli on - izići će malo na zrak, ta već tri dana nije izlazio; osvježit će ga.
Nije mogao da iščeka podne, pol sata prije pusti djecu kući; ipak pričeka dok je i posljednje dijete izašlo. Tada pođe preko hodnika u sobu; iz kuhinje čuju se glasići njegove djece; uzme stari kaput komu je već dva puta izmijenjena baršunasta ogrlica, obuče ga, natuče šešir na glavu, pa tiho iziđe.
Pođe cestom prema Zaboku. Žitkosmeđe blato zaprska pod njegovim nogama, on se strese osjetivši kroz čizme vlagu i mrzlinu, i prođoše ga grozničavi srsi pomiješani s toplim tracima. Ipak stade laglje disati i kao da je nešto oživio. Lice mu ovijaše hladan, vlažan zrak, a svakim udisajem oćuti ga i duboko u grlu. S čela njegova kao da se stala koprena dizati, i on je opet mogao da misli. Jedno mu bijaše potpuno jasno: nešto se približava. Ta siva, maglovita svjetlost nosi nešto, tako je neugodno, tako je žalosno. On ćuti kako se umornost, koja mu već toliko dana pritište moždane a misli goni u neku nesvjesnu tamu, prelijeva dolje u ruke i noge. Ide teže, polaganije, i sve mu je jasnije: nešto je blizu, posvema blizu. Počinuti, počinuti, možda je gdje tuj počinak!
Stade se sjećati prošlosti, no ta je jednostavna neumoljiva, neutješiva. Čudnovato, zašto li ga neka tajna sila goni da baš misli na prošlost, pa se u ionako već bolesnu krv prilije još i neutješivosti i sjete...
Zagurio se, vrat uvukao u se, ruke stisnuo u džepove, gleda na zemlju, onako vuče noge, a pod njima mljaska blato. Najprije mu padoše na um roditelji; on je o njima čuo samo pripovijedati, nije ih nikad poznavao; i on im se oćuti nekako blizu, posvema blizu. Zatim se stvori pred njim pašnjak na brežuljku. Tu i tamo raste pokoja borovica, tu su dvije kravice, on ima na sebi košuljicu, seže mu daleko ispod koljena; na glavi mu poderana domobranska kapa koja mu pada preko ušiju i očiju, u ruci mu bič, platnena torbica, a u njoj kukuruzni kruh. Na drugom je brežuljku na paši susjedov Ivica. Pucketaju bičevima, fićukaju, prave od blata prangije. A sve je, i pašnjak i borovica i krave i susjedov Ivica i ona dolinica i prijeko šumica, sve je rasvijetljeno sjajno: nebo je jasno, na njem zlatno sunce.
Morao je da stane, napade ga žestoki kašalj. Dolina se očistila od magle. Vrtnjakovac se vidi u sivkastoj polusvjetlosti, a gore visoko lebdi još mrtva magluština pa se upire u glavice brežuljaka po kojima se kroz sivkastu koprenu hlapova vidi još samo gdjegdje pokoja razdrta klijet, a pod njom gola zemlja, tamna uspomena na vrijeme kad se onamo gore penjao Zagorac s barilima i čuturama. Ljubić nije vidio ni doline ni bregova, ni klijeti ni magle. Čudnovato njega nije preplašio ni kašalj, a to je prvi put što se zakašljao svom žestinom. Ona svijetla predodžba izginu, a stvori se mračan jesenski dan. Kišica škropi, a njegove se bose noge skližu po blatnom putu, preko ramena mu platnena torbica, u njoj knjižica, hranitelj ga vodi u školu. I stvori se pred njim jadna slika suha učitelja, stotine dječjih glava, a poslije i osvjetlane čizme visokih svijetlih sara, i blago, okruglo, puno lice gospodina župnika. Što je dalje slijedilo, više se ne ponavlja vjerno, valjda što je umornost bivala sve jačom pa stala opet sjedati na čelo pod kojim se počelo nešto napinjati i boljeti pa misli stoga zapinju. Predodžbe bivaju sve jače isprekidane i provaljuju u sve

slabijem, slabijem savezu. Sjeti se najprije župnog dvora; on bijaše najbolji đak i župnik ga uze k sebi; po tom četaka, čizama, ministracija, dvorenja kod stola; zatim isto to u Zagrebu sada kod ovoga, sad kod onoga kanonika. Prestade i to. Njegov zaštitnik umrije, a on je dogodine sam moljakao po kurijama na kaptolu. Najednom mu se opet zasjaše pred očima marke za pučku kuhinju i njegovi gladni sudruzi. Sudruzi, sudruzi, pa one ideje iz učiteljske škole. Gle, a sada mora i po ono plaćice u općinski ured po deset puta. Dajte, dajte! - a oni daju svaki put nešto, kao milostinju.
Sudruzi, opet sudruzi! Ljetos se sastao s Nikolom, on je blizu Zagreba pa znade toga mnogo i sve mu je pripovijedao. - Naglić je umro u jednom selu od gladi. Istinu ti kažem, upravo od gladi. Znaš, bio već onda boležljiv, a tko mu je i znao u onom kutu što valjano kuhati. Jeretin, krasan mladić, zaglavio je u razdrtoj vlažnoj školi, a Demartini, znaš, naš Ante, jesi li čuo? Čitao sam... Dakle, ne znaš! On je htio da se digne, da nešto uradi, pokazao se i na književnom polju, ali se nije dalo. Pomisli, on nije mogao da kupuje ni "Matičinih" knjiga: tri forinte, brate, tri forinte na godinu! Pa što ćeš onda, kuda ćeš! I on se ubio. Šta ubio?! Ta umro je naravnom smrću. Ah, čini se samo, ali ja znam, ubio se, ubio gladom. Nije htio da jede, a pušio je, vječno pušio i pio. "Bit će skoro gotov, brate Nikola, skoro, skoro." A dva mjeseca poslije njega izumre mu cijela obitelj. Ja se ni danas ne mogu dosta da prečudim kako se to moglo dogoditi. Brate, u dva mjeseca... A za ostalo znadeš; još su nas dvije trećine, pa u devet godina, u devet, brate, devet godina...
Bijaše ovdje ljetos i zemaljski školski nadzornik - čudnovato, što je to sada njemu došlo na pamet. Nije bio da pokaže svoje gospodstvo. Dugo razgovaraše s njime kao stariji brat, prijatelj, pa ga neprestano sokolio i reče da stavlja u nj "velike nade". A na rastanku zaželi mu dobro zdravlje; ah, nije li on vidio da je već bolestan? Ali njegovu oku nije umaknulo kako se zemaljski nadzornik neugodno potresao kad je primio za "zbogom" njegovu znojnu ruku, a on ju je prije toga otro kradom u džepu, samo da ne bude znojna... A gledaj mene! - opet se sjeti druga Nikole - eto na, Nikola nije mogao da hoda, suh, blijed došao u kupatilo - i nije dogovorio, pa nije ni trebalo.
Opet morade stati. Tijelom mu se prelijevahu čas mrzli, čas vrući traci. Opipa čelo, bijaše vruće, a na njem hladan znoj. On se ćutio posve satrvenim; počinuti, počinuti bijaše mu jedina misao... Počinuti dugo, dugo, na sve vijeke počivati. On je vidio pred sobom svijet, vidio dolinu. Vrtnjakovac, - već se vraćao; tu se javlja život: iz dimnjaka sukljaju cijeli stupovi dima pa se gore visoko u zraku slijevaju u istu boju sa sivkastom maglom; bijeli golubovi krstare nad selom, guske gaču, čuju se udarci sjekira, čuju se usklici djece, a čuje se daleko iz sela gdje se židov s mužekom pogađa za purana.
To sve leži pred njegovim očima, dopire mu do ušiju, ali ga se ne doima ništa: sve je nesvjesno; njegov organizam satrven, samo počinuti, počinuti... On zna da ima doma i ženu i djecu, ali to mu se čini negdje daleko, daleko, a samo je počinak blizu. Još se jače zgrbio, još dublje uvukao vrat, stisnuo se u svoj stari kaput, pa ide prema svojoj školi, ide teško, a blato mu mljaska pod nogama...

II.

U isto vrijeme, njegova je obitelj u kuhinji, to je žena i četvero djece. - Kuhinja je prostrana ali siromašna. Za vratima je polica s loncima, šerpenjama i drugim kuhinjskim posuđem, nešto dalje postelja od mekana drveta za sluškinju, zatim stolić i klupe, a nad njim vise na zidu tri limene zdjelice - to su dječje zdjelice i svako dijete dobro već poznaje svoju premda su naoko jednake. Četvrte zdjelice još nema; najmanje dijete, Ivica, ne može još da sam jede. On je na onom krevetu, a sjedi u staroj, okrugloj košari, obložen jastukom i ostatkom starog pokrivača da se ne prevali. Ne viče. Pred sobom na pokrivaču opazio je sićušnu pahuljicu pa je sada hvata onim sitnim prstićima. Dakako, uzalud se muči jer je predmet presitan, a on još ne zna da upotrijebi, kako treba, ove prstiće, niti još umije onim malim očima odmjeriti prostor. I druga se djeca zabavljaju tiho. Na srijedi kuhinje njihov je stolić s klupama. Najstariji sin, Lujča - nije mu još ni pet godina - ima pred sobom pločicu, u ruci mu pisalica, pa šara. Zatim čita: i - u - i - u - o, a pokazuje istom štogod - on zalazi k ocu u školu pa je koješta zapamtio - i nutka mlađu sestricu Justu - nisu joj ni tri godine - koja se naslonila i gleda njegovo šaranje: - No, Justa, reci: i - u, reci no... - Ali Justa neće danas da sluša. A njena sestrica Jelka - u četvrtoj je godini - ima pred sobom lončić, reže krompir, ukrala ga mami, meće u lončić, pa će kuhati (jučer je kuhala grah). Već bijaše izrezala čitav jedan krompir kad to mama opazi. Ona je danas neobično zamišljena, šuti cijelo jutro. I u kuhinji je žalosno. Maglovita svjetlost prodire samo kroz jedan prozor pa je u kutovima gotovo mračno. Ona stoji kod štednjaka pa kao da se zagledala u paru što se diže iz lonca. Dođe sluškinja - bila je pošla u sobu po tanjur - i reče da gospodin leži. To Ljubićku nije prenerazilo, prestrašilo. - Tako... - reče samo, a ta riječ nije odavala nikakva iznenađenja. To ne bijaše njoj već ništa novo, osebujno. Ona je kod njega sada petu godinu pa to obično biva - sluškinja je nova i ne zna to. On se u školi toliko izmuči da poslije predavanja mora obično da legne i malo otpočine. Ah, što je takov! Pravo mu reče susjed Ivan Budor: - Što se ubijaš, ne budi lud, evo imaš ženu, djecu. Mučiš se da ti bude škola među boljima, a evo kakav si! Ah, brate gledaj, mene, kakav sam sada. Samo mi je još jedno na pameti: deseta godina službe, samo da je doživim, žena djeca... - On nije doživio te desete godine. Pa ne ubija samo škola. Na blagdane čitav je dan u crkvi: dvije mise, večernja. On je uopće čudnovat, što se zato još i uzrujava. Kad se vrati iz crkve, baca se samo na naslanjač pa ne može s umornosti i nekakve lude uzrujanosti ni da jede. Pa nije to samo za blagdane!... On je molio da ga nagrade za orguljanje. Tad ju je pozvao k stolu; ona sjedne do njega i nasloni se lagano na njegovo rame. - Vidiš, - reče joj - sad ćemo računati koliko puta vršim orguljašku službu, pa ću to napisati u molbi. - Imali su Danicu i začeli brojiti blagdane; nabrojiše šezdeset i pet. Svakog blagdana po dvije mise i večernja, to je već sto devedeset i pet. K tomu još svečarci, zornice, procesije, i pokaza se da on vrši orguljašku službu do tristadvadeset i pet puta u godini. - Ja ću to sve lijepo razložiti... i nije moguće da ne bi dali. Pa da dadu za svaki trud pedeset novčića, onda bismo mogli barem živjeti. Što misliš, hoće li dati? - Ah, toliko neće! - odgovori brzo sam, poznam ih dobro, poznajem ih dobro. - Da dadu barem trideset novčića, mogli bismo od toga odijevati barem nekako djecu i sebe, a od plaće bismo nekako živjeli. - Ali oni ne dadoše ni pedeset, ni trideset, ni deset, ne dadoše ništa. To mu je dužnost pa neka orgulja. I tako on troši život, tako troši. U zadnje vrijeme nekako je posve propao... Ah da, sad su zornice! Od šest do sedam svaki je dan u crkvi, a ustaje već u pet sati; oh šta se to samo toliko uzrujava! Poslije opet u školi do dvanaeste, a poslije podne do noći, sad su kratki dani, a gdje je onda još opetovnica, zadaćnice, i šta ona zna što još ne. A po večerima mora pisati još i službene listove, izvješća... Oh, draga moja, to su ti uredovni sati za školnika! - reče joj nedavno oko jedanaest sati u noći kad je pečatio službeni list. - Propao je, jako je propao, no hvala Bogu, već je u tridesetoj godini, izdržat će. Vele da je do dvadeset i pete godine za pluća najpogibeljnije. Ali se tuj sjeti susjeda Budora, njemu je bilo već trideset četiri... Uzdrhta...
Uto zazvoni podne. Mališi digoše glave i stadoše se krstiti mećući ručice amo-tamo po prsima, pa izgovaraju samo: "Oca, sina." Lujča još dodaje "svetoga" pa "amen". Majka im danas nije nosila ruku, nije ih učila danas i ona sama ne moli. Brzo će dogotoviti objed; on se ljuti ako nije do podne gotovo; za nj kuha već nekoliko dana nešto posebice. Ostalo je još malo od kokoši, bit će juhe za sve, a za nj ima još komadić govedine, to će ispeći, a ona i djeca jest će krumpira. Mora da ga malo bolje hrani. Nekoliko mjeseci jeli su slabo, prazno varivo, a samo blagdanima mesa, da prištede za odijelo i obuću, - treba svima, a zima je tuj - pa gle kako je propao! Valjda će to biti, - misli ona. Da, treba ga hraniti bolje, makar odijelo i ne bude, - misli ona. Ali on danas nije jeo. Usrkao je samo nekoliko žlica juhe i pojeo dva-tri odreska mesa; ne govori, ne gleda joj u lice, već obara oči na stol i na pod. Ona ga kradom pogleda, pa joj se pogled sustavlja sad na uvenulim njegovim usnama, sad na upalim očima, a onda se opet spušta po blijedom licu, a ne nutka ga da jede, on se na to ljuti. Da nije djece, bilo bi ovdje strašno tjeskobno, mrtvo, no bezbrižni glasići dječice razganjaju tjeskobu i ispunjavaju sobu mladim, veselim usklicima. Stadoše tražiti kruha. - Daj im! - oglasi se on. - Ah, ti samo:

daj, daj, ta vidio si, da su već pojeli svoj dio. Otkud da uzmemo! Neka jedu varivo. - On ne reče više ni riječi, samo uzdahne nešto teže pa ode u drugu sobu i opet legne, a njegova se obitelj pokupi polagano u kuhinju.

III.

A on je i poslije podne pošao u školu. Njemu je kroz ovo devet godina što služi ćućenje dužnosti prodrlo tako duboko u krv, da zaboravlja i sebe. Kad je začuo u sobi korake dječje, već se stao uznemiravati. Gle, tu djeca dolaze po sat daleko; ah, što sat! Nekoliko imaju podrug sata, a Koprivnjakova Milica malne dva sata, a ona će sigurno doći, sigurno... A kako da ih pošalje natrag a da ništa ne nauče; iz tolike daljine da uzalud dođu? Sve više takovih misli navaljivaše na nj, a njegovo sopstveno osjećanje sve se jače gubilo... A kad pogleda na sat i opazi da bi trebalo da je već prije po sata otišao u školu, gotovo se prepane (oh, kako je on to mogao zadrijemati!) i pođe brzo. U hodniku na vratima opazi svoju kćerkicu Jelkicu. Pogleda ga onim svojim velikim modrim očima, nasmiješi mu se, opet okrene glavicu i gleda napolje. Nekoga čeka, a sva je već modra od zime, hladni zrak struji na vrata. Strese se i on, prođoše ga grozničavi srsi. Čuje se kako vani stružu velike čizme. On se dosjeti: to ide u školu Koprivnjakova Milica u sestrinim čizmama, u majčinoj surki. Nije se prevario, eto Milice na vratima: surka joj dopire dolje preko koljena, a čizme se kriju pod surku. Ide bokče i jedva diže teške čizme. - Kako da ne idem u školu? - pomisli Ljubić. Jelkica joj se nasmiješi: "Došla!" Htjela je valjda reći: Ipak, dugo te čekam. I Milica joj se nasmiješi, pa umah turi ruku u rogožarčić, te joj pruži jabuku. Mala se razveseli - oca i ne gleda, primi u jednu ruku jabuku, a drugu turi u rogožarčić: - Još kluha! - Uzmi, uzmi! - Veli Milica, a Jelkica izvuče komadić kukuruzna kruha i veselo otrči u kuhinju... Oca to iznenadi, pred njegovim očima stane pucati, a u srcu buditi se nešto žalosno... Pogladi Milicu, dade joj tri novčića i uđu u školu. Prije nego će moliti, prođe okom po djeci. Sve šuti, miruje, spremno je za molitvu, samo netko prekida taj svečani mir... jede, čuje se da jede, i sve mljaska ustima. Tko je to? I potraži ga očima. Tamo u trećoj klupi. Ah, to je njegovo dijete, njegov Lujča. Mirno sjedi, u ruci mu komad kukuruzna kruha i gleda kruh i gleda oca, a njegove modre oči tako milo sjaju. Ljubić se trgne. najprije mu pade na um županijska naredba - on je znao i službeni broj - koja spočitava učiteljima da im nejaka djeca dolaze u školu, a to se zabranjuje poradi stege; no umah zatim provale druge predodžbe jake, silne i sve ritnuše na stranu. Pred njim se razotkrije istina, gola istina, istina porazna! Eto, njegovo dijete toliko željno gleda ovaj krušac, i njemu biva sve jasnije i jasnije. Treba ga ukloniti, ali ne, neka jede, neka, neka jede. Diže ruku i htjede reći: "Pomolimo se..", riječ mu zape, ne može od uzbuđenja (ali djeca razumješe i počeše moliti), a njegova se ramena počeše potresati. Da djeca ne vide, on se okrene. Tu je raspelo, njegovo lice upravo seže do koljena Raspetoga, a on se upre sklopljenim rukama na raspelo, glava mu klone na ruke i tako se rasplače. Njemu je jasno, potpuno jasno: on ne može da prehranjuje svoju obitelj. To je on i prije znao, ali dugo potiskivahu tu istinu njemački pedagozi svojim teorijama, onda škola, predstojnici, vrt, ložnjak, pčelinjak, zapisnici, izvješća, a on bi se na jadikovanja ženina samo okosnuo: - Daj mi mira, mira mi daj, ima ih koji još gore žive. - Pa tako dalje bulji u svoje knjige ili bježi u školu, crkvu ili vrt. Ali je istina napokon probila put, rinula na stranu onu strašnu litaniju pedagoga, rinula je školu i predstojnika i vrt i orgulje... sve, sve je rinula i ona se eto preda nj stavila, sama, gola, gola istina... Kratka je, ali porazna, samo tri riječi: Ne možemo živjeti. Ah da, i to je sve, sve "ne možemo". Nešto teško, jadno, neutješivo poče mu stezati srce, pa se stade opet osjećati nevoljko, i dah mu postaje kratak, i glava počinje boljeti, i noge teščaju.

IV.

Njegova je žena za toga u kuhinji. Sjedi na klupi, u ruci joj dječja opravica, pa krpa, no kao da se pri tom nekud daleko zamišlja. Još je samo Justa s njome - Ivica spava - a ona u luknji pod štednjakom slaže drva. Dotrči Jelka s jabukom i kruhom. - Daj, daj! - viče Justa, a sestra ide k njoj: - Dam, dam... na... to, i razdijeli. Majka vidi, ona zna otkud to Jelkici, no nije zato uzrujana; to se vuče ispred nje kao i ona sjena što se ispred nas po zemlji provlači, a mi zabavljeni poslom, i ne ogledamo se na onaj oblak nad nama što ga vjetar goni zrakom. Ona vidi kroz oblak i onu dolinu, one brežuljke, i oblačine nad njima, nekako ćuti i onu neugodnu polutamu, ali sve je to za nju nesvjesno, pred njom se stvara druga slika. Daleko, daleko dolje stoji dvorac na obali tihe Karašice. Veličanstvena večer pada na onu golemu ravninu iz koje tamo daleko u Mađarskoj strši šiljasti Haršanj. Čuje se pastirski rog, najprije izdaleka, pa sve bliže i bliže, jače i jače. Selo se uznemirilo; eto stada. Kapije se otvaraju, krave muču, telići bleje. Opet se sve stišava, smrkava se, a trska onamo dolje počinje šuštati tajinstveno. Oh, to je tako divno, zamamno, a njoj se ovdje u Zagorju ne mili. Jest, lijepo je, ali nema za nju čara, dolje, dolje... Ona sama ne zna zašto, no onamo je zovu glasi iz djetinjstva, prvi glasi prvi dojmovi. Pa onda ona zima! Eto im u dvorište do dvadeset užirenih svinja. Otac odabira, koje će prvo; podivljalo u šumi, pa će ga iz puške. A u noći eno i vukova u dvorište; ona je jednom pucala kroz prozor na njih. Grozno zavijaju, kao da se ljute što su staje dobro zatvorene. No ona ih je samo rijetko čula, zimu su provodili u Osijeku. A tamo za njom po pločniku stružu gospodičići, nakašljuju se, pa i sabljice zvekeću. Pa i na prozore znadu drsko gledati. Nu ona se ne ogleda, ne dolazi k prozoru, ne mari za njih, njene misli vraćaju se u njeno selo na obalu tihe Karašice, tamo je mladi učitelj što je došao gore iz Hrvatske. Dođe kasno jedne subote. Drugo jutro bijaše ona u crkvi, a njegov se glas nje neobično dojmi. Prodiraše joj duboko u grudi, do samoga srca, pa se prelijeva otud u krv, ona ćuti. Po misi sretoše se baš na crkvenim vratima. Bijaše stiska i ljudi ih pristisnuše jedno k drugome. Ona osjeti njegovo tijelo na svojem bedru, na svojem boku. On se olako naslonio na njezino rame, a jedan lakat kao da dira njenu sisu. Sva uzdrhta... On se ispriča i poviče na ljude: - Ta nemojte!... - Ona ćuti njegov dah na čelu, skrene malo glavu, a pogledi im se sretnu, i još jače uzdrhta... On je rijetko dolazio k njima. - Zavukao se u svoju školu - reče baka Janja - kao puž u svoju kućicu, a ona bi ga bila rada vidjela, imala uza se. Podveče znala bi sama lutati uz obalu Karašice, a ispred nje dizahu se preplašene divlje patke i padahu tamo dolje u močvarama. Ali se jednom sretoše na polju. Bijaše podveče, sunce još sjalo a traci mu milo osvjetljivahu zelenu travu. Nešto je usmjelilo - ona ne zna što - zagleda mu se ravno u oči i zapita ga: - A gdje ste vi? Koliko puta gledam na vašu školu, vas nigdje! On se trgne, zaviri joj u oči, a ona izdrža njegov pogled. Oh, kako mili, dragi bijahu poslije toga oni sunčani traci, ona zelena trava, ah sve, sve! Ne rekoše si doduše o tom više ni riječi, no bijaše riješeno - među njima. Kako joj slatko bijaše poslije ono lutanje obalom Karašice, kako zamamno, uspavljujuće šuštanje trstike, a kako veselo ono polijetanje preplašenih pataka. Prije nego opet odoše u Osijek - bijaše već zima - dođe on k njima svečano obučen, no vratio se pognute glave. Nešto se dogodilo... Nje nije bilo kod kuće, saznala je to istom poslije. Što bi to bilo, pa i on se nekako drugačije drži. Što je, što? I ona upita oca (bili su već u Osijeku) što se zbilo? - Umolio je za tvoju ruku. - A, ti, ti... ti si ga odbio! - Naravski.
Njoj je na tu riječ ponestalo daha i svjetla pa se sruši.
Dva mjeseca kasnije bješe dovezao njihov kočijaš u Osijek živeža pa je pripovijedao da mladi učitelj odlazi od njih. Kamo? Natrag gore u Hrvatsku. Tako!... Izgubljeno je sve, on odlazi već danas ili sutra. Pošla je preko Gornjeg grada u Retfalu - njezin će kočijaš sad na kući, a možda će ona sjesti k njemu, rada bi ga još vidjeti. Ide žalosno... Jedna se kola primiču pošljunčanom cestom sa silnim štropotom. Digne glavu, a to je on, za njegovim leđima velik kovčeg. Gle, on ju je opazio; kola stanu, on siđe, ide k njoj. Veli joj zadnji "zbogom", on ide daleko onamo gore u Hrvatsku i sigurno se neće nikada više vidjeti. Nikad, nikad! Jadno joj je moralo biti negdje lice, i sva je morala biti bijedna, jer se on prestrašio i pitao dršćući: A što da uradimo, otac ne da?
- Idimo zajedno k njemu. Idimo, ajde, hodi! - i ona ga primi čvrsto za ruku.

I dođoše preda nj, a otac ih nekako čudnovato gledao, oni nijesu znali protumačiti toga pogleda, ali ga razumješe dva dana kasnije: on se bacio s mosta u Dravu. On ga nije odbio, ali reče: ako hoće sirotu, neka je uzme, on da ne ima ništa, ništa. A kako bijaše sada njoj teško, i oboljela je i - začudo, nije više htjela da pođe za Ljubića; no on je više nije pustio, nije htio nikud...
- Mama, ti moja...? - Došla je mala Jelka k njoj, položila joj obje ruke u krilo i pogledala je milo onim velikim modrim očima.
Ljubićka se prenu.
- Ti moja? - ponovi mala.
- Jesi, moja, jesi! - pogladi je.
- Ni tvoja, moja... - oglasi se mala Justa ljutito iz luknje pod štednjakom, gdje slagaše drva.
- Justa veli, mama ni moja! - plačnim će glasom Jelka i ponese ručice k očima.
- Ni tvoja, moja mama! - poviče mala još žešće i isturi svadljivu glavicu napolje, a nosić joj bijaše na vršku zaprljan, a i lica, pa joj još življe sjahu male okrugle oči. I nije ih mogla umiriti dok ne posadi jednu sebi s lijeve strane a drugu s desne. Zatim opet uze u ruke opravicu pa će krpati. Vidi se slabo, mračno je... Ona radi, a pri tom joj se pogled zaustavlja na njezinim rukama. To bijahu prije krasne ruke: punane, bijele, glatke, prsti zaobljeni, prema kraju sve tanji, a nokti s blazinicama divno modelovani; - a sad su joj upravo ružne. Podbija ih tamnocrvena rumen, oštri lug izgrizao ih - ona sama luži, a od sapunjanja ogulila se na više mjesta koža - baš je jučer imala pranje. Ona je više puta znala stati, dići ruku i gledati je dugo, a onda drugu, šutjela je, ali kao da bi htjela reći: "Gdje su one moje ruke?" A on bi uhvatio te izmučene, izobličene ruke, pa bi ih iz zahvalnosti izljubio. No začudo ona nije pri tom ćutjela one dražesti kao negda kad bi se on dotaknuo njezina tijela. Bijaše joj kao da nije to topla put njezina muža, već nešto bez života, nešto tuđe. Ona je uopće nekako druga, ohladila je, pa bi mu znala iskreno reći: - Ne znam što mi je, ne mogu si pomoći, ali ja te više ne ljubim. Ah, gdje je ona ljubav!
- Valjda nijesi zamilovala Mitića?
- Oh, nemoj, nemoj! Ti si jedini, ti!
I ona bi se k njemu privinula, a on bi je privukao na svoje grudi. Ali to ne bijaše više zagrljaj muža i žene u kojima bukti život, to bijaše zagrljaj dvoje izmučenih ljudi, bijaše tihi zagrljaj samilosti. Zabavljeni borbom, brigom, nijesu ni opazili kako ih je siromaštvo ubilo: oborilo ljubav, otrovalo život. Pred njima leži sada samo gotov čin: mrtvo, sve je mrtvo.
- Ah, mi smo već stari! - veli on privijajući je k sebi.
- Stari smo, stari - nasmiješi se ona kroz suze.
A njoj su bile istom dvadeset četiri godine, a njemu dvadeset i devet...
- Mama, ja bil školi... - Otvore se vrata, a široki mali Lujča uniđe s pločicom u ruci.
- Aha, ja bil školi - pokima mali glavom prama sestricama - aha... ja pisal...
Iz hodnika dopire štropot, djeca idu kući.

V.

A sada se stane primicati noć, tajna, podmukla. I što to samo jest. - Sve nekud žuri, kao da u zraku leži nešto teško, nepoznato. Ljubićka neobično brzo radi, žurnije smiruje djecu, živad, brzo ide, gotovo trči u staju - imaju jednu kravicu, a noć je međutim već nad njima. Ona ne bi bila još došla, ali je dotjeraše one mrke oblačine, te se podmuklo spušta na zemlju. Sad stane moliti "Zdravo Marijo" i čudnovato, obično zvoni dugo, pa se metalni zvuci velikog zvona razliježu otegnuto po dolinicama, a danas je to samo nakratko... A on je sam u sobi, djeca su još u kuhinji, nije mu bolje, nego još gore, ali stoji, stoji kao da nešto iščekuje...

*

U ponoćno doba prodre iz škole strašan krik u tamnu noć, a dva se prozora brzo na to rasvijetliše... Opet nešto zapljuska po podu, ženski krik se ponovi, i to u najvišem glasu što ga može dati ljudsko grlo, a uz taj krik čuje se drugi duboki glas koji odaje samo kratke, isprekidane, zagušene: - Ah... ah... ah...
U sobi stoji ona u bijeloj košulji do njegova uzglavlja. Gornjim tijelom visi on iz kreveta, ona ga desnom rukom prihvatila otraga ispod pazuha, a lijevom mu podržava čelo. Na podu je mlaka krvi, zgrušane tamnocrvene krvi. Njezina bijela košulja i bijele noge sve je zaprskano krvlju. Na ormariću gori nemirno svijeća, pa drhturećim svijetlom obasjava cijeli prizor, i njegovo obnemoglo, mrtvo lice, i njene prestrašene crne oči, i onu mlaku krvi i poprskanu košulju i noge...
- Soli, soli... - izgovori Ljubić prve riječi iza onih zagušenih "ah... ah...". I sol zaustavi krv...
Onaj krik probudi i djecu, - samo mali Ivica kraj materine postelje te noći začudo mirno spava - pa se izvukoše iz svojih posteljica. Lujča u bijeloj košuljici stoji pred mlakom krvi, protire oči i začuđeno gleda; do njega stoji Jelkica u kratkoj košuljici, ručicama ju je zategla na križa i široko otvorenih očiju gleda sad oca sad majku, pa onda krv. Mala Justa ne može sama iz posteljice i viče iz druge sobice: - Mama, dolje, mama... - No mama nije čula, odoše brat i sestra pa joj pomažu iz kreveta.
Očeva glava međutim leži bespomoćno na jastucima, oči su mu zatvorene, samo naglo dizanje grudi odaje da još živi. Ona nijemo sjedi kraj njegova uzglavlja.
U prvi mah je bilo oboje bez shvaćanja, bez misli. On bješe satrven, a ona obezumljena. Kad je prestala krv, počeše se razbuđivati. On osjeti nekakvu zimu najprije u nogama, u tabanima. - Međutim se počeše javljati i misli. I začudo, prve misli što su se sad rodile nijesu se vrtjele oko tog strašnog događaja nego oko službe, dužnosti. Tu se vidjelo: on je u toj službi zaboravio već misliti za se i za svoje; njemu su se vječno mele po glavi teorije pedagoga, školski paragrafi, vrt, pčelinjak, ložnjak, zapisnici, izvješća i ono spajanje registara na orguljama, počevši od najsitnijih do onog najkrupnijeg od trideset i dvije stope, pa njihovo prelijevanje u najrazličitijim bojama. Sada bijaše to velika sreća jer su im se time u tom strašnom času misli odvraćale od teške istine.
On otvori oči i makne malo glavom.
- Sutra je četvrtak?... - kao da pita slabim glasom.
- Jest! - odgovori ona.
- Nije škole... ah, ... (mala stanka) - a htio sam... (stanka) da režemo sutra... (stanka) amerikansku lozu u reznike... ispraviti zadaće...
I ona kao da je na to malo oživjela. Njezine misli otkinuše se s krvi.
- Ah, miruj samo! - briše mu s čela znoj. - Što se tim mučiš!
- Koliko je sati? - pita opet tiho.
- Jedanaest i pol...
- Kod župnika već spavaju...

- Što želiš? Zašto - ona se prenerazila - možda ispovijed...
- Morala bi poručiti... (stanka) da sutra neću orguljati... kod zornice...
- Ah, miruj samo, to ćemo već ujutro! - opet mu briše znoj sa čela.
On uzdahnu...
Međutim dođoše djeca u košuljicama i stadoše pred posteljom.
- To klv... - poče prvi Lujča pokazujući rukom na pod...
- To klv... - ponavlja Jelkica i prigiblje glavu da bolje vidi.
- To kv?... - pita Justa gledajući brata i sestru. I sve troje gleda u krv i ponavlja: - klv, klv, aha, klv...
- To klv? - stadoše sada pitati roditelje, i oni se trgoše a misao im zastade sada na krvi.
Bili su pretrijezni, preoštra vida, a da bi se sada opsjenjivali, zavaravali. Obadvoma bijaše jasno, potpuno jasno: nije daleko, blizu je, sasma blizu, no nijesu se usudili zamisliti dublje u tu strašnu riječ, nijesu se usudili izgovoriti je; ali ipak sve misli njihove, sve boli kupile su se oko te jedne riječi, koja se izgovara "smrt", a iza riječi "smrt" pomalja se crna misao: djeca, djeca... On zatvori oči, a malo zatim stadoše mu teći suze niz blijedo, mrtvačko lice. Ona onako kako je bila, u košulji krvlju zaškrapanoj, legne k njemu, pritisne se uza nj, uhvati njegove ruke i stade ih snažno stiskati, a suze su joj samo navirale na oči. Zatim se povuče malo više gore k uzglavlju, uhvati objema rukama njegovu glavu pa od suza mokro lice pritisnu k njegovome...
A njihova djeca stoje kod kreveta, DRšću od zime i gledaju, gledaju, ali ne razumiju, ne shvaćaju ništa. Ona i ne znaju što se dogodilo.
Ona dva prozora na školi ostadoše rasvijetljena cijelu noć. Dolazili i susjedi, a nekako prema jutru opet se čulo pred školom kako u sobi nekakva zgrušana tekućina pada na pod, sad u većim sad opet u manjim mlazovima i svaki pad poprati nemoćni, zagušeni i duboki: "ah... ah...". A nad tim "ah" i pljuskom krvi izvija se potresujući ženski glas u dugi, žalosni: "j-o-j!"

Vienac, 1892.

Poslije nesreće

I.

Jedno poslijepodne, mjeseca listopada, godine 189*, Ana se Ivanovićka umah po objedu povukla u svoju sobu s nešto tajna, ali slatka u srcu. Nada to ne bijaše; ona se nije imala čemu da nada, ali ipak je nešto iščekivala. Dakle "on" - njezin muž će večeras doći ovamo u njezinu sobu, pa će ovaj put valjda kod nje i prenoćiti. No to će biti noć nešto drugačija nego kad zađe muž u ložnicu k svojoj ženi koja ga željno izgleda da mu snažno ovije oko vrata svoje do ramena gole ruke. Pa u sobi Ane Ivanovićke i nema ono nešto dražesno što samo žene kojima se usne zagrijevaju poljupcima umiju da prenesu i na hladni namještaj prebivališta svoga, a i nema napokon ovdje onih milovidnih sitnica. Sve je nekako ozbiljno, pa se čini da isto pokrivalo na njezinu krevetu leži bez ljupkih nabora te se nekako oštro lomi i glatko onda spušta na tamni prostirač što leži pred krevetom. Jedina slika u toj sobi, Mater dolorosa u pozlaćenu okviru što visi nad njenim uzglavljem - sa svojim je bolnim izražajem nekako u skladu s dojmom cijele ove sobe. Dva dosta malena prozora i niski strop (Ivanovići stanuju u nešto boljoj seljačkoj zidanici) samo još uvećavaju čuvstvo neke tjesnoće koje se ovdje rađa. To je soba samo Ane Ivanovićke. Dvije su godine što ona ovdje živi a da njezin muž nije zalazio k njoj. To je odonda kad je Ivanović zatekao kod nje onoga muškarca. Ona se i ne tuži što ju je odbacio, samo joj je teško, beskrajno teško, a u toj težini nema nade da bi se on opet k njoj vratio. To što će on danas doći, to i nije radi nje. To će doći k djetetu. Djetinja posteljica stoji usporedo s njenim krevetom - uza lijevi zid. Tu leži bolesno njihovo dijete i podjednako se čuje njegov bolni glasić, gubeći se već u nerazumljivom "ah" što za svakim odisajem prodire iz onih nježnih grudašca. Pa makar da Ana Ivanovićka i znade da će on doći radi djeteta, ipak je i za nju to događaj, pa je cijelo vrijeme iza objeda - jedu ipak zajedno - mnogo pomišljala na to kako će to ona proboraviti s njime noć u istoj sobi. Pri tom joj padahu oči i na stvari što će ga okruživati, pa je sada u ovo dvije godine prvi put osjetila kako je u njenoj sobi sve nekako prazno. I makar da je znala kako on sam baš premnogo ne pazi na red (u njegovu je kabinetu sve dosta porazbacano), ipak i ono što tuj ima poredi pomnjivo kao da to kralj dolazi u cijeloj svojoj slavi. Pače i nabore na holandeskim sagovima, o koje se nespretna sluškinja malo prije bila zadjela nogama, poravna, a naslanjač primaknu k dječjem krevetu, kad dođe, samo da sjedne.
Mračno, neugodno mračno je u sobi. Odgrnula je doduše i zavjese na prozorima da bude još nešto više svjetla, ali svejedno, i opet je mračno. Prije pet dana bijaše zaporedo pao debeli mraz, a sada su već tri dana što je nastalo ono muklo, jesensko vrijeme gdje se priroda nijemo pripravlja da od bujnoga, vegetativnoga života prijeđe k zamrzlosti. Već tri dana nebo je bez života. Kao da one zadnje večeri kad je sunce pri svom zapadu osvjetljavalo tako milo čitavi kraj - izgori posvema i žar njegovih traka a iza njih ostade na nebu samo mrtvi još pepeo; tako bez života, tako nijemo stoje na obzorju oni sivkasti, hladni oblaci, niti se miču, niti mijenjaju boju. Pod tako mrtvim nebom stoji u vrtu pred njezinim prozorom samotno drvo. Još je puno lišća, ali to lišće sve je popareno, iznemoglo, klonulo i vidi se, ima još toliko snage, da se samo teško još drži na grančicama. Tako visi držeći se uporno da se ne otkine i šušnuv - mrtvo ne svali na zemlju, maglom ovlaženu. Tu tjeskobu upotpunjuje dolina što se pružila dalje iza vrta. Od bogata dara zemljina zaostalo je tamo daleko na sredini polja samo još nekoliko praznih, suhih kupova kukuruzovine. Tu sliku obrubljuju brežuljci, obrasli gdjegdje šumom, a i tamo je negdje list isto tako poparen. A sve je tako mirno, tako nijemo kao da to i nije djelo žive, stvarajuće prirode, već djelo ruku umjetničkih, izrađeno kistom na mrtvome platnu. Pa i iste brbljave guske što se vide u susjednom dvorištu (to je slijeva... tamo preko ceste), iste guske stoje mirno na jednoj nozi, uvukav si glave pod krila. Hladno je vani, na prekosutlanskim planinama sigurno negdje ima snijega.
Ana Ivanovićka toga svega i ne posmatraše, no sve je to znala i osjećala: ta već su tri dana što se to kroz prozore zalijeva u njenu sobu i sve to kao da se ispremiješalo s blijedim svjetlom koje prodire iz onih sivkastih oblaka pa se šulja između teških zavjesa i tromo zabija u oči. Ana Ivanovićka čuje i bolni glasić svoga djeteta, no ni to kao da je više ne dira. Ona je još posve mlada žena. Danas su na njoj haljine mrke boje - od one zgode uopće ne nosi svijetlih oprava. Ona je doduše još uvijek lijepa, no njena ljepota nije one vrsti koja uzbuđuje strasti... ta njena ljepota kao da ulijeva neko štovanje. Nema u nje prelesne, izazivne punoće, pogled na nju stvara dojam neke klonulosti, izmučenosti... Ipak ima još krasne grudi. No te grudi nijesu prepune - gotovo da su kao u koje osamnaestogodišnje djevojke. Nad njima se tkanina slobodno nadigla, a pod njom se naslućuju savršeni nježni oblici. Nadizahu se i spuštahu bez zavodljiva sprečavanja u njihovu gibanju. - Osobito se ističu njene usne. Te su usne doduše crvene i izvučene pravilnim lijepim crtama, no njima ne poigravaše onaj nemirni, zamamni smiješak što ga onuda vije burna volja k životu; one su mirne poput djela umjetnikova, uklesana u hladni mramor. Ni naokolo njenih tamnih očiju ne leži onaj sjajni izražaj koji toliko znači. Tu se sleglo nešto tamno, pa seže i preko čela i svih crta njezina lica, da onda poput kakove sjene obuhvati i ostalo tijelo. A pod tom sjenom cijelo je držanje i sve kretnje te mlade žene nekud zabrinuto, ozbiljno, kano kad oblaci bace monotonu sjenu na ubavi kraj, donedavna obasut još veselim sunčanim tracima. Glavu drži nešto pognuto, pa se vidi kako se istegnuo vrat alabasterove boje. No ni taj inače posvema

dražesni zatiljak ne uzrujava. Nad njim se nije savila kosa kovrčasta - vragoljasto u raspuštenoj slobodi; njezine su crne vlasi sasvim pokorno i glatko učešljane, pa je ta glava pognuta nekako smjerno kao u pokornika na hladnim, kamenitim stepenicama oltara.
Takva ona tu čeka i gleda na malo dijete, kao da je ono pod čime je prignula tu lijepu usklađenu glavu - još od smrti teže... I bilo je kao da joj za vratom neprestano sjedi težina njezina grijeha, pa zato ta glava klone i vrat se sagiblje. Uistinu je neprestano osjećala ljagu onoga čina; momenti onoga doba silom su ispred nje prolazili, ona se od njih odvraćala, ali ih se riješiti dalo nije. Onoga čovjeka nije nikada ljubila, no to je opazila tek pri sukobu. Međutim, Ana Ivanovićka nije bila ni iskvarena žena i odrasla je u posve čistu zraku, a uzgojila je gospodična Karolina po knjizi monsinjora Fenelona De l'education des filles... Ta njena učiteljica, rođena Bavarkinja, no dugim nizom godina na Hrvatsku već toliko priučena, da nije ni pomišljala na povratak u domovinu gdje ionako već nikoga svoga nije imala - bijaše ženčica slabašna ali neumorna. Kroj njezinih haljina bijaše uvijek u suglasju s desetim poglavljem monsinjorove knjige gdje se govori o ženskoj taštini u ljepoti i napravi. Po svoj prilici utjecaj se te ženčice još i sada odražavaše u unutrašnjosti Ane Ivanovićke. Roditelji Anini nijesu se puno pačali u odgoj njezin, a ne bi se u to baš mnogo ni razumjeli bili. Otac joj nije drugo čitao nego Gospodarski list i samo gdjekad po koju vijest u novinama, a majka joj, otkad se udala, i nije u ruke primala druge knjige nego po nedjeljama molitvenik s natpisom: Put u nebo - pa onda svaki dan u bilježnicu u koju je pomnjivo upisivala koliko je litara mlijeka, koliko glavičica salate, kupusa i drugih malenkosti prodala u susjednom mjestancu. Oboje bijaše vječno zabavljeno gospodarstvom, a to su više mučili što nijesu bili na vlastitoj grudi, već držahu u zakupu slabo imanje nekoga plemića. U brizi za život teško da bi ti ljudi bili dospjeli da se pobrinu za nešto bolji uzgoj svoga djeteta, da se nije tu srećom našla neka brižna teta ili ujna koja im je sama dovela gospodičnu Karolinu... U susjednom mjestancu, iza brežuljka, življaše i Ivanović, sada muž Anin. Bio je ondje sudbeni pristav. A bijaše to miran mladić. U društva nije mnogo zalazio, no u crkvu je znao često doći i s učiteljem pjevati. I bijaše u njega lijepo grlo, pa kad bi se znalo da će pjevati, došla bi i okolišna gospoda da ga čuju. Pače isti trbušasti vlastelin iz Topovca, za kojega se znalo da ne podnosi tamjana, došao bi Velikog tjedna na lamentacije.
Poznanstvo Ivanovićevo s Anom ne broji se međutim istom od njegovih službovnih godina. U istom ovom mjestu ujak mu bijaše župnikom i Ivanović je za svoga đakovanja ovdje mnogo bivao. Još u ono doba otpočela je među njima ljubav. Radi te ljubavi svukao je Ivanović u dvanaestoj školi crne haljine i na veliko čudo svoga ujaka osvanuo u tom mjestancu u kaputiću svijetle boje i smeđem Girardi-šeširu.
Toga sako-kaputića i žirardi-šešira sjetila se Ana Ivanovićka i danas, pa je pri tom poćutila i dražest onih dana kad je ona - ničim neoskvrnuta, čista djevica - uživala tihu sreću prve ljubavi. A ona je i sada još ljubila svoga muža i upravo ta zatomljivana ljubav samo je još uvećavala težinu njezina života, pa Ana Ivanovićka više puta pomišljaše ne bi li ipak bolje bilo da se i nije više vratila k njemu. Bože, kakav život! Danas se opet kod stola jedva suzdržala a da nije ustala i otišla tamo u kut da zaplače. Sjeđahu kod stola sami - ovo dvije zadnje godine uvijek su sami - i ona opet nije mogla da jede. Usrknula je samo dvije-tri žlice juhe. Od one zgode uopće joj se slabo daje na jelo i za objeda joj često hoće da provale suze, no ona se već priučila pa ih ne pušta, nekako ih proguta, samo da on ne vidi. A on to rijetko i opaža. Obično je nekud zamišljen i sigurno da mnogi put ne zna za tek jelu: tada samo nekako nesvjesno jede. Tako je zamišljen i što mu se samo mota po glavi! Jednoć se kasno uveče došuljala k vratima njegova kabineta; morala je vidjeti što uvijek tako dugo u noć bdi. Ali se nije usudila unići (ta nije li imao pravo da je onako priupita, šta to ona hoće kod njega u to doba?) pa je samo zavirila kroz ključanicu: a to on sjedi nijemo na stolcu, sav zgrbljen i nekud zamišljeno gleda. Tako valjda uvijek sjedi kad se ne čuje nikakova gibanja iz njegove sobe; inače ona zamijeti pače i listak kad ga okrene.
I danas kod objeda bijaše neobično zaduben u misli, pa nije ni opazio da ona ne jede. Kakav bijaše to objed! I ona se sjeti kakav je bio natrag dvije godine. Nijesu mogli ni dva časa mirno da prosjede. Uvijek bi imalo jedno pri drugom da nešto šuška, popravlja. On bi se znao iznenada dići da joj izljubi vrat (njemu se neobično sviđao taj njezin vrat), a ona bi, nevaljanka, tobože da se brani, odmaknula glavu, samo da se još ljepše istegne, sjajnije prospe bjelina njegova. A kako sada jadno sjede jedno do drugoga. On gotovo i ne govori, pa i ona šuti. A tako joj je teško gledati one brazde što se pojavljuju na njegovu čelu koje bijaše još pred dvije godine tako glatko. Ipak zato nije uvijek tako zamišljen i tada je nutka da jede.
- Što ti je, Ano, ti ne jedeš, ta uzmi...
I što tako samo govori. Ta znade, on sve znade, pa kako da ne pojmi. Ili zar je mogao zaboraviti? Kako bi! Onakvo otkriće! On i sada stoji pred njenim očima isto onako osvijetljen tracima zapadajućeg sunca - isto onako poništen, isto onako bijedan, sa tako čudnim sjajem u očima, kako ona nikada - nigdje ne vidje... A zašto je ona poslije toga otputovala svojim roditeljima, ili zašto se nije bacila u Dravu, na to si i ne zna dati odgovora. Uopće svega se slabo sjeća što se događalo iza one nesreće, toliko bijaše potresena. Ali dobro znade, kad je iza svega onoga jednog jutra rastvorila oči: sunce sjalo, odnekud izvana dopirahu k njoj zvuci dvojnica, to negdje prebiraše na njima pastirče. U te skladne glasove upadaše cvrkut lastavica što prolijetahu ispred prozora. Tad u sjaju sunčanih zraka najednom opazi svoga muža kako se sagiblje nad njeno lice. A tad - neće nikad zaboraviti - neka je bezimena sila zahvati i ona se ne podiže toliko koliko se baci uvis uz snažan poklik. I taj poklik kao da nije bio djelo samoga jednoga njezina organa, već svakog pojedinog atoma. Što mu je rekla, ne bi se mogla sjetiti, no kako je iznenada bila sva blažena, mora da su joj usne prolijevale slatke riječi: - Glupost, ta to bijaše glupost, molim te. - I pustio je svoju ruku da je ona pritište na svojim grudima, da je prinosi na usne.
Sjeđaše dugo kraj nje, a ona onako blažena, milujući mu ruku, napokon i usnu. No to i bijaše kao slatki san... posljednje osjećanje sreće.
Što je više stala da zdravi, to bistrije počela da shvaća život. Kod zatečenja ovladalo njom samo jedno čuvstvo, čuvstvo razorbe, uništenja. Sad se počeše da javljaju nova. Jedno bijaše osobito moćno. A bijaše slično onomu što je jednom još djevojčicom poćutjela kad je na tjelovskoj procesiji iznenada opazila na svojoj snježnoj opravici velike crne mrlje koje je negdje pri kolima zahvatila, a njoj se činjaše da sav svijet upire oči u te mrlje.
Ona više nije mogla da slobodno digne oči k njemu. Kao da je nečija nevidljiva, nemilosna ruka od hladnih, kovnih slova složila riječ "grešnica" pa je utisnula u njene moždane, tako se više ta riječ nije od nje dijelila. A sva težina te riječi slegla se u cijelo njeno biće. Bijaše saznala da je njezin otac pozvao Ivanovića kad je njezin život bio na vagi. Po tom dakle ne bi bio svoje volje došao. I bogzna hoće li je opet uzeti k sebi. I jednom mu reče: - Ja sam ozdravila (uistinu još nije bila zdrava), hoćeš li da pođem s tobom, ili... - Nije rekla što bi za tim "ili" slijedilo, ali je mislila "ili ako ne, ionako mi nije više da živim, potražit ću smrt; a s tobom bih pošla da okajem, da ti budem ropkinjom" No Ivanović nije čekao da dovrši, on je prekide:
- Da što ćeš, molim te, idi sa mnom.
- Ti želiš?
- Želim.
- Reci još jedanput da li upravo želiš?
- Želim.
- Dobro, ja idem. Hoćeš smjesta još danas, bit ću tvojom ropkinjom. - Ona se sjeća da mu je istom pri riječi "ropkinja" pogledala u oči. Ono što je u tim očima vidjela, nije znala da si protumači. Njegov pogled kao da je dopirao odnekud iz daleka, daleka, a i glas mu zazvoni kao iz daljine...

- Umiri se, Ano, ti si sva uzrujana - reče on - Šta to govoriš, to ne treba, ne smije da bude. Zašto ropkinja? I još mi ljudi da jedan drugomu robujemo! Zar nije dosta što smo ionako robovi. Ta glupa i besvjesna volja... - No Ivanović ne dovrši, već se okrenu i pođe k prozoru... Žena ga nije razumjela, no osjećaše da nešto teško pritište njegove moždane, a znala je da je samo ona tome kriva. I pokornički složiv glavu pođe s mužem u novo njegovo mjesto. Tu življahu posve osamljeni, niti oni zalazili komu, niti tko k njima. Ivanovićka nije inače ostavljala doma nego kad bi u crkvu, a išla je svake nedjelje. Dani su tekli tiho ali tjeskobno. Ipak ne bijahu svi jednaki. Istina, ona se nije nikad pravo razveselila, no zato je Ivanović katkad ipak pokazivao tragove dobre volje. Bilo je da je znao katkad i pjevuckati, nu to vrlo rijetko. Minule zime nagovorio ju jednom pa su pošli pače i na zabavu što ju je priredila čitaonica. A pri povratku podao joj je i ruku - bijaše tako prvi put iza one zgode - a ona mu se olako ovjesila na nju. Ivanović je pače svojom lijevom rukom prihvatio njenu desnu pa je ne ispuštaše. I sveđer je nešto pripovijedao (on koji inače tako šuti), a ona je uza nj tiho koračala. Istina, ona se nije cijeli put k njemu tjesnije privila, no na vratima privinu k sebi ona njegovu ruku te je bez riječi poljubi. A Ivanović ne ispusti njene ruke, već Anu povede u svoj kabinet i upali svjetlo, a to bijahu njene oči zalivene suzama, i on sam bijaše sav užaren. Iza nekoliko časaka šutnje... on kao da se rastrijeznio.
- Ano, oprosti! - progovori tihim glasom.
- Ja, što da opraštam, ja?
- Eto, uzrujah te nepotrebno...
- Ah, Ivane, zašto... - Htjela je da još nešto rekne, no već je Ivanović prekide:
- Vjeruj, ja se sam zgražam, prezirem. Kako smo niski, kako kukavni...
Žena ga pogleda s nerazumijevanjem.
- Ah, da, ti i ne znaš, ne razumiješ. - I on pristupi k ormaru s knjigama pa tu izabra neku knjigu. - Evo ti, čitaj ovo. Drugim ćeš očima gledati svijet i sebe. Možda će ti biti laglje. - Ana primi knjigu, no nije se micala s mjesta. Ivanović je stade moliti neka ide u svoju sobu. - Vidjet ćeš da je to još najbolje. - A kad je već bila izašla, poviknu još za njom na hodnik: - Pročitaj knjigu.
Ivanović se prevario. Knjiga nije Anu umirila. Krivca ne može da umiri umovanje, sama narav traži za grijeh kazan. U Ane Ivanovićke bijaše to čuvstvo udovoljenja veliko. Dok bijaše još djetetom, nije nikad gledala da izmakne kazni. Mati joj bijaše nagla i priprosta žena pa je dijete znala često izlupati. No Ana je tako mirno čekala majčine šake da je sama mati vikala: - Bježi, nesrećo mala.
Ana one knjige nije ni pročitala. Nju je bezvjerstvo kojim već prve stranice odisahu, odvratilo od čitanja pa nije htjela ni da je položi na stolić gdje su ležali svesci knjige Životi svetaca i svetica Božjih. U tim je knjigama nalazila utjehe. Međutim, ona je stalno uvećavala svoj grijeh. Uspoređivaše se s pokornicom Mandaljenom, pače s Afrom, koja je u Ausburgu imala javnu kuću te u njoj s djevojkama služila božici Veneri. Riječi sv. Afre: - Gospodine, nevrijedna sam, u ovom gradu nema gore žene... - tako joj često padahu na um da ih napokon izgovaraše poput molitve.
Nešto bijaše, što Anu ipak podizaše, te nije živjela u potpunom beznađu. Bilo je to dijete. Doduše, muž je mogao misliti da nije njegovo (došlo je poslije one nesreće na svijet), ali ona je znala da se vara. To dijete to je više voljela što otac nije za nj ništa mario. Bivajući dane i noći sama s djetetom, uboga žena sva bi se rasplakala kad bi samo pomislila da će doći vrijeme kad bude trebalo da mali pođe u grad na nauke. Nije mogla da pojmi kako bi se ona rastala sa svojim Ivicom (navlaš je htjela da dobije na krstu očevo ime). I već je nekoliko puta htjela da upita Ivanovića hoće li joj dopustiti da za vrijeme školovanja bude sa sinom u gradu. Međutim bijahu te brige prerane, ona je imala prije i posve drugi rastanak da podnese. O ponoći istoga dana gdje smo otpočeli ovo pripovijedati, bijaše dijete već na umoru. Još uvečer se nije znalo da će nahrupiti iznenadni i smrtonosni plućni oedema. Prije podne sam liječnik nije još opazio pogibeljnih simptoma ugušenja. Pače se činilo da je bolesniku laglje, pa je Ana Ivanovićka nekako nebunjeno svraćala očima k prozoru kao da želi da ta večer već jedanput dođe... A vani, tamo preko doline mrknu brežuljci, ono nekoliko kupova prazne kukuruzovine nasred polja gubi se u mraku. Tamo preko ceste, na onom dvorištu, nema već onih gusaka, umirile se negdje pod krovom - samo još gospodar obilazi dvorištem; čuje se kako zatvara staju, onda sjenik, žitnicu i još se vidi kroz mrak kako na vratima pravi ključem znak svetoga križa, a pas čuvar stoji kraj njega uzmahujući repom. Pred njenim prozorom počelo je na drveću podrhtavati lišće, zrak se stao gibati... Ana očekivaše muža svoga, no njega još dugo ne bijaše.

II.

Ivanović je toga istoga dana poslije podne bio izašao izvan mjesta kao na šetnju; ali uistinu nije ni pomišljao na kakovu šetnju. Nije već dugo izlazio pa mu samomu bijaše nekako čudnovato kad se našao u prirodi. Kako je u zadnje doba bivao ponajviše u sobi, to mu je i ovdje, pod otvorenim nebom, najveći dio misli zapremao njegov kabinet gdje su ležale otvorene knjige ne samo po stolu nego često i po podu. Sa pomišlju te sobe bijahu u savezu tihani koraci njegove žene što iz hodnika katkad dopiru k njemu u kabinet. Otkad je pred dvije godine zatekao kod nje onoga čovjeka, ona uvijek hoda ovako tihim, nekud plahim korakom: uopće ona se posve promijenila. I sve se promijenilo, no pa to je i razumljivo. I čovjek složio ruke otraga na krstima pognute glave koračaše cestom. Tomu čovjeku bijaše istom kojih trideset godina, a na pogled rekao bi da nema ni toliko. Bijaše srednje veličine, a iz cijele njegove pojave nije izbijao čvrsti muškarački karakter, već kosti - bijaše nekako nježnije građenih, no ipak ne izgledaše slabašan; to mu podavaše samo vid neke plemenitosti. Ta se plemenitost osobito isticaše u njegovu nešto podugoljastom licu. Te crte prije su bile otisak stoljetne inteligencije i teško bi se moglo vjerovati da je još njegov otac vlastitim rukama obrađivao zemlju. Brade nije brijao, no njegova brada ne bijaše snažna muškaračka brada i rasla mu dosta slabo, a ni brk mu nije bio jak. A ta njegova kratka, ne gusta brada, gotovo mladenački brk, pa ona tiha plava boja i zamjetljiva mekoća dlaka - posve se slagaše s crtama njegova lica. Samo držanje tijela bijaše mu k tomu nešto pognuto. Pa i bijaše takav. Ni u onoj zgodi nije pokazao odlučnosti.
Međutim i onaj drugi ponio se kukavički. Ivanoviću se samo usne nabirahu na plač i bijaše nalik dobroćudnu dječaku gdje stoji nad razbijenom milom igračkom, a nemoćan je da se obori na protivnika. Onaj drugi je međutim tu njegovu nemoć upotrijebio i pograbiv svoju oficirsku kapu kukavički prosmuknuo kraj njega - ne rekav ni "njoj" zbogom. Ona jedina bila je pokazala odlučnosti. Njezin poklik: "Što sam počinila" i njega je potresao. Zatim mu se bacila pred noge pa moljaše da ubije nju, "nevrijednu grešnicu". No Ivanović se nije ni maknuo. Da mu je rekla "Što stojiš tu, glupače, ja te mrzim" - on povrijeđen tako bez milosrđa i dokraja bi bio svakako riknuo poput ranjene zvijeri, ili da se barem stala ispričavati da nije kriva... i onda bio bi se razbjesnio, no ovako - gdje je sva raskajana ležala do njegovih nogu i molila da je ubije - nije mogao ništa. I sve bijaše što je onako sagnut nad njom izgovarao riječi: "Nesretnice, što si počinila, nesretnice". Tek kad mu je htjela da obuhvati noge - to ga razjedilo i reče oštro neka ga se ne dotiče i neka mu se kida s očiju. A kad nije ona htjela ni da se makne, ostavi on nju. Noć je proveo u nekom udaljenom mjestu pa se istom drugi dan uvečer vratio. Nje nije našao, a kad mu je sluškinja rekla da je "milostiva" cijelu noć čekala i prema jutru da je otišla i mnogo plakala, zatvori se u sobu pa istom sada skriven zapade u grčevito jecanje. Ivan Ivanović bijaše nježne naravi, a ginuo je za ljepotom. Još među seminarskim zidinama gdje riječ "djevojka" zvuči kao iz priče Tisuću i jedne noći, gradio si on čarobne slike o životu s ljubljenom ženom. I ona sama "njegova" Ana, počela da ispunjuje, da pozlaćuje te njegove sne. I slučaj, što li, htjede, pa se kao u kakvoj pjesmi sva nježnost poezije prolila nad njenom glavom upravo prve bračne noći. U sumračju prolazili su baščom ispod cvatućih voćaka. A uveče, kad ih je već čekao pripravljen bračni krevet, tako su joj ruke bile teške od neznana nekakva iščekivanja, pa je on sam pošao da joj

raskopča haljine - i u taj čas, gdje si je ona upravo bila raspustila kosu, počeše padati s njene glave nježni, bijeli cvjetići na njegove ruke koje su upravo dotakle prvi put nježnu goloću djevičanskih grudi. A jedva su prošle dvije godine iza toga, pa se sve to što je tako dugo građeno zlatnim mladenačkim snima - tako brzo i jadno satrlo, uništilo. U onom momentu otkrića osjećaše Ivanović kao da se pred njegovim očima razdire slatki zastor, koji pred svijetom sakrivaše, koji čuvaše onu prekrasnu goloću njezina pasa i njezinih bedara, a pri tom poćuti nemoć, užasnu nemoć, što stoji tako bespomoćno. Iza toga nastade u njegovoj duši potpuna razorba dosadašnjih njegovih ideala, a u dušu mu se stade uvlačiti tamni pesimizam. On se nije nikako mogao da utješi običajnim u takvim nesrećama izgovorima: nevaljan uzgoj, društvena iskvarenost, odstupanje od religije. Nešto drugo, drugo mora da je jezgra cijeloj toj nesreći, a ono je samo obrana. I sjeti se nauke apostola pesimizma, kojega jednom iz izvjedljivosti poče čitati i kojega je onda upravo poradi onog niskog shvaćanja ljubavi koja nije ništa drugo nego opsjena te glupe volje u besvjesnom njenom nastojanju za rasplođivanjem. Ta ga je napokon misao na glupu, slijepu volju toliko umirila, da je već treći dan iza nesreće mirno sjedio dugo u noć nad Schopenhauerovom knjigom Die Welt als Wille und Vorstellung. - U njegovoj duši nastade naskoro mir, bijaše to doduše mir pustinje, no ta tišina i mir pustinje upravo mu ugađaše: življaše u svijetu, obasjanom posve drugim svjetlom. To nije bilo ništa čarovito, ništa krasno, ali i ništa uzrujavajuće. Isto cvijeće, koje bezbrojnim bojama i oblicima oživljuje svijet, izgubilo sada u njegovim očima svu dražest. Gledao ga samo kao opsjenu, zamku nerazumnim stvorovima da glupa volja pod plaštem te ljepote to sigurnije ovrši prosto djelo svoje rasplodbe. Pa i na milovidne oblike žene i snažno tijelo muškarca gledao je s istim razumijevanjem. No pri tom mu ipak bijaše jadno u duši. Zar da ništa bolje, ništa savršenije nijesmo, nego slijepo oruđe te volje, oruđe kojim si ona udovoljuje svojoj vječnoj želji za rasplođivanjem? Pa zar naša čuvstva, naši osjećaji nijesu ništa drugo, nego namjerna dražila kojima se volja ogradila protiv spoznaje da nam ne omrzne njezin prosti način rasplodbe. Ivanović se gubio sve dublje u sličnim mozganjima, a pri tom je sve više nestajalo svake jeze na njegovu ženu, a nesreću koja je njega snašla nije više smatrao samo svojom vlastitom nesrećom nego je u njoj gledao udes i kob cijeloga čovječanstva, pa ga stoga obuzimaše neka samilost za sveukupno ljudstvo. I kad je mjesec dana poslije nesreće primio pismo od Aninih roditelja da je vrlo bolesna i da ga želi još vidjeti, odveze se k njoj posve umiren, a putem izgovaraše više puta riječ "siroče".

Sada je ženu po drugi put poveo iz njene roditeljske kuće. No koja razlika između onoga prvoga putovanja i ovoga! Onda su oboje osjećali da jedno bez drugoga ne može da živi; vozili se tijesno se priljubiv jedno uz drugo, osjećajući oboje slast dodira ženske i muške puti. Ona je skrivala svoje poljupce pred kočijašem. Kroz neko se selo provezoše dok je ona spavala na njegovim grudima, a on ju obujmio. Sve su ih ljudi gledali, a neki veseljaković klicaše u sav glas za njima. A sada ju poveo od samilosti, a sjeđahu da se i dotakli nijesu. Njegova glava bijaše puna praznih filozofskih teorija, a njezina je klonula pod ljagom. Poslije puta on ju je ponio u krevet, onda samo ukratko reče da će on spavati u svom kabinetu; a ona nije ni pitala zašto. A je li i mogla da pita? I taj kabinet od te večeri ostade samo njegov. Tu se zaokupio različnim njemačkim izdanjima filozofa. Tu bijaše knjiga počevši od Lassallove Die Philosophie Herakleitos des Dunklen do Hartmannove Philosophie des Unbewussten. Ali Ivanović ne bijaše nikakav učenjak. Bijaše nalik na čovjeka koji je izgubio neku stvar vanredne vrednote i sada je mislio da će je opet naći negdje među listovima tih knjiga što su zaudarale po tiskarskom mastilu. I dok je taj čovjek kopao po tim knjigama listajući artiju fabriciranu iz smrdljivih cunja, rastao je u pokrajnjoj sobi njegov sinčić bez očeve ljubavi. Bijaše već u drugoj godini, a još oca ni poznavao nije. Kad ga jednom htio da uzme na ruke, mali se čisto prepao... kao od posve tuđeg čovjeka... Ovo dijete i nije imalo oca; srce očevo kao da je ležalo zakopano pod kovnom hladnoćom nebrojenih gotičkih slova kojima bijahu otisnute one bešćutne knjige. Taj čovjek bijaše posve u vlasti misli. I onoga dana kad je izašao, bijaše tako obuzet umovanjem o kvijetizmu i descendentalnoj teoriji, te nije ništa oko sebe opažao. Nije se ni obazreo na Zagorce koji se spuštahu niz strminu Kune gore s koševima napunjenim listinom. A oni sve povikivahu nad njim "ho, ho", hvatajući se za grančice da se suzdrže na onoj strmini. On pače nije ni gledao kako netko sa gore spuštaše dobro već utrtim putom drva pa se od časa do časa čuo s visoka negdje u gori otegnuti glas: "hop, pazi", a tad se brzo u te riječi umiješala lomljava drva što se nevidovno ruše koritom, pa napokon dosmicav se u dolinu udaraju drvenastim, grdnim jekom o hrpu ondje već naslaganih drva... On je doduše za sve to nekako i znao. Znao je da je cijelo obzorje prekriveno jednoličnim svuda jednako rastegnutim, sivkastim oblacima; znao je da je u maglušastoj svjetlosti, da je hladnovito i vlažno; napokon je znao da se već i vraća, da je već u mjestu... no istom kad je začuo riječi: "O ti trapisto, ti pustinjače", prenu se... "Lijep si mi ti čovjek"! - čuo se za njegovim leđima visoki tenorski glas koji je već prelazio u pištanje, a nato oćuti na svojim leđima prijateljsku, mekanu ruku. Bijaše to Ivanovićev drug iz škole - Marcel Bartić, pristav kotarske oblasti.

Istom se sada razgleda Ivanović. Ulica bijaše malone pusta. Pokraj njih prolazile u povjerljivu razgovoru dvije sluškinje s vedricama na glavama, rukavi im bijahu zasukani preko lakata pa im se snažne mišice sve crvenjele na hladnome zraku. Negdje dolje niže u ulici vikao netko žestoko, a drugi mu mekaniji glas vraćaše...

- Već te ne vidjeh i sam ne znam otkad. Kud se kriješ, dragane. I što je to s tobom? Gle, kako samo zlo izgledaš! - brzo izgovaraše Bartić pružajući mu svoju punanu bijelu ruku. - Što šutiš, čovječe, govori!

Ivanović koji gledaše pred sobom jaku, snažnu, gotovo malo krupnu pojavu svoga druga komu su obrazi upravo sjali od zdravlja, a kad su si ruke pružili, u onoj ugodnoj toplini prijateljeve ruke poćutio kako u tom tijelu snažno krv kola, i pri dodiru njihovih ruku osjetio kako je on sam mlohav, hladan - žacnu pa mu i nehotice jetko odvrati: - A što da odgovorim na tolika pitanja?

- Eto ga na, što da odgovori! On ne zna. Lijep si mi ti čovjek, dragane moj. Napokon, i čemu da odgovaraš: Lijepa žena, ha...

- Što ti... to... misliš?... - otegnu Ivanović.

- Što mislim! Eto ga, opet neće da razumije. Što mislim! Krasnu gospođu imaš i još nijesi dospio da se je dosta nagledaš... To mislim. Još nijesi dospio...

- Taj mi se eto još i ruga - pomisli Ivanović i već je htio da mu nešto gorko odvrati, no sjeti se da valjda Bartić i ne zna što se dogodilo, ta bijaše to na drugoj strani Hrvatske, pa mu samo kratko odvrati: - Ah, molim te, pustimo te stvari.

- Dakako, pustimo! Vidi ti sebičnjaka. Ta ti si pravi paša. Skrivaš je, dragane. Bože moj, nećemo ti je oteti. Ali ipak šteta krasote. Velim ti, prava krasota, pa zašto da je sakrivaš! Ružne neka se kriju...

To zanovijetanje čisto je Ivanovića rasrdilo i on mu oštro odsiječe "zbogom". No Bartić ga uhvati ispod ruke i ne puštaše ga više. Silom ga odvuče u gostionicu i dade donijeti vina.

Ivanović bijaše u početku mrk i mučaljiv. Bartić pripovijedaše o zadnjem kartanju koje je potrajalo od večeri do osam sati drugog jutra, o pijači kod kruškovačkog vlastelina gdje je on bio ravnateljem stola i "naravski" mnoge štovane goste tako udobrovoljio da si gospoda drugi dan morala vraćati šešire. Ivanovića koji bijaše već posve odviknuo društvu nije to zabavljalo, k tomu ga ljutila i konobarica koja se neprestano plela oko njihova stola, tužila se na trganje u glavi i sveudilj popravljala crni rubac kojim joj bijaše lice podvezano. Bartić zatim stade da pripovijeda o ženama, a to začudo Ivanoviću ne dosađivaše, pače mu potajice ugađaše. K tomu je upravo pred njime visila na stijeni u pozlaćenom okviru slika orijentalke gdje malone posve naga leži u raskoši harema i, podvinuv ljevicu pod glavu, spava... K toj slici dizao bi Ivanović svaki čas oči pa se zagledao sad u oblinu otkrivenih bedara, sad u nježnu tankoću pasa, sad u raskrivene, napete i dosta lijepo modelovane sise, a pritom mu padaše na um i njegova žena. Prije dvije godine još ju vidio i u nje bijahu tako bogati oblici. No ona ima pod desnom sisom bradavicu, a ta iznenada mrka točka tako krasno pristaje u onoj bjelini puti... I premda se Ivanović pri tom potpuno sjeti onog otkrića i opet poćuti kao da se razdire

koprena što svijetu sakrivaše bedra i pas njegove žene, ipak se i dalje uzrujavaše slikom orijentalke i pripovijedanjem Bartićevim. On se pače sagibaše k Bartiću pa ga prekidaše različnim upitima od kojih se najviše ponavljaše: "A što ona?" - Njega nije više smetao ni dim pušača, pače je i sam palio cigarete, a njegovo, od neko doba tako žuto lice izmijenilo je posve boju te se sav crvenio.
Kad se kasno uvečer vraćao kući, ne bijaše to onaj Ivanović koji je poslije podne izašao pognute glave s rukama složenim straga na krstima, s kvijetizmom i descedentalnom teorijom u glavi. Pušio je cigaretu, a na um mu neprestance padahu riječi Bartićeve: "Krasnu ženu imaš, pa još nisi dospio da je se nagledaš". A te riječi nisu ostale mirne kao one njegovih filozofa, one su se nemilosno zadirale u njegove grudi. Ivanović osjećaše kako sve više nestaje onoga filozofskog njegova mira, pa je zato krivio sama sebe što je opet zašao u taj svijet, a još je i pio!... Što ga je samo trebalo tamo. "I eto bez kazne ne možeš da se dodirneš toga svijeta", mrmljaše putem. Uzalud je htio da probudi u sebi neku samilost prema ženi; što se više primicao kući, to ga jače spopadala jeza na nju. Sada se već ljutio i na sebe što joj reče da će doći. Toga mu još ne treba... Pa napokon i to dijete... Bog zna... No ipak ga nešto tajno suzdrži ovaj put da ne dokrajči te misli... S odlukom da neće k "njoj" unići bijaše Ivanović došao i do njenih vrata, no tu ga najednom nešto zadrži i on ipak otvori vrata.

III.

Nasred sobe stajaše mu žena. Sa strane osvjetljivaše je lagano svjetlo što se rasipavalo kroz mliječnu kruglju. Ruke se joj bile ispod krila složene kao na molitvu; glavu držaše pognuto, pokornički pognuto, a ništa ishitreno, ništa izmišljeno ne bijaše na toj ženi, sve tako prirodno i tako teško. Kad je začula muževe korake, pošla mu u susret, no koraci joj bijahu spori, kretnje mrtve, a na licu joj se crtaše ono njeno čuvstvo "bjeline s mrljama". I to joj ne dade dalje poći od sredine sobe. Ivanović ostade pred vratima, zagleda se u nju bez riječi, a pod čelom mu sjekla oštra misao: "Nesretnice, što si počinila". I oštrina te misli odrazivaše mu se u srcu reskim, hladnim osjećajem.
- Hvala ti - progovori tiho, sva nekako zbunjena što ju muž tako uporno gledaše.
- Ah, molim te - mahnu Ivanović nevoljko rukom.
"Ah, molim te", bijaše njegova riječ kad je bio nezadovoljan, to je Ana znala i premda je željela da primi kazan za svoj grijeh, ipak je to zaboli: ali ne reče ništa. Zar nije imao pravo da bude takav! I ona samo poniknu očima na njegove riječi.
Ova neugodna intonacija koja se pokaza pri dolasku, nije se mogla da izgubi. Razgovor se nikako nije dao da rasprede. Pa i o čemu da razgovaraju! Je li bilo moguće da naklapaju istom o čem kad oboje osjećahu kako su ispunjeni onom nesrećom. I tako se ove večeri rijetko čula koja riječ. On je sjeo do djetetova uzglavlja, a ona ostade pri djetetovim nogama, nasloniv se olako na posteljicu. Nije ih dijelio ni potpuni korak. Čuli su si disanje. On je zamijetio i njemu dobro poznati miris njene ženske puti, a ona osjećaše kako se od njega širi lagana i tanahna struja mirisa hercegovačkih cigareta (istom pred vratima ju je odbacio). Ona je taj miris voljela. Nekoliko ih je i sama ispušila... i baš joj ih onaj čovjek smotao. Bijaše joj neugodno kad se sada toga spomenula. Ova blizina napokon je samo uzrujavala, pa je to dvoje ljudi neko vrijeme posve zaboravljalo na svoju okolinu, na dijete.
Najposlije to bijaše i razumljivo. Njih dvoje što proživi roman prve ljubavi, roman mladosti i prolista prve stranice knjige koja znači život - eto dođe do strane koja se ne da okrenuti. Ruke su im kao sapete i dražesna knjiga ostaje pred njima nedočitana, samo nekoliko stranica pripada njima, dalje ništa, budućnosti ne imadu. Ivanovićevom dušom zasinu sjajni traci prošlosti da mu tad pogled udari o mjesto gdje sve prestaje. Istina, sjetio se još filozofije koja ludošću naziva spominjanje na prošlost, - no on oćuti da tu filozofija više ne pomaže. Osjećaše kao da na sve strane u njoj prodire nešto što za onih sretnih dana bijaše u njem. To bijaše struja života koja se iz grudi protiskivala k moždanima i otud stala potiskivati njegov umišljeni svijet. Pri tom osjećanju mogao je još da sarkastičnim smiješkom poprati misao: "Ah ja filozof, pa Slaven. Ta koliko filozofa broji to naše golemo slavensko stablo". - No toga podrugljivog smiješka brzo nestane s njegovih usana, a tad se tu sabere nešto gorko kao da su se na tim njegovim usnama naslagale neizgovorene riječi: "Ah, nesretnice, što si počinila. Kakav život, kakav život!"
A njegovu je ženu međutim presvojilo drugo čuvstvo. Uza svu svoju nesreću nije mogla da se otme čaru njegove blizine. On je za nju značio sreću prošlih dana i on se sav kupao u njenim mislima u zlatnom sjaju. Pa kako da se ne bi bila podala čaru njegove blizine, pa još ovdje u njezinoj sobi gdje ga već dvije godine nije bilo. Tek se pojavio na vratima, već je sve forme njegove upila ona u se. I to je opazila da mu ovratnik ne stoji pravo. Ah, taj ovratnik!
I ona se sjeti koliko ga je puta znala poravnati pa onda objema svojim rukama taj vrat snažno k sebi privući. I onda kad je došao iz Zagreba u onom sako-kaputiću i žirardi-šeširu da joj reče da je poradi nje ostavio zidine seminarske, i onda mu ga je poravnala. I sjetivši se svega toga kao da se u njene grudi vratilo nešto onoga slatkog osjećanja i s njenih se usta nato stade brisati trag sumornog čuvstva, a crte lica poprimiše tanahni izraz tihe sreće. S tim izražajem stajaše ona mirno naslonjena na djetinju posteljicu, a one njene mirne i hladne usne ne bijahu više onako ozbiljno zatvorene, iznenada nekako oživješe kao da se pripravljahu da prošapnu: "Ti si ovdje, dragi moj, ah kako je slatka ova tvoja blizina!" - I podiže oči k njemu i nađe njegov pogled. Njegova pogleda ona ne može da od one zgode uzdrži - i sada nekako u neprilici poniknu očima, a pri tom je opet podiđe nešto onoga čuvstva kad je taj ovratnik znala namještati.
- Poravnaj si ovratnik - prošapnu ona sva uzbunjena, oborenih očiju.
- Ah, takve malenkosti. Vi uvijek tako - otpovrnu joj muž oporim glasom. - Ta da, vi žene, to i jest vaše: lijepa kravata, bez prigovora namještena, rukavice, pomodni kroj, vojnička... - Ivanović se prekinu i ne doreče. Pogledav ženi u lice sav se prepao, tako bolno bijaše joj lice. Bijaše kao da ju je netko grunuo svom snagom u grudi, a ona sada samo još čeka da joj se vrati dah pa da jaukne. I ona odstupi od djetinje posteljice za korak, ali i ne uzdahnu. Ta ona nije imala pravo da pred njime na one njegove riječi uzdiše i jauče. Nju je samo silno zaboljelo jer je njezino čuvstvo prama mužu bilo opet čisto i nježno. Te riječi, međutim, makar da su i zadrle u njeno srce, ipak joj bijahu nekako milije od onih što ih je dvije godine dosad slušala. Njezinoj naravi, njezinu čuvstvu udovoljenja te ukorne riječi što ih je sada čula više su ugađale nego one: "umiri se", "ne uzrujavaj se", "to bijaše glupost". - Pa i izražaj njegova lica na kojem se poslije dvogodišnje gotovo hladnoće crtala bol i žalost nad gubitkom sreće - uzbudi u njenoj unutrašnjosti uz čuvstvo kajanja što je tu sreću razorila i nešto primjese nekog ugodnog osjećanja. Dakle njemu ipak nije svejedno, kako se dugo pričinjaše, njemu nije svejedno, i on žali gubitak... i on možda još ipak nešto ljubi... I val toga osjećanja stopi se s onim nježnim čuvstvom spram muža i bijaše joj u isti čas i nekako bolno i nekako milo. I u taj hip je htjela čuti više ukornih riječi, ona bi htjela da i njegovu pest oćuti na sebi.
- Ah, daj. Daj izreci, reci sve! - progovori ona iza male stanke glasom u isti mah i bolnim i milim, a ruke složi ispod krila kao na molitvu.
Ivanović ustade. Gledaše je dugim upornim pogledom, ali ne reče ništa.
- Zašto ne veliš "vojnička uniforma"? Ti možeš sve da mi kažeš. Imaš pravo na to doda potiše. - I reci sve, sve reci što te boli.
No on je samo gledaše. Uistinu nije mogao da izusti još koju prijekornu riječ. Ona stajaše pred njim tako jadna, usne joj se nabirahu na plač, a u isti mah odsijevaše joj u očima i licu nešto iskreno, toplo, čuvstveno. Ipak sve to ne bi Ivanovića dirnulo da je u isto doba bila kano ono pred dvije godine snažnih, jedrih oblika, cvatućih lica i onako sjajnih očiju. No ona bijaše sada posve drugačija: posvuda izbijaše na vidik umornost i klonulost. Oblici njena tijela nekud su se utanjili, oni obli laktovi - ušiljili se, jagodice u licu splasnule, lice se produljilo, sočnost s usana izginula, oči nekako potamnjele, nešto upale, a ispod njih se podvukao modrikast kolut s umornosti i probdjevenih noći. Ovako izmučeni oblici

zadahnuti i čuvstvom kajanja i ljubavi podavahu toj ženi nekako samilosni izgled i muž joj ipak nije imao srca da je sada još prekori kad je tako jasno vidio gdje se ona sama prekorava neprestano. Taj momenat bijaše i njemu težak, osjećaše nevolju i bijedu svega toga, ali samilost ga ipak nije mogla da presvoji. On nije mogao da joj poda ruku, da je ubogu i izmučenu privuče na svoje grudi, da joj šapne: "Kako smo bijedni" - nije mogao. Neprestano mu padaše na um: "Nesretnice, što si to učinila, zašto?" I on u isti mah osjećaše i svu bijedu i gorčinu, pa mu se s gorčine obrve namrštile, a s bijede nabirahu mu se usnice i podrhtavahu mišice oko nosnica. - I on prođe mučke pokraj žene u donji kraj sobe, a tad se tu, bez glasa, bez riječi, baci na kanape okrenuv se prema zidu. Ona pođe za njim.

Nju je u taj hip bilo ostavilo čuvstvo potištenosti, bjeline s mrljama - a u srcu ostade samo nešto slatko za toga muža. Njegova gordost to je sladost samo uvećavala i ona je odlučno pošla za njim i sjela k njegovim nogama na rub kanapea. Zapravo i samoj nije bilo jasno što će da učini, ona je samo morala poći. Bilo joj je da mu snažno obuhvati noge, da mu gladi ruke, da ih cjeliva, da se na njegovim grudima isplače. A upravo to bijaše teško i tijesno što nije mogla, što ju nešto u prsa kao gruvaše da se ne prigne k njemu. I u toj tjeskobi i slatkosti čuvstva protisnu se iz njenih grudi glas zovući muža milo i tjeskobno: - Ivane!...

- Što želiš? - odjavi se sumorno muž i ne maknuv se. Njega nije ostavilo ono čuvstvo bijede i gorčine, k tomu se sada primiješa neko novo osjećanje. Kad je žena k njemu sjela, poćuti kako se svojim bokom dotakle njegova tijela. I on zamalo što nije očito nato uzdrhtao, tako nešto toplo i podražujuće zastruji odanle njegovim tijelom. A taj doticaj traje sveudilj, on ga osjeća, ali u njemu bijaše premnogo gorčine i bijede, a da bi se bio posve podao tomu osjećanju. Kako je bio navikao da svemu pita uzrok, taj dodir pobudi u njem samo umovanje. On je sasvim zaboravljao da mu je njegova žena u tom kajanju i prekoravanju ipak mila, da je žali i da se pod njegovim čuvstvom bijede i gorčine ipak krije nešto toplo i za nju i umjesto da time tumači što je pri onom dodiru nije prostački nogom odrinuo, već mu je pače ta dodirna blizina - zašto da si taji - godila, on je pošao da to tumači posve grubim shvaćanjem volje. Mišljaše da je tomu uzrokom što se već dvije godine nije dodirnuo tijela nijedne žene i eto glupe sile: samo dodir može da se izgubi svijest. Pa zar nije čovjek slab i bijedan? Ivanović, i sam bijedan, poćuti bijedu cijeloga čovječanstva. Međutim šaptaše mu nešto u isti čas: "Zašto se ogorčavati kad po vječnim zakonima mora da bude tako, zašto stvarati nepotrebne boli, ta krepost je možda stvar konvencionalizma, uzgoja". No to umovanje zadiraše neprestano misao: "Ah, što si učinila, zašto si učinila?" - I Ivanović napokon nije mogao da ne bude čovjek i on osjećaše vlastitu bol s nesreće koja ga je snašla. No njegovo umovanje otkloni i sada provalu gordosti. Ostao je doduše licem k zidu, no glas mu je stao zvučati mirnije, prijatnije.

- Zar nemaš riječi za me? - govoraše Ana polagano, prekinuto, a Ivanović osjeti kako se pri tim riječima ona sagiblje. - Zar nemaš, Ivane, ni jedne riječi? - ponavljaše ona.

U zvuku kojim to izgovaraše, pa u onoj dodirnoj blizini, u onom njezinom sagibanju bijaše nešto što je Ivanovića presvajalo i on bi se bio možda u taj čas bez ukornih riječi prepustio njenu milovanju. No ipak se ne maknu, tek odgovori:

- Imade, Ano, ima.

- Ah, pa reci, reci! - življe zazvuči njezin glas.

- Ah, čemu to?

- Zar ne osjećaš, zar ne shvaćaš! - pitaše ona opet tiho.

- I osjećam i shvaćam.

- Pa onda?...

- Ne da se ništa promijeniti, pa čemu onda! - zazvuči njegov glas muklo, beznadno.

- Ništa promijeniti! - ponavljaše besvjesno njegova žena. Glas joj u tim riječima zamiraše i ona se polagano uspravi.

- Da, ništa, posve ništa! - ponovi on gotovo istim beznadnim glasom.

- Ah, vidim i ja. Ali ipak može li tako trajati? - zazvuči bolno njezina riječ.

- To se ne zna - odvrati on i opet se ne maknuv.

- Ne zna - ponovi ona uleknutim nekud glasom na kojem se vidjelo da je opet ovladala njome potištenost, da su se one "mrlje u bjelini" opet pokazale. Nato oboje ušute.

Izvana začuše se koraci noćne straže što je prošla ispred kuće. U susjedovu dvorištu zalajao nato pas, pa opet sve utihnu, samo još teško disanje djeteta prekidaše noćni muk. Na siroče zaboravljahu roditelji; još bijahu zaokupljeni prvom nesrećom, pa nijesu opažali gdje se već primiče druga.

- Ana! - prekide muž šutnju.

- Što želiš? - oglasi se ona tiho.

- Ajde, legni spavati!

- Spavati? - ponovi ona kao da se čudi - tako joj neobično bijaše nakon dvije godine opet čuti ove riječi. No kako su onda te riječi zvonile!

- Pa da, zato i dođoh. Preko noći ju ću bdjeti.

- Bdjet ćeš. Ah, što će meni spavanje?...

Na te njezine riječi koje su tako čudno zazvučale nije muž imao kada da odgovori. Iz djetinjeg kreveta razlegnu se grčeviti kašalj.

IV.

I mati priskoči k jedincu koji se u kašlju davio i pridignu mu glavicu. Ustanca i lišce bijaše već malomu pomodrelo. - Bože, hoće li umrijeti! Ah, umrijet će, umrijet će! - zavapi mati sva bijedna. Došao i Ivanović. Međutim kašalj ipak prestade i dijete zadobije ljepšu boju, no gledaše nekako prestrašeno. Podaše mu lijek i činilo se da se sve primirilo: i dijete i majka; Ivanović i nije se bio uzrujao. Baš u taj čas mu se umovanje opet vraćaše potiskujući život u stranu. Istina, u prvi hip bio se i sam malo lecnuo, no to ga samo potače da ispituje otkle taj strah. Ipak dakle apostol pesimizma nema pravo, mišljaše on, što veli da priroda ne mari za smrt individua. Kad je ona u svoje stvorove ulila strah pred smrću i žalost s uništenja, to se ona boji smrti, žali s uništenja. Taj strah, ta žalost svakako ne može da bude samo nešto skroz individualno, momentalno. Stvorovi su od svoje majke prirode morali naslijediti svu njezinu muku i naprezanje stvaranja. Kolike bezbrojne tisuće vjekova je samo trebalo dok je stvorila svjetove u svemiru, a koliko dok prvu stanicu pa iz nje život. Sav njezin otpor počevši od prvog pomaka atoma u nevidovnoj, nedokučivoj davnini pa do poroda individua mora da se nalazi u njenim stvorovima, jer je ona besprekidnim vezom vezana sa svojom djecom. Otud toliki strah njene djece da se to djelo, postignuto tolikim troškom sile i vremena, ne uništi. Pa i žalost njene djece mora da je već negdje u utrobi njihove majke. Nije li možda to ona nemoć prirode što ne može ništa trajno, ništa vječno da stvori, a od vjekova se muči, od vjekova se napreže. I ta nemoć velike materinje utrobe prelazi još u zametku na njenu djecu. Zato žalost s "uništenja" nije ništa individualno, ništa momentalno. To je nemoć cijelog svemira, nemoć općenita, nemoć vječna. Pita se samo čemu sve to... Nekakav šuštaj prenu Ivanovića. On se obazre na posteljicu kraj koje još uvijek stajaše. Mali bolesnik skrenuo glavicom prema ocu i gledaše u nju nekako neobično razumno, podigao i ručicu k njemu, no ova mu brzo klonu. Disaše teško, a iz dubine čulo se neko vrenje koje bivaše sve jače.

- Kao da se hoće oprostiti - pomisli Ivanović još dosta mirno.

- Ana, stani ovamo! - okrenu se za ženom. No ona je međutim bila na kanapeu onako obučena zaspala. I sad se otac prignu k djetetu, opipa mu ručicu, čelo i šapnu: - No, šta je, Ivica? Zar ćeš možda umrijeti?... Ah, šta i jest napokon život. Vječna muka, naprezanje bez razumijevanja. Umri, umri, mali, dok još ne znaš za te muke, za to naprezanje. Vrati se u nevidljivi svijet bezbolnog nebitisanja. - To bi bio i moj potpuni prestanak - mišljaše dalje - život njegova života ne bi se dalje nastavio, izginut će napokon jedan tračak života koji imade svoj bliži začetak negdje u atomu praroditeljske krvi. - Umri, umri - šapnu ponovo Ivanović. On nije ni slutio koje će ga još kajanje zbog tih riječi obuzeti.

V.

Još neko vrijeme potraje mir. I vani vladaše potpuna tišina, te se jasno čulo, premda crkva nije blizu, kako sat na tornju udara najprije sitno i brzo "četvrte", a zatim polagano i krupno "ure". Ivanović nije brojio udaraca. On osjećaše u to vrijeme kako umovanje gubi nad njim svu moć i kako se primiče "nešto" čemu se on ne može više da otme. U to se vrijeme valjda pet puta okrenuo prema ženi koja još spavaše na kanapeu i svaki put mu bijahu na ustima riječi: "Ustani, umrijet će. Sigurno će umrijeti." Napokon mu uistinu prodru te riječi iz punih grudi. Mali bolesnik grčevito kašljaše, fina mu se pjena pojavi na ustima. Pogled mu bijaše strašljiv, presenećen, a disanje mu prestajaše, da se opet naglo tada otvore ustanca, pa da brzo, grčevito uvuče nešto zraka. Mati, koja snena priskoči, stajaše neko vrijeme bespomoćna, a tad poče jaukati. Zvala je u pomoć i Majku Djevicu i dragoga Isusa, a istodopce vikaše i liječnika. A Ivanović, koji je još malo prije molio za djetetovu smrt, istrči sada bez šešira na ulicu da dovede liječnika. No bijaše uzalud. Nije prošlo ni pol sata, a dijete ležaše pred njima pomodrelih usnica i lica, pomućenih očiju, bez svijesti. Majka mu bez riječi utisnula u ledene ručice blagoslovenu svjećicu, a kad je iza duge stanke zadnji put odahnulo, prekrsti ga, zaklopi mu oči, pa se okrene k mužu te mu nekako svečanim glasom reče: - Prekrsti ga. - A Ivanović, koji je pred nekoliko časaka umovao o životu bez razumijevanja, bez svrhe, prekrsti mrtvika izgovarajući riječi: "U ime Oca i Sina i Duha svetoga - Amen."
- I tako je svršeno! - Šapnu muž.
- Svršeno! - ponovi žena.

VI.

Ostali dio noći i cijeli slijedeći dan prođe u mukloj tišini. Ivanović i Ivanovićka ostadoše sve do podne zajedno. Razgovarali su vrlo malo, no bijahu složni u poslu što ga treba pri mrtviku. Okupali ga zajedno, i to umah dok još nije otvrdnuo. Zatim ga obukoše, onda načiniše mali odar - kako je Ivanović želio - u njegovu kabinetu. Tako ih zateče dan, dan maglovit nejasan, hladovit kao i jučer. Sad iziđe Ivanović; htio je da sam nešto potraži za vijenac. Vratio se dosta kasno s nekim seljačkim momčićem koji mu nošaše bršljana, šipka i mahovine. Drugo se nije našlo - cvijeće je davno već ocvalo. Međutim je ona pravila umjetne cvjetiće od tanahna bijela i crvena papira. Tako prođe u poslu cijelo prijepodne i još nekoliko sati preko podneva. Oko dva sata bijahu već posve gotovi. Prozori bijahu već zastrti crnom tkaninom, a okolo odra gorahu svijeće u visokim crkvenim svijećnjacima. Do noći dolažahu ljudi i djeca da škrope maloga mrtvika. Uz njega bijaše neprestano majka, a Ivanović bijaše sve to vrijeme zaključan u pokrajnjoj sobi. Kad je ono u noći budio ženu, već ga tada bila ostavila hladnokrvnost, no ipak je pri smrtnoj borbi mogao da zadnje trzaje prati nekim tuđim prosuđivanjem, a ne očinskim srcem. Kad su usne i lice bolesnika postajale tamnosmeđe, pomišljaše: to mu se šupljinice plući pune rastvorinom krvi, eto sve dalje prodire otrovna uglljična kiselina; gle, lice već propada, udovi postaju hladni, gubi svijest, već mu se moždani narkotiziraju. Kad je dijete prestalo da diše te mu se samo još katkad otvoriše ustanca kao da će još malo zraka uhvatiti - prestade i on da prosuđuje pa samo gledaše u ta ustanca kad će se opet otvoriti. Pa kad je vidio kako se ta nježna ustanca uzalud otvaraju, uzalud upinju da uvuku zraka, da spase život, bude mu teško. I kad bijaše sve već svršeno i sluškinja donijela u sobu kačicu i toplu vodu, a majka skinula s jedinca košuljicu i stala ga kupati, on se svejedno nije nikud micao. Stajaše do kačice i nijemo gledaše. Majka je primila sad ovu sad onu ruku da je opere pa je opet ispuštaše... a gledati onda kako se ta ruka spušta: najprije polagano pa onda sve brže dok se mrtvo ne ovjesi; ili, kad je umivala onu glavicu zaklopljenih očiju pa je pustila iz ruku, tu glavicu onda vidjeti kako se najprije nagiblje na stranu ka ramenu, nagiblje u početku polagano, a već blizu ramena svine se najedanput u vratu pa zatim mrtvo hitro pade na prsi - to gledati Ivanoviću nije bilo lako. Uostalom, to nije bila ni užasna, očajna bol. Ivanović samo osjećaše kako se u unutrašnjosti njegovoj ponavlja svaka ona kretnja, pomicaj, kako ponovo u njegovoj duši klonu i one ručice i ona glavica, a to nemoćno mrtvo gibanje osjeća negdje u svojim grudima, pa to je tako samo bijedno osjećanje. I s tim bijednim osjećanjem u grudima on sam uze dijete iz kačice mjesto majke. A u onaj čas kad ga svojim rukama primio pod pazušice i male se ručice skliznuše mrtve po njegovima i glavica pade nemoćno natrag - probudi se u Ivanoviću "otac" toga djeteta pa umjesto da ga poda majci, uze ga na svoje ruke kao da je živo. I on onako mokro dijete gdje se s njega voda još cijedila te se čulo u onoj tišini kako kapljice s njega padaju na pod, on tako mokro dijete privine na svoje grudi i onu svu mokru glavicu izljubi. A majka, koja još nije bila proplakala, i s prevelike boli i s nekakve srdžbe na toga bešćutnoga oca opaziv to, stade jecati.
Od toga časa zadobije život njih dvoje novu boju.
Kad je Ivanović uzeo na ruke mrtvoga jedinca, još bijahu malomu mrtviku grudi tople. To bijaše toplina koja je ginula, bijaše nekako mila, dirajuća toplina koja se malko prelijevaše. Te topline Ivanović nije mogao da zaboravi, ona kao da je prešla u nj, neprestano je osjećaše i upravo onako dražesno, milo, toplo dirajuće bijaše mu na srcu, a otud se ta toplina prolijevaše dalje žilama. Pri tom dirajućem osjećanju poče ga obuzimati kajanje što za to malo bokče nije nikad mario: umrlo je a da nije nikad vidjelo očeva smiješka, nikad oćutilo očeva poljupca. Pa kao da je bilo sada moguće da se to ispravi, nadomjesti, pomagaše nježno majci da ga obuče, bježaše šumom da nađe štogod za vijence; zahtijevaše da mrtvik leži u njegovu kabinetu - samo da ga ima uza se. A tu ga je onda milovao i cjelivao. No uz to toplo, nježno čuvstvo javljaše se u njemu i nešto oporo. On nije trpio da bude tko uza nj. Samo kad ne bi nikoga uza nj bilo, prihvatio bi one male ručice, dragao ih, milovao lice i gladio kosu i cjelivao malo čelo. A majušni njegov sinčić, koji tih poljubaca od njega nikad primao nije, vraćaše ih sada mrtvačkom hladnoćom, da su oca usne sve zazeble i tek izgovaraše riječi: - Ah, Ivica moj, siroče moje. - Inače, kad tko bijaše uz njega, stajaše samo muklo, namrgođeno, a na ženu se počeo već ljutiti što ih je tako rijetko ostavljala same. Kad su pako počeli dolaziti i mještani da mrtvika škrope blagoslovenom vodom, ostavi kabinet i povuče su u pokrajnju sobu. Neki su ga tražili da mu izraze sućut, no on se zaključao i nikoga ne puštaše k sebi. I njegova žena tri puta je htjela da uđe k njemu, no on ni njoj nije otvorio. Na njezinu tihu prošnju: - Ivane, molim te, otvori, odgovaraše muklo iznutra: - Pusti me! - A ubogu je ženu nešto neodoljivo vuklo k mužu... Od onoga časa kad je opazila gdje on to dijete, za koje nije nikad mario i za koje je po svoj prilici sumnjao da je njegovo, kad je opazila gdje on to dijete pritište na grudi i prvi put ga ljubi - ušlo je nešto novo, neočekivano u nju. Ona dugo kao da ništa ne osjećaše, njena bol bijaše kruta i teška kao da se čisto uledila u njenim grudima. Ta bijaše tako osamljena uz mrtvo dijete, muž stajaše tako dugo uz nju kao da ga se sve ovo ništa i ne tiče. No pri onom prizoru gdje je otac prepoznao svoje dijete, gdje se oćutio pravim njegovim roditeljem, najednom poćuti kao da se je topla struja prolila onom studeni njenih grudi. A to bijaše tako slatko, tako blaženo osjećanje. Onim časom nestalo je one krute boli koja već u bešćutnost prelažaše, a njom ovlada čuvstvo nježne žalosti i uzbuđenosti. Bila je, istina, i sada nesretna, no njena nesreća ne bijaše tako bezutješna, ta dijete imađaše oca koji ga cjeliva. I ona u toj nesreći osjeti i nešto radosno, nešto blaženo; ta sada je i njih dvoje bilo nekako bliže. I nju je nešto vuklo k njemu. Kako bi se ona negdje rasplakala na njegovim grudima. Zato je i

dolazila i njegovim vratima, zato ga i moljaše da joj otvori.
No to sve tako ne potrajaše dugo.
Uvečer, kad bijaše odzvonilo malom mrtviku svim zvonima Marijine crkve, kad su utihnuli i posljednji zvuci velikoga zvona na "pozdrav Gospi" i kad koraci zadnjega pohodnika jur zamriješe na hodniku - sastade se njih dvoje pri odru svoga jedinca.

VII.

Ivanović jedva dočeka da je napokon zadnji pohodnik izišao, a tad, da mu nitko više ne dođe, zaključa na hodniku vrata i uniđe u kabinet, no opaziv ženu pri djetetu, ostade pri vratima. Djetetova glavica, s mekanom, malo kovrčastom kosom zlatnoga sjaja, koje uvojci padahu na čelo i spuštahu se po bjelini jastučića u koji se ta glavica malo udubla, ta djetinja glavica s tom zlatnom kosom, uz koju je ona voštana boja lica ipak lijepo pristajala, bijaše tako nekako izrazita. U sjaju tolikih plamenova svijeća, koje su naokolo odra gorjele u visokim, crnim svijećnjacima, raspoznavaše se gotovo svaka crta kojom su bile izdjelane one tako žalosno zaklopljene oči s dugim i gustim trepavicama; pri nježno savijenom nosiću raspoznavala se posve ona plastika koja se tako svečano slegla u lica. Potezi, kojima bijahu ocrtana ona tako žalosno zatvorena ustanca, bijahu čisto jasni. Na donjoj usnici opažala se mrlja od krvi koja se tu ispod kožice sakupila kao da ju je tko navlaš kistom ovamo stavio. I cijela ta djetinja glavica, premda je mrtvo ležala, ipak ne bijaše bešćutna; sve te njene crte lica bijahu nekako tako bolno složene da izmamljivahu riječi: "siroče malo". - Ivanović, čim je opet zagledao tu glavicu pa one ručice složene uz tijelo i one crne lakovane cipelice što su virile iz bijele odjećice, čim je zagledao tako ispružena jedinca po bijelome odru, poćuti kako mu se oko srca stežu mišice, a od suza koje su mu se zalile u oči nije više svega toga pravo ni vidio, samo osjećaše kako mora da pođe da pomiluje tu glavicu, tako bolno složenu na tom bijelom jastučiću.
No u taj hip bijaše njegovu ženu presvojilo čuvstvo koje ovlada čovjeka kad osamljen u nesreći pa vidi da netko njegov dolazi. Ana Ivanovićka kao da je posve zaboravila na "ono" što ju je dijelilo od muža, ona ugledavši ga zapade samo u plač i pođe k njemu, pa jecajući složi sklopljene ruke na njegovo rame, a glava joj klonu na njegove grudi...
No to potraje samo čas. Kao da nije bilo dano da se to dvoje ljudi utješi barem kraj mrtvo ispružena djeteta. Sad izbi na površinu otkud ona današnja oporost Ivanovićeva. To bijaše samo jeza na ženu koja mu razbi život. Nije li ona kriva što je to siroče malo tako odnemario! Sada ga ta srdžba zahvati i on je prostački odrinu od sebe da je o zid udarila.
- Oh, nesretnice, što si učinila! - poviknu Ivanović ogorčeno. No žena šućaše. Očito se nije mogla da pomogne ni za dah, a kamoli za riječ. Samo ga gledaše, gledaše nemoćno, kao nasmrt ranjena zvijerka.
No time ne bijaše svršeno. Ivanović se ne umiri. Ogorčeno ponavljaše riječi: - Nesretnice, što si počinila! Što učini sa mnom, što učini s nama - pa je prihvati i - otvori vrata da je istura napolje.
Kad je to ona shvatila, njoj se onako bijednoj vrati riječ i moljaše ga: - Ah, ne, ne, - samo to ne! Pusti me ovdje, ah, dragi moj, mili moj mužu, pusti me ovdje. Ne tjeraj me otud! Moje dijete, moje dijete. - I obraćaše se k njemu sklopljenim rukama da je ne otjera - no bijaše uzalud, on je istura napolje i zaključa se. Vani pred vratima na to se nešto stropošta kao da se što teško složilo na pod, pa opet sve utihnu. Ivanović toga i nije čuo, on i nad sobom i nad mrtvim jedinčetom plakaše u sav glas, pa onako plačući gladio je djetetu ruke, lice, kosu, ljubio mu čelo. A njegov mu sinčić opet vraćaše tople poljupce svojom mrtvačkom hladnoćom, da je oca sve zeblo, a ta studen ledenim se valovima s usana slijegala u njegove grudi.

*

Kad se napokon smirio, poče ga obuzimati nešto novo. Bijaše to velebnost zagonetne smrti. I kao da je prostor oko njega ispunjavalo nešto veliko, sasvim nepoznato, neshvatljivo tjelesnim osjetilima. A pri tom ga poče osvajati isto onako uznosito čuvstvo kao nekoć kad je u roketi pjevao psalme pod velebnim svodovima prvostolne crkve. I kao da su se sada - iza tako duga vremena - opet vratili oni slavni dani - u njegovoj duši poče odzvanjati melodija onih veličanstvenih psalama i sjeti se sada stara brevira koji mu je onda darovao ujak župnik, pade mu na um da ga ima još negdje. I obuzme ga želja sa njim, pa stade brzo prekapati po ormaru, no nije mogao umah da ga nađe; ormar bijaše sav prenatrpan knjigama. I spopade ga jeza na te knjige pa ih stade bacati iz ormara. I najednom se nađe na podu i Spinoza, i Leibniz, i Kant, i Hegel i kako se još ti filozofi sve ne zovu. On prekapaše upravo nekom grozničavošću sve dalje. Bacajući te knjige ispraznio je tako pretinac za pretincem dok napokon negdje u najdonjoj pregradi ne nađe brevir u istrtoj, istrošenoj koži, tako dugo zaboravljen. I sad ga podiže iz praha visoko i gazeći po njemačkim izdanjima filozofskih djela pođe do odra svoga jedinčeta i tu pri plamenu tolikih svijeća otvori tu staru knjigu, a zatim se vinu iz njegovih grudi melodija psalma: Laudate, pueri, dominum! Svu sobicu ispuniše zvučni valovi te melodije, a ona se nekako bolno odbijaše od stijena: ove kao da bijahu preuske, pretijesne veličini njezinoj. A otud zvuci te melodije prodirahu svom snagom i u hodnik i tuj polagano razbudiše ubogu ženu koja besvjesno ležaše pred vratima kabineta. Dugo u noć pjevaše Ivanović psalme kraj mrtva djeteta, a njegova žena, tako jadno isturena iz sobe, oslanjajući se o hladni zid - stajaše bijedna u tamnome hodniku.

Vienac, 1894.

Jesenski cvijeci

I.

Kad prispjeh u kupke, dan bijaše već pri kraju a padala kiša. Možda zato prvi dojam i ne bijaše najprijatniji: ulica sva u kalu - ukraj nje, u aleji kestena, pa u šumovitu parku sakriva lice kupkama - svud se čuje samo capkanje. To se cijedi voda s krošnjata drveća što u njem monotono šuška kiša jednako padajući, ispirući neprestano zeleno lišće. Šumovite strmine ovisokih brežuljaka učiniše svojom tijesnom blizinom te se pod ono naoblačena neba koje se upire o njihove vrhove - još jače zavilo u sumrak to mokro mjestance s blatnom ulicom.
To nevrijeme potjeralo kupališne goste na veliku terasu pred restauracijom kamo se klonila i kupališna glazba - zbog kiše napustivši svoj paviljon.
Neprijatna dojma s oštra žubora kiše na limenom krovu terase, dojma gdje se pod težinom kiše sagibahu grančice (što bijaše tako umorno gledati u onom sumraku) - nijesu mogli da razbiju ni isti zvuci glazbe koja zabavljaše svjetinu podijeljenu u skupine što se u malim kupkama tako oštro opaža. Tu vidjeh oprijateljene razne obrtnike, pomanje gospodare, koji se tako lako raspoznaju po svojem obličju, kretnjama i manirama. Oni sjeđahu pri punim čašama i pljeskahu svojim teškim rukama kad bi glazba odsvirala kakav marš ili poznatu popijevku. Tamo dalje našli se činovnici, profesori i slični duhom radnici, nastojeći da im lice ne izgubi važnost njihove dijetenklase; oni bi dolazili ozbiljno da važno zavire u glazbeni program što je bio izvješen na proglasnoj ploči kupališne direkcije... Još dalje sakupila se aristokracija udarajući umah u oči svojom

neprisilnom otmjenošću i prijatnom bezbrižnošću. Ovdje bi se nježne ruke sklapale u lagani aplauz istom na zvukove kakvog Wagnera, Mascagnija, Leoncavalla... Našlo se ovdje i nekoliko domorodaca koji se isticahu osobito bučnim povicima i pljeskom kad god bi glazba zasvirala što hrvatsko.
Prođem nekoliko puta terasom. Nije dugo potrajalo, a već mi bijaše dosta tih izvjedljivih pogleda kojima ne možeš da se otmeš u takovim mjestancima gdje se već unaprijed iščekuje dolazak pošte te hoće li da se ukaže koje novo lice. No ja nijesam imao nimalo volje da sklapam ovdje kakva poznanstva - tim manje što sam već sobom odlučio da odmah sutradan otputujem dalje. Nijesam došao ovamo da se liječim - ovdje se nekako nađoh a da sam ne bih znao da kažem - kako, jer isto tako mogao sam da budem i gdje u Badenu ili na Ilidži. Nađoh se, velim, jer odilazeći od kuće - i nijesam znao gdje ću da se sustavim. Dadoh se na put bez plana, jer - pobjegoh. I eto već drugi mjesec što se potucam po toj tvrdoj majci zemlji, žalibože dangubeći...
Čudno to bijaše sa mnom, a još čudnije što se doma još ni sada zaželio nisam. Ne pomišljah jošte da se vratim u onu samotnu dolinicu.
Ne bih znao ni sam da kažem zašto mi bijaše neprijatno kad bih pomislio na stari svoj dvor s kulom koja toliko podsjeća na srednji vijek. Možda - što u njem pročučah pustinjački ovo zadnjih pet godina. Možda zato i nijesam volio da mislim na one duge, hladne i tamne hodnike, na one prozore s udubinama i širokim zidinama, na one ogromne hladne sobe kojih nijesu mogle da zagriju ni one velike barokne peći (čudim se i prijašnjim gospodarima i sebi kako to da ih ne bacismo nadvor!)... A niti oni stari pocrnjeli portreti ne mogoše da me oduševe svojim nejasnim licima, vlasuljama i perčinama. Ili ne bijaše li to zato što lično mene na taj dvor ne veže nikoja uspomena, što se ponosni tetak sjetio istom u času smrti da ima negdje nećaka kad ja već lijepe godine izgubih u stradanju. Uostalom, ta baština što na nju nikad ni računao nijesam u zgodno me vrijeme zapade, ne što bih ja tada bio čeznuo za bogatstvom (onda nijesam već ni za što mario), već što poslije nesreće koja me snađe osjećah potrebu da se gdjegod izgubim, zavučem u zabit. A da mi na izbor bijaše, ne bih ni mogao što zgodnije da nađem no što je vlastelinski dvor Smirnica. Među brežuljke šumom obrasle sakrila se Smirnica u maloj dolinici daleko od glavne ceste, kao otkinuta od svijeta. Uvukla se u se zabavljajući se tek svojim vlastitim životom kakav se obično razvija na samotnu gospodarstvu gdje se dan redovno svršuje s nagađanjem kakav će slijedeći da osvane. Ja se međutim slabo brinuh i za taj život; tratio sam dane tumarajući bez cilja po šumama i poljima - s puškom o ramenu i ne skidajući je gotovo nikad. Ili se po cijele nedjelje ne bih ni maknuo iz smirničkih zidina ostajući u sobama da po mjesece ne zavirim ni u staje. Gospodarstvo me nije zanimalo, imao sam posla sa svijetom misli, pa se ugibah i ljudima. Za tih pet godina ni jednog susjeda da bih pohodio, a ne sjećam se poznam li i sada kojega. To bijaše povodom te moji dobri susjedi iskitiše moje ime pravim pravcatim legendama i ja stekoh naslov "čudaka."
Samo jedan čovjek zalazio je u to vrijeme k meni; bijaše to liječnik iz kotara. No naše se poznanstvo brojilo još tamo iz đačkih vremena. On me i nagna te ostavih Smirnicu. S njime - sa starim znancem - provodih vrijeme povjerljivo - i ne zamijetivši da me on posmatra liječničkim okom. Istom kad mu jednom povjerih kako me užas stao da hvata od neko doba - opazim li goli nož, pa da sam dao sve handžare što su u kuli visili poskidati i spremiti u sanduke - istom kad mu to rekoh, zamijetim da me drži bolesnikom. Dakako, on pozitivist - nije mogao da vjeruje u slutnje; nije vjerovao ni četrnaest dana kasnije kad novine donesoše brzojavku da je Carnot proboden nožem - no ja, gdje sam iza toga mogao opet da mirno izvjesim handžare, bijah čvrsto uvjeren da ima tajanstveni svijet koji je nad našim eksperimentalnim duhom. To, pak onda moja dosta melankolična narav, zadavaše prijatelju brige. K tomu se dogodi te je mene stalo da uzbuđuje nešto novo, u neku ruku i neobično. Isprvice u noći a kasnije i u pol bijela dana - bijaše trenutaka kad u svojim praznim sobama osjetih prisutnost ženskog bića... U noći (ja se nijesam mogao pravo da snađem: bijaše li ti snivanje ili priviđenje?) pojavljivala bi se u nekoj mističnoj nejasnoći neka ljepotica što joj naslućivah dražesti kroz onaj zlaćani polusjaj. Oslanjala bi se na moj krevet i gdjekad bi se pokazala - izrezane tanke košuljice na grudima, a tada bi zasjale pred mojim očima prekrasne ramenice s nešto njedara, divan vrat - sve preumilno, punano, u nježnoj baršunastoj mekoći i začaranom sjaju. - Po danu drukčije. Iznenada znao bih samo da osjetim kao da je onaj čas prošla ispred mene elegantna dama, prošla kroz otvorena vrata u drugu sobu; ne vidjeh je, no činilo mi se da očima hvatam neki mistični trag na rastvorenim vratima. To uostalom ne ostavljaše u mojoj duši nikojega dubljega traga - a ja sam te pojave na svoj način tumačio te sam već naumio da ih - s mnogima drugima iz moje prošlosti dojavim društvu Society for psychical researches, što se bavi prikupljanjem sličnih činjenica. No pročitavši još jednom članak o telepatičkim pojavama gdje se nagađa neće li se moći ova tajna sila jednom da uhvati poput elektriciteta i magnetizma, prođe me volja da se javim tim ljudima koji valjda računaju na kakve Galvanijeve žablje krake ili čizme kakova Magnesa da im otkriju tu tajnu.
I prepustih se dalje tim svojim u neku ruku tajanstvenim događajima što me stadoše da ispunjuju nekim nehotičnim, slatkim iščekivanjem.
Sada sam već rjeđe mislio na svoju prošlost, a lik pokojničin nekako je izblijedio; u mojoj duši kao da je stao da se briše tužni trag što ga u nju tako bolno utisnuše minuli dnevi. Istina, nijesam se predao u vlast tih donekle čudnovatih pojava, no iza njih bilo mi u duši svaki put nekako vedrije, prijatnije. Stao sam da živim zadovoljnije, tek prijatelj doktor smetaše mi. On jamačno mišljaše da je sve gore pa se primio da me liječi. No njegov morfij redovito bi odletio kroz prozor. Ta njegova brižljivost nije mogla dugo da me razljuti. No kad mi jednom dođe s viješću da je u blizini jedan od naših političara pa da je nakan da me pohodi, ja se uzbunih.
- On može u tebe da ostane i koji mjesec - govoraše prijatelj. - Ti si gotov pustinjak, sam ne opažaš, a domovina treba ljudi. Ti bi eto mogao da stupiš i u redove.
Ja ga prekinuh. Da je ne znam šta drugo rekao, gore pogodio ne bi. Bivši još u službi uzdigoh se u tolike visine čistoga patriotizma te mu žrtvovah i opstanak svoje obitelji; padoh zatim duboko u bijedu koja mi je srvala ženu, i u grob je bacila, - a gospoda, ta naša gospoda političari ne mogu da žrtvuju ni riječ, ni jednu zapetu u svojim programima, da nam se narod već jednom okupi nego tjeraju svoje strančarstvo do skrajnjih granica... I ja se stadoh derati na prijatelja neka mi zaboga ne vodi u kuću toga političara - i iskazah mu sve što mi bijaše na srcu, priznajem - s malo previše vatre.
Prijatelj me slušaše zadovoljno, i tad mi pade na um nije li on sam naručio toga političara da mene probudi. Bilo kako mu drago, drugi dan pobjegoh da ne dočekam političara... Pođoh na onu stranu kuda je kretao prvi vlak što ga zatekoh na željezničkoj stanici. Skoro čitava dva mjeseca protekoše što sam na putu. Prođoh mnogo zemalja, vidjeh mnogo gradova, posjetih nekoliko izložbi i napokon vratih se u domovinu. - Ja već blizu svog doma pa opet se ništa ne nađe što bi me vuklo da se požurim pod njegov krov - nego skrenuh u te kupke. Tu mi se međutim pričinilo preglupo da ostanem ma i dva dana pa već odlučih da sutradan krenem dalje... možda kući...
No sutradan iziđoh iz sobe, bilo je već jutro poodmaklo. Da stignem k vlaku što odlazi s bližnje stanice u devet sati pred podne - bijaše već prekasno. Nema druge no da čekam do večeri...

II.

Lijeno se sprođem nevelikim parkom. Iza jučerašnjeg nelijepog dana pokazalo se krasno jutro. Sunce već dugo na nebu pa se med njegove tople trake miješa svježina što ispunja cijelo kupalište - pršteći iz gustih krošanja noćnom kišom navlažena drveća, iz niskih uresnih grmića, dižući se iz zelene trave na čistinama pa i s istih putova nasutih sitnim šljunkom.
Gotovo prazan bijaše perivoj u to doba. Gosti - iza jutarnje kupelji ili još otpočivahu u svojim sobama, ili prolažahu nekud dalje - nijesam se

brinuo kuda - na šetnju. Nekoliko djevojaka čistilo puteve, a stari vrtlar motao se oko njih ljutito zagledavajući krošnje starih kestenova u kojim je vjetar isprelamao nekoliko grančica pa i grana. Starac je očito svu svoju pažnju posvećivao tim starim deblima i čistoti putova, jer osim nekoliko grupa cvijeća što ih je složio po najboljem svojem umijeću što ga je - vidjelo se na djelu - stekao još negdje u mladim svojim dnevima - i ne bijaše ovdje ništa osobita. No ipak mi se tuj svidje.
Prijatno bijaše na onim sakrivenim putovima, med gustim nasadima grmića, ili pod teškim granama starog stabalja što se pod težinom svoje starosti i velika lišća spuštahu iznad glave viseći preko putova sve do zemlje. Bilo je tu mnogo sakrivenih mjestanca s klupama gdje si mogao nebunjeno da se podaš miru što je ovdje vladao. Upravo mi je došla želja da se spustim na jednu tako sakrivenu klupu. Ne znam kako sam dugo bio ovdje i čim li se sve ne zabavljahu moje misli, kad me iz mog snatrenja prenuše najednom iza leđa koraci. I s druge strane mora da je bilo isto tako skrovito mjestance, jer po riječima što dopriješe do mene - sama mi se misao nadala: eto, tu dolaze zaljubljene duše! To se, istina, mene nimalo ne ticaše, no začudo - ipak me uzbuđivaše. I neko zlo čuvstvo stalo da se javlja u mene - slušajući govor nepoznata muškarca. Glas mu bijaše muževan, ugodan i pun topla čuvstva - a riječi, izgovor - dadoše naslućivati da je to čovjek iz otmjenijeg društva.
Njegova družica ne odgovaraše. A on sve nastavlja, izgovarajući riječi ljubavi... Bijaše to nešto bolno kao da moliš. Dosta tiho izgovarane riječi šuljale su se kroz grm jorgovana k meni, a pričiniše mi se tako silne i velike.
Ona kao da ga odbija, a ipak muče prima njegova umiljavanja. Čudnovato! Uzeh da mislim za svojim grmićem - tko bi razumio te žene?!
No uto se javi i ona. Umah prvi zvuci njezina glasa bijahu zgodni da razjasne situaciju. Njezin glas bijaše čist od ljubavna prizvuka, a nije su u njem moglo da osjeti ni koketnosti, ni taštine; u njem bijaše, činilo se, puno dobrote, neke osobite dobrote. Moram umah da priznam, ja sam taj glas nepoznate žene (koji je uostalom bio više zvonak negoli ženski nježan i mio) najednom zavolio.
- Ali, gospodine Pavloviću! Ta vi znate, da ja toga ne volim - govoraše ona mirno bez uzbuđenja, no s nekom sućutnom dobrotom. - Prestanite, molim vas, ako želite da ostanem uz vas. (Stanka). - Pripovijedajte (oglasi se opet ona) kako je ono grofova Lena na zadnjoj utrci propala. Vi ste bili starter.
Neznanac čini mi se da je uzdahnuo, a ja se javih kašljem. Ne bih znao ni sam da kažem otkud se u meni našlo toliko zlobe te odoh da pogledam to dvoje.

III.

Vidjeh gospođicu koja mi je jučer u aristokratskom društvu na terasi zapela u oči svojim krasnim stasom i odličnom ljepotom. S njome bijaše mladi krasnik što ga također još jučer vidjeh u istom društvu.
Opazivši mene, pričinilo mi se da gospođica našla u maloj neprilici, a mladi kavalir kao da je naumio da me pozove na odgovornost zbog moga ponašanja. Ipak se ne dogodi ništa, prođoh u miru pokraj njih. Uto otpoče nedaleko u paviljonu glazba, jutarnji koncert, a park se počne puniti gostima.
Još nekoliko puta susretnuh to dvoje mladih ljudi, a meni se svaki put pričini da se mlada krasotica zbunjuje. A o podne slučajno se desilo te se u blagovalištu nađoh sučelice s njom. Sjeđaše za prvim stolom do mene. Ne znam kako to te bijah toliko zao pa mi godilo motriti ju kako se još i sada zbunjivaše preda mnom zbog jutarnje zgode. Ipak napokon sama sebe prekorih radi te nepristojnosti; jer, uistinu, cijelo moje današnje ponašanje bijaše prijekorno.
Sam sa sobom nezadovoljan odoh poslijepodne izvan mjestanca da razgledam okoliš - i - skratim vrijeme do večeri kad sam imao da odem. Vucarao sam se po dolinicama i uvalama na glasu sa svoje milovidnosti, no mene, žalibože, nije moglo ništa ovaj put da zadivi, te sam pače stao kritičnim okom da posmatram taj okoliš. I sve mi se činjaše da smo mi još daleko zaostali. Narodu se, istina, ne može da spočitne nehaj, lijenost, nemar - svagdje se opaža njegova neumorna ruka - no sve to daje samo izgled uporne borbe za koricu hljeba. Žalosno - dalje se ne može! Vidi se to jasno na čitavu gospodarstvu njegovu: svuda samo trag te svakidašnje neprestane, sumorne borbe; nigdje da bi se kuće uvile u milu, dražesnu spokojnost. Nikakve poezije oko tih domova teške borbe i stradanja, tek ako je koje djevojče zasadilo koji grmečak karanfila i mažurana gdje med jetkim lukom, u kakvu kutiću neukusna vrtića.
U tim milim i dražesnim dolinicama (i mi ćemo ih tako zvati) imao sam uostalom grdna posla da se ugnem kaljužama, da obiđem močvarne livadice - pa mi napokon i to dodija i ja se vrnuh na cestu da se vratim... Nijesam imao drugog posla, već stanem putem da razmišljam kako je to u nas sve zadocnilo i tko je tomu kriv - i kako je još daleko vrijeme kad će i te dolinice sa svojim potočićima da dođu na red gdje eto još ni Sava nije regulirana, pa slobodna i sam Zagreb zapljuskava. U tom beskorisnom poslu smete me dolazak kola.
Elegantna, niska kolica, štono bijahu u njih upregnuta dva engleska ponija, jurila mu u susret s damom koja je sama ravnala konjićima. Približivši se začudih se gdje prepoznah moju neznanku. Moram da priznam, bijaše ju lijepo gledati u tim smeđim kolicima u svijetlom joj odijelu, u žirardi-šeširiću na njezinoj plavokosoj glavici. Meni tek kao da se nije mililo što je spustila preko lica bijelu koprenicu. Opazih da me je prepoznala i zamijetih da se opet zbunila (pa što se napokon jutros i dogodilo?!)... Tu se sada nešto neznatna zbilo što treba da spomenem. Dolazeći mi u susret - izvadila je maramicu i htjela da je prinese k licu, no nemirni se konjići nešto uzjoguniše pa je trebalo pritegnuti uzde - i ona spusti rupčić u kolica. No ne bijaše nikakove pogibli: ljepuškasti konjići projuriše pokraj mene; livrirani kočijaš posve spokojno sjeđaše na kolicima na sjedalcu. Ali njezina maramica ostade na cesti, spade s kolica. Podigoh je i jer su kolica odjurila dalje, spremih je u džep i vratih se u kupke.
Nije li taj rupčić bio povodom te ja ne otputovah kako sam bio naumio?
Čini se da jest.

IV.

To bijaše stvarca sobom neznatna, a za mene bez vrijednosti. Što se, napokon, taj fini rupčić mene ticaše? Mogao sam, najzad, lijep da ga predam direkciji pa mirno da otputujem. No činilo se da ja i ne ostajem radi toga rupčića, već onako bez razloga jer mi se ukratko nije dalo da odem. Pa zašto da i ne ostanem još koji dan? Ionako pričinjaše mi se moj život bez svakoga cilja, bez poziva, bez interesa - pa nije li napokon svejedno, ljenčarim li u Smirnici ili dangubim li ovdje!...
Uvečer sam se u blagovalištu ogledao za lijepom neznankom da joj dadem maramicu. No nje ne bijaše. Čudno li je bilo s tom neznatnom stvarcom! Noseći je uza se osjećah je kao nešto veliko, nešto osobito. Već sam stao i da se ljutim: eto ništa, nego komadić fina batista pa hoće čovjeku da već i vrijeme otimlje! Uostalom toga vremena bijaše u mene napretek, a nešto ionako mora da ga ispuni. Spremivši se dosta rano na počinak - dugo nijesam mogao da usnem. Rupčić što je ležao na stoliću nedaleko moga kreveta - nježno se bijelio na odrazu mjesečine što se zatalasnula u sobu. Moje misli bijahu te večeri vrlo rasijane, a ne znam jesam li šta osobito i osjećao; no oči mi podjednako padahu na taj rupčić od kojeg se širio fini miris millefleura.
Te noći - prvi mi se put nakon moga odlaska iz Smirnice - opet prikazala u snu ona ljepotica, obavita i sada nekom mističnom nejasnoćom. Kad

drugo jutro ustadoh, još osjećah u duši prelesni trag blizine tajne ljepotice.
Iziđoh s maramicom nepoznate gospođice.

V.

Oko devet sati sretoh je u parku.
U drvoredu pod starim kestenima gdje je u to vrijeme bilo već dosta svjetine, opazih je gdje ide spram mene. Otmjena, stasita i lijepa dolazila je u svilenoj opravi i velikom šeširu s ružinim cvijecima. Kad se sagledasmo, i opet kao da se na njoj pokaza mali nemir. Opazi da ja s druge strane skrećem k njoj i - stane da me pričeka...
Kroz krošnju starih kestena prodirahu sunčani traci padajući pred njene noge.
Priđem držeći u ruci njen rupčić i predam joj ga, a ona mi zahvali...
Isti trenutak osjetih kao da time ne smije i da se svrši. Možda je u nje bilo to isto čuvstvo jer nije umah dalje krenula nego zastane malo kao da još nešto iščekivaše. A ja joj reknem svoje ime.
- Ah! - pogleda me nato življe svojim modrim očima. - Iz Smirnice! Mi smo onda rođaci - Medović...
Ja se uistinu sjetih nekakva vlastelina Medovića, no samo potom što sam čuo da mi je neki daleki rod, rod utoliko što je moja teta bila udata za smirničkog vlastelina koji bijaše opet po svojoj majci, a ne znam po kojoj teti, u rodu s Medovićima.
Uostalom s toga otkrića oboje nas se ugodno iznenadilo. Taj trenutak kao da se rodilo među nama nešto intimno. Njezinu mekanu ručicu ja nježno stisnuh, a tad pođosmo ispod krošanja visokih kestena.
- Da, morate najprije da vidite moju mamu. Idemo na terasu, ona je sigurno kod zajutarka. Ja nijesam uvijek ovdje uz nju. Naše je imanje dva sata odavle pa se odvezem kući. Malo prije se vratih. Oh, ona će se začuditi kad me najedanput ugleda - i mlada rođakinja okrene se k meni - s vama. Pa istom kad sazna!
Zađosmo među busene ruža, a ona rastvori svoj crveni suncobran.
- Mi smo vas - pripovijedaše mi ona okrećući svoju glavicu k meni - mi smo vas očekivali da ćete k nama. Isprvice računasmo na sedmice, zatim na mjesece, a kad napokon protekoše i godine, mi se razljutismo na vas.
- I vi ste se rasrdili?... - Ne znam zašto mi dođe da je to upitam.
- O ne, ja nijesam. Ja sam vas zagovarala.
Te njezine riječi ugodiše mi - i bilo mi je kao da se nešto osobito taj trenutak negdje dogodilo. Osjećah to samo, ne poimajući još ništa... A ona ušuti.
Iza kratke stanke uze ona opet da pripovijeda kako su k njima u Vrbovac dopirali čudnovati glasi o meni što podsjećahu na Notturno od Đalskoga. A napokon moje iščeznuće da je pobudilo veliku senzaciju u njihovim krugovima.
Tim svojim iskrenim pričanjem čisto me osvojila. Nju je očito radovalo što je na meni samome mogla da vidi kako sve ono što se pripovijedalo i neće biti istina. Ona, doduše, toga ne reče, no ja to opažah u njezinu licu, slušah u zvuku njezina glasa.
Kad joj rekoh da je u svim tim pričama malo istine, i kad za moje - kako su zvali "iščeznuće" - navedoh pravi razlog, ona me pogleda, a ja nađoh u njezinim očima i u njezinu licu nešto radosno.
Bijasmo tada već koračali na stepenice pred terasom, stajasmo časkom na prvoj stepenici, a ona zatvorivši suncobran gledaše me veselim očima, sa zadovoljnim smiješkom:
- Ah, vidite, imala sam pravo, u onu priču nikako nisam mogla da vjerujem, mada je sve to i bilo nekud zagonetno...

VI.

Na terasi nađosmo njenu majku. Upravo je svršila zajutrak. Opažalo se da je ona već proživjela ljepše godine, no umah na prvi pogled vidjelo se na njoj da nije od onih koje to brižno sakrivaju te čine sve moguće i nemoguće da zametnu trag godinama - bijaše to žena bez pretvaranja pa bijaše i u tom iskrena.
Nekoć zastalno ljepotica, sada se krasota njezinih crta i oblika izgubila u krupnoći; samo oči, crne oči, činile se nekud još živahne - no kao da se i u njima i u cijeloj njoj otkrivala prezava, nekako zastrašena duša.
Ja ostanem postrance čekajući, a kćerka priđe k njoj da je poljubi u ruku.
- Ti si mi danas nekako zakasnila, Olgo? - reče stara gospođa podajući kćerci ruku, no vidjelo se da je to pitanje samo naoko i da ona očekuje moje ime.
- Kasnije ću da ti pripovijedam, maman - otpovrne Olga, sagibajući se milovidno k majčinoj ruci - a tada... sva dražesna okrene se k meni pa sva sjajući i zadahnuta tankim ružičastim rumenilom u obrazima, pogledavši me reče majci moje ime prije nego što sam koračio bliže...
U prezavim očima gospođe Medovićke pokaza se da ju je iznenadilo. Pogleda me kao da će u meni da otkrije nešto nevjerojatno. No kad se uvjerila da sam kao i drugi obični ljudi te je pače i u ruku poljubih, nestade presenećenja. No ipak, još ne vjerujući pravo, priupita: - Vi ste Imrović? - i još me pogleda... Moja vanjština mora da ju je napokon umirila... Bilo mi je kao da hoće da mi rekne: "Ovako, istina ne izgledaju ljudi što su u vlasti misticizma". No umjesto toga kaza mi da joj je milo, što se ipak napokon upoznasmo - tim više (to je naglasila) što smo i u rodu. Meni se te riječi nijesu osobito sviđale; bile su mi odviše uslovne, obavezna u takvim zgodama - pa napokon i njezina iskrena narav nije se dala sakriti, na njoj ne bijaše vidjeti te radosti, usuprot, u njezinim prezavim očima kao da bijaše još nepouzdanja.
No i toga nepouzdanja nestade naskoro.
Pozvala me - ako mi nije neugodno - da pođem s njima na redovnu joj jutarnju šetnju. Ta šetnja međutim dugo ne potraja. Moja ljubezna rođakinja ne bijaše za šetnje. To je ona i sama brzo uvidjela pa, potuživši se na svoje noge, predloži - ne bismo li sjeli.
- Tako se da i bolje slušati! - reče spuštajući se na klupu, sakrivenu u hrpi omorika. - Pripovijedajte, to me zanima! - istisnu pogledavši me već nešto pouzdanije.
Ja ne znam ni sam kako to te sam njima bio počeo da pričam svoju prošlost, pominjući najviše one zgode s kojih i dobih ima "čudak"... Ne zaboravih da im kažem i neke doživljaje iz djetinjstva, kao ono kad u snu saznadoh sadržaj pisma što ga drugo jutro primih - pa kako mi se jednom opet u snu prikazao okoliš što ga kasnije onakva uistinu nađoh. Pa eto i pred dva mjeseca - prije no onako iznenada otputovah - redomice više noći desio bih se u snu u nekakovim čudnovatim srednjovječnim zgradama, a ja ih na svom putovanju i nađoh - neke baš upravo onakve...
Kad sam te pojave nastojao da objasnim običajnim sada tumačenjem "osjećaja u daljinu" spomenuvši i književnost te ruke, staroj gospođi kao da se nije više davalo na toliko čudo. No možda pripomagaše tomu i to što ona u meni nije otkrila baš ništa začudno, pa mi je i nekoliko puta rekla: "A vi tako dobro izgledate".
- Ah, vi ste me u Vrbovce sigurno pomišljali kašljucava slabića, nepostriženih kosa, upalih prsiju, s nešto malo još života u ugaslim očima! -

pokušah da se našalim. A ta šala išla mi uistinu od srca.
Bilo mi je kao da sam se preporodio toga dana. U sebi osjećah veselosti i radovah se potajno životu. Međutim moralo se to i na meni vidjeti i osjećati u mojim riječima. Nijesam pazio da li je Olga koja je sjedjela materi s druge strane slušala ili se kuda zamišljala: šutjela je, te samo gdjekad svoje bi oči svrnula na me da me pogleda... Bijaše to prvi dan nakon toliko godina što sam zapao u neko radosno raspoloženje.
O podne ostadosmo gotovo najdulje u blagovalištu, čavrljajući za stolom. U očima stare gospođe ne bijaše više ni traga nepouzdanju. Ona kao da je zaboravila i moje (blago rečeno) "divljaštvo" što ih toliko godina izbjegavah, zbog čega me je ujutro i kaznila svojom hladnoćom - pa je sada stala da mi priča i njihove obiteljske prilike. Saznadoh da su za moga tetka mnogo zalazili u Smirnicu, da imaju sina poručnika (taj treba - ah, to je razumljivo!); jedna kćerka da joj je udata za baruna L..., druga za viteza, majora K..., Olga da joj je najmlađe dijete - i njoj je dvadeset godina.
- Ah, bog zna što će biti s njome. Eto puši, vozi se, išla bi na utrke!... - pogleda me tobože zabrinuto starica.
- Ah, maman, ti me eto pred gospodinom kudiš... Je l' de? - okrenu se naivno k meni. - Je l' de, to nije ništa ružno - zapaliti cigaretu?! Ili se možda ni vama to ne mili?...
- Mirisava cigareta, bijela ručica i rumena ustanca - to baš ne može da bude ružno. No pomislimo - lula...!
Ta moja primjedba uzbudi malu veselost. No mene stade nešto da prikorava, je l' dolično ozbiljnu čovjeku da djevojci laska? Nema sumnje, ja sam joj laskao mada to zavih u šalu. Poćutio sam da se zacrvenjeh. No to bijaše već takav dan - ostadoh dobre volje. Tek predveče kao da se opet nađoh u svojoj staroj ozbiljnosti.
Ali to ne bijaše niti čudo. Na terasi opet se sakupilo aristokratsko društvo što mi pred dva dana bijaše zapelo u oči, no kojemu ovaj put nedostajaše ona lakoća i bezbrižnost jer ne bijaše mladeži, a stariji mu naraštaj svojom otmjenom odmjerenošću podavaše dosadno lice šljivarske napetosti. Ne bijahu to gosti, već vlastela iz okolice što se ovdje skupljahu na koncerte kupališne glazbe pa tom prigodom preklapahu i novosti što ih donose bečke i budimpeštanske novine...
Nije mi pošlo za rukom da se izbavim da ne dospijem u taj krug zagorske elite. Moje me rođakinje povukoše u nj. A bijaše tu dosta i zanimljivih ličnosti.
Našle se u tom krugu obje dame bukovačke: jedna udovica, no druga djevojka koja si kupila naslov Stiftsdame, pa je i nazivahu "milostiva" što joj glede poodmakle dobi uostalom posve i pristajaše.
Bile tu dvije ćutljive dušice, postarije gospođice iz Hlevnice, vrlo tužnih lica, koje su već petu godinu nosile crninu za svojim pokojnim ocem, polagale mu svakog tjedna vijence na grob i dale čitati svete mise - u očitoj brizi za ispokoj njegove duše, jer živ od svoga vjenčanja ni zavirio u crkvu nije. - Isticala se tu još i stroga grofica putkovačka i nametljiva udovica nekoga advokata, što joj se sestra udala ne znam gdje za kakva princa. Naročito mi udarila u oči vrlo mlada barunica brišinska uz svoga vrlo staroga muža, na glasu konjogojca, zgrbljena i brižno učešljanih vlasi na način šezdesetih godina.
Bila je to lijepa ženica, no njezino držanje podavaše dojam kao da je pometnjom zapala u to društvo. Pa uistinu stari se barun u svojoj šezdesetoj godina zabunio i nju iz skromna građanskog društva izveo da je uvede u te krugove koji je još - vidjelo se - nijesu primili kao svoju. Zamjerah u sebi starcu što siroticu stavlja na muke, no starčić, činilo se, čisto podjetinjio, ostavljao na milost i nemilost zajedljivim aristokratkinjama, a sam se motao među muškarcima gdje se osobito isticaše svojom aristokratskom odmjerenošću lijepe brade barun Žiga, a elegantnošću barun Georg kojem ne bi nitko rekao da je i dobar trgovac te je na svom posjedu zaveo čitavu trgovinu podmlatkom goveda.
Hvala budimpeštanskim novinama, mogao sam mirno da stojim postrance. Društvo bijaše zaokupljeno vijestima o samoubojstvu mladoga Pallavicinija, njegovim pogrebom, te prizorom na grobu mu. Sestre "tužnoga lica" vidjele su u tome vrlo ganutljivu stranu, "kneževa šogorica" hvalila kavalirstvo roda Pallavicinijeva prema mladoj pjevačici Somossijeva orfeja (radi koje je mladi grof kidisao svomu životu), a stroga grofica otkrivaše zabludu uzgoja. Pallavicini, Pallavicini - neprestance čulo se to ime u različitim varijantama poznanstva i sveza - u čem se osobito isticala "kneževa šogorica"...
- A što vi držite o ovom isticanom kavalirstvu? - upita me Olga (nas dvoje držasmo se postrance). - Ne čini li vam se i odviše teatralno?
Ja sam joj potvrdio.
- To sve napokon podsjeća - javi se barun lijepe brade - na jednu sličnu tragičnu zgodu što se nedavno zbila u Parizu. Sjećate se...
- Meni je već dosadno! - šapnu mi Olga. - Ne bismo li u park?
I ne slušav tragične zgode pariske - mi se polagano izgubismo s terase...

VII.

Drugo jutro nijesam bio dobre volje. Na terasi ispih kavu, a zatim uzeh cigaretu i zavezem se u misli. Gosti se pleli po terasi, sjedali, pili kavu, ustajali, odlazili. No ja niti sam se brinuo za koga, ni gledao koga. Moj pogled gubio se negdje daleko u plavetnilu jutarnjega neba što se modrilo nad tamnim vršcima omorika. Čini mi se da sam upravo pomišljao kako da naveče krenem u Smirnicu - kad sa strane začujem Olgin glas:
- Ah, ja već tako dugo stojim ovdje, a vi mene i ne vidite... Smetam li!
- O, ne, ne, - vi - ne!
- I da sjednem ovdje?...
Ja je umolim.
- Danas neće biti obligatne mamine šetnje - uze da mi pripovijeda. - Osjeća se nešto umorna pa će počinuti malo dulje. A ja eto vas potražih...
Zahvalih joj naklonom i nabacih nekoliko običnih, uljudnih riječi; ali umah osjetim kako ne treba da tako govorim s njom. To je sve tako konvencionalno i znači samo otuđivanje, a mi smo se juče kao rod sprijateljili, i med nama se pokazalo toliko pouzdanja. Pa eto, ona me i potražila.
Čuvši kako govorim, ona me pozorno pogleda. U nje, dvadesetogodišnje djevojke, taj me ozbiljni pogled zadivi. "U nje je snažna narav - pomislih - to je karakter".
- Ja sam - poče ona - ne osvrćući se dalje na moje riječi - ja sam puno razmišljala o tome što ste vi jučer pripovijedali. To je tako neobično...
Rekoh joj da za me to već i nije ništa neobično, prolazan pojav koji se skoro zaboravlja poput običnih sanja... No ne zatajih ipak da sam u tome doživio i neke vrste slatkih časova.
- Ah da, vi nam i ne pripovijedaste svega. Mi smo čuli i o nekoj ljepotici.
Osjetih da crvenim. Naumice - upravo zbog nje - jučer to zašutjeh. Sad joj i to kazah, čisto ravnodušno.
- A jeste li - priupita sa zanimanjem - jeste li i to doživjeli?
- Ne mora valjda sve da se i obistini! - nasmijah se.
Ona se malo zamisli.
- A moglo bi, zašto ne bi? - okrenu se k meni... - A i jest ta vaša Smirnica tajanstvena.
- Zar ste bili ondje? Ah, jest, vaši su dolazili.

- Mi smo katkad ondje boravili i po petnaest dana. Tomu je, istina, već dosta dugo, no ja i danas još osjećam neki čudan dojam s onog boravka u Smirnici...
I nekim važnim tonom ispripovjedi mi nato kako ona nikako ne može Smirnicu da zaboravi. U njezinoj duši da se nekud nasilno ponavljaju predodžbe što ih je u ono vrijeme primila u onim sredovječnim zidinama. Osobito jasno da joj se pred oči stavlja njezina soba pokraj kule, s onom velikom zelenom baroknom peći i s vazom na vrhu.
- Ta u istoj sobi i ja boravim! - htjedoh da uskliknem, no ipak je ne prekinuh, a - ona pripovijedaše dalje i ne gledajući na me - pogled joj tonuo negdje u daljini kao da tamo gleda slike - mojoj duši sakrivene.
- Meni te slike nikako ne daju mira, a već su stale i u snu da mi se javljaju. Mnogo puta sanjam da ležim opet u onom krevetu. A tako mi je to čudno...
- Ah, je li moguće! - I ne mogoh da se ne začudim. Ta u istom onom krevetu spavam i ja! U njem je pače još i ista ona posteljina! Kako prije deset godina dođoh u Smirnicu, odabrah si tu sobu - i ništa ne mijenjah... sve je još na svom starom mjestu... Ne znam zašto joj to sada zašutjeh, no ne mogoh se uzdržati a da ne uskliknem:
- Ah, onda mi je sve razumljivo!
- Što? - upita Olga.
- Ah, ništa, ništa. Tako mi nešto dođe na um...
Oboje zašutjesmo.
Ona privuče svoj suncobran bliže k sebi i njezine se oči spustiše po njem... Činila se vrlo krasna...
Nešto raskošno-lijepo pršilo s njene glavice...
- Gospođice Olgo - prekinem prvi šutnju - ja upravo pomišljam da se naveče vratim u tu svoju Smirnicu. Dosta li sam se već povlačio po tom svijetu.
- Ah, upravo danas! Nemojte još...
- Ja sam odlučio...
- Ali nemojte! Odustanite! Zar ne znate da večeras daje naša podružnica Crvenog križa sjajni ples, ovdje u kupkama. Ja sam se već poradovala... Vi plešete?
- Ja? - zapitah začuđeno. - Davno je minulo! - dodam s nekom rezignacijom.
- Ali ipak, barem kadrilu. Prvu kadrilu. Dajte! Rado bih da se riješim nekog dosadnog gospodina...
- Zar?... - htjedoh da upitam...
- Ne, ne! - ona je pogodila moju misao i prekinula upit.
- Ne, onaj je gospodin otputovao daleko - dodade zarumenjevši se iznenada...
- Ostajete li? Pa i tata će doći... - Ona primakne svoju glavicu bliže i zagleda mi se u oči...
Ja nijesam otputovao.

VIII.

U predvečerje oživjelo mjestance. Kola za kolima neprestano stizala. Bilo je tu elegantnih hintova, fajetona, i toliko omiljenih u naših šljivara "kučirvagena"... Iz svih zakutaka toga na glasu najljepšega dijela Hrvatske sakupljao se ovdje najotmjeniji svijet.
Dovezao bi se naglo na ugrijanim i usopljenim konjima pred veliku kupališnu zgradu, poskakao s kola i podizao nemalu graju pozdravljajući se i rukujući se sa znancima te davajući naloge služinčadi što im je prtila kovčege. I zagrebački i varaždinski vlak poslaše s obližnje stanice na kolima nešto gospode med kojom bijaše nekoliko salonskih kicoša. Samo mjestance nije doduše promijenilo lica na svečanije, no iskazalo je posebnu čast gostima time što su ulične svjetiljke upaljene ranije - a na trgu zasjao i veliki kandelabar u svjetlu svih svojih pet svjetiljaka - što inače bivaše samo triput u godini.
Ja sam to ogledao s nekom dosadom. Ništa me se nije prihvatilo od onog općeg iščekivanja, zanimanja, nemira.
I slasno sam večerao i mirno palio cigaretu (Medovićevi su ranije večerali), očito sam zadovoljan svojim mirom - sred bučne restauracije.
No, neopazice, polako, obuze i mene neko zanimanje. Iza blagovališnih salona rastvorila se lijepa dvorana, sva sjajući u svjetlu nebrojenih svjetiljaka. Ona se već počela da puni mladim svijetom koji se nestrpljivo ogledavaše na galerije gdje su glazbenici stali da ugađaju svoja glazbala. Zgodno sjeđah i trebao sam da okrenem glavom pa će krasna dvorana sva da zasja pred mojim očima. I ogledნuh se nekoliko puta, potraživ očima Medovićeve... Međutim mene koji sam se bio već odučio od takovih zgoda i - gotov podivljao - počeo da zanima taj veseli svijet, i ta mlada gospoda u fraku, i taj čarobni ženski svijet u dražesnim toaletama. Ta slika naočigled se upotpunjavala, postajala ljepšom. Svaki čas bi se na suprotnim vratima pokazale nove osobe, svaki čas bi pokraj mene prošuštala u bogatom odijelu koja dama u pratnji svoga kavalira. I taj elegantni svijet u sjajnoj se rasvjeti napokon odrazivaše u mojim očima poput čarobne prikaze. Nježni gaz, laki mousseline, brokat, damast, baršun, atlas... miješahu se u toj neprestanoj vrevi u stotinu čarobnih boja - otkrivajući svojim decolleteom mramorna pleća, ramena, bijele grudi...
- Ah, vi ste ovdje! - začujem iza sebe Olgin glas. - Eto i moj tata...
U plesnoj haljini, ogrnuvši ramena u nježni, pahuljavi entree - zasinu ona preda mnom s dražesnim smiješkom. Priznajem, ja sam je gotovo s udivljenjem gledao. Nježan ogrtač nije prekrivao posvema decolletea, zašto sam ja potajno uzdrhtao ugledavši kako se iz njezina ogrtača krade u moje oči duboka bjelina kože - to mi je istom za četvorke postalo razumljivo...
Kad je glazba bila navijestila prvu četvorku, nijesam pravo toga ni zamijetio: u blagovaoni bio sam se sa starim Medovićem udubio u razgovor. Bijaše to visok, prosijed čovjek engleske hladnoće, koji je hrvatskomu plemstvu tuđom štedljivošću i točnošću podvostručio roditeljski imetak.
Olga me sada potraži. Lice joj odsijevaše radošću... Te je večeri imala upravo ona - opazih - najodabranije udvarače koji je zabavljahu.
- Vama nije dosadno? - rekoh joj vodeći je u dvoranu...
- Ah, ta mlada gospoda, ne daju mi gotovo ni da odahnem! A vi ste na mene i - zaboravili... - tepaše s rođačkom intimnošću. - Imamo li vis-a-vis?... - upita zabrinuto.
Bijah toliko nespretan te se ni za to pobrinuo nijesam.
- Ah, već je kasno, hoćemo li naći!
Engagement bio već završen. No u pravi još čas pokaza se naša spasiteljica u ličnosti Stiftsdame kojoj je barun lijepe brade žrtvovao svoje kavalirstvo. Ona ga zato i odlikovala osobito finom susretljivošću štono je od nje zapade nešto i mene kao vis-a-vis-a. No ja sam na to njezino prenavljanje slabo pazio...
U mojoj se duši događalo nešto osobito.
Bivajući u blizini Olge kojoj se u decolleteu isticaše sva besprijekorna ljepota vrata i ramena - opazim na svoje začuđenje kako su ti oblici isti

kao ono što se meni javljahu u Smirnici. Ista klasična ljepota ramena grčke boginje, isti vrat - iste grudi. Kako divno pristajaše njezinu izabranome uzrastu taj pomodni hir što je upotrijebila cvijet od trešnje za naramnice da pridrže izrezan struk na ramenima ističući tim jače njihovu krasotu.
I ljepota, što je onda u Smirnici tek osjećah nazirući ju samo u onom tajanstvenom prosjaju, blistala je sada u sjaju nebrojenih svjetiljaka preda mnom... Duboka bjelina puti činjaše se da mi zasjenjuje oči. No to sve događalo se kao u kakvoj priči iz djetinjstva - bez strasti. Čista poezija ljepote uspela se u mojoj duši na prijesto. Ćutih neizrecivu milinu blaženosti i u mislima joj zahvaljivah za te drage časove - da se onda nehotice sjetim kako joj još ujutro sa smiješkom rekoh: "Ne mora valjda sve da se i obistini" - a gle, sada se već ispunjava...
- Što je vama? - upita me ona pogledavši me pozorno.
- Upravo mišljah što li vam ono jutros rekoh.
- Što mi rekoste?...
- No - stvarca bez važnosti...
Ona me pogleda i htjede nešto da rekne, no aranžer bijaše već navijestio novu figuru, a mi se raziđosmo...

IX.

- -
- -
- -
- - - - - - - - - - - - - - - - - - Što to bivaše sa mnom? -
Da li obmana i iluzija igrahu ovdje svoju ulogu?
A zašto bi to i bile samo opsjene?... Ta ima tako malo ljudi koji ne bi bili kadšto žalosni naoko bez povoda - oni ipak osjećaju nesreću i ne znajući za nju, a ona im se često i dogodi, ili se je u isto doba dogodila daleko od njih. Pa koliko ima ljudi kojima se nije bar gdjekad obistinio san?...
Kako to da je gospođica Stovie u Edinburghu vidjela u snu brata gdje ga je željeznica zgnječila, i to baš u času kad se to uistinu zgađalo?... Kako je gospodin Wilson u Škotskoj mogao doći jednog jutra k pastoru Draku i reći mu: "Moja Jessie prispjela je danas sretno u Indiju"? Kako je gospođica Hormes mogla čuti mladu Rossu gdje joj veli "Adesso son' felice"? - Kako je gospodin E. Fryer na kolodvoru u Glocesteru...?
- No čemu ta spominjanja!... Ima nešto po srijedi - a što?... nije pravo jasno.
Možda se tu napokon i ne radi no o jačoj ili slabijoj osjetljivosti nervnoga sistema? Možda ima gospodin Ochorowicz pravo kad kaže da svaku misao prati neki cerebralni kret, što se širi eterom, pa može u svom prvobitnom obliku da stigne i do drugih moždana, ma bili oni kako mu drago daleko...
Ja sam se zadovoljavao time. Od juče, kad mi je ono Olga pripovijedala kako često misli na Smirnicu, bijaše mi razumljivo otkud ona snoviđenja. Ne sretasmo li se mi u snu kako što se čovjek s čovjekom na javi susreće? Otud i ona izrezana noćna košulja...
A gle, slučaj je htio, da se sastanemo u kupkama. Tek je li to uistinu samo slučaj? Zašto baš ovamo dođoh? Zašto ne odoh drugud?... Kad si čovjek slična pitanja zadaje, postaju i najjednostavniji ljudski čini nekako tajanstveni. Umovanje ti tu ništa ne otkriva, a ja i nijesam umovao; prepustih se životu.

X.

Bilo je prije podne - neki dan nakon plesa - a ja pođoh na samotnu šetnju izvan mjestanceta, premda ne bijaše najljepše vrijeme. Nebo bijaše prekriveno sivkastim oblacima iz kojih je pršila sitna, sitna kišica koja se pravo vidjela istom tamo dalje u dolini gdje se spuštaše k zemlji poput tanahne maglice, muteći pogled na suprotne brežuljke... Cijeli kraj odisaše ugodnom rashladom. Cestom prolazila množina hodočasnika nekud na susjedno proštenište, pod crvenim kišobranima, noseći sa sobom hranu u košarama, okićenim mažuranom i ružama. Neki pjevahu pjesme Mariji, neki stupahu razgovarajući; jedni šutke a drugi moleći krunicu. Neprestano susretanje tih beskrajnih povoraka već me bijaše umorilo pa se povratih. U to vrijeme ionako sam najradije zalazio u kupališnu čitaonicu, jer tada bijaše obično prazna, pa sam mogao po volji da biram novine. I ovaj put ne bijaše gotovo nikoga. Tek neki starčić šćućurio se u kutu sakrivši glavu za talijansku Bilanciu. No od moga čitanja ovaj put ništa! Jednako mi se među retke plela misao na Olgu. Tih dana malo sam bivao s njom. Iza plesa tužila se na umornost - i pričinjala se izmučenom. I još drugi dan se to opažalo na njoj pa se i pokazivaše nevesela. Mene susretaše ozbiljnije nego prijašnjih dana, a nije mi više ni ruku pružala. I kao da je izbjegavala da se sa mnom susretne. Meni se to dalo nažao. Nije to što bih možda izgarao u ljubavnoj čežnji da budem uz nju, da budem ljubljen; ja sam samo želio onu njezinu rođačku intimnost, srdačnost - a to je bilo i razumljivo nakon mojega petogodišnjega pustinjaštva. No i u mene je bilo dosta šljivarske ponositosti pa i ja podigoh svoj šljivarski nos, a žalio sam, žalio istodopce. Toga jutra još je ne vidjeh. Je li se možda odvezla kući na svojim ponijima ili - pade mi na um - da nije uistinu oboljela... Već naginjah na tu posljednju misao pa se i prekoravah zbog svoje ponositosti i smišljah kako bi trebalo da odem i da se upitam za nju. No uto zašuštaše ženske haljine na čitaoničkim vratima. Bijaše ona. Sagledavši se nas dvoje pričinilo mi se da se ona začudila jednako kao i ja... Došla je da potraži neku bilješku u bečkoj Pressi - što se ticaše njihova nekoga rođaka, pa da je ponese majci.- Mi smo na terasi, nećete li k nama? - upita me i oslonivši lijevu ruku na mramornu ploču četverouglasta stolića stajaše preda mnom sjajući svojim izabranim stasom. - Vi se nekako tuđite od nas! - nadoda nešto tiše.- Ah, ja da se tuđim? Ne, ne. Ja samo neću da budem nepriličan.- Komu?- Vama.- Meni? - upita ona. A tom jednom jedincatom riječi bijaše toliko rekla da me je zanijela. Njezin pogled počivaše na meni, njezina krasna ruka još se oslanjaše na mramorni stolić - i ne znam kako - a moja se ruka nađe uz njezine prstiće...- Hvala vam! - šapnuh i poljubih je u ruku... Stari Talijanac zakašlje nato za svojom Bilanciom; ja ispustim Olginu ruku, a ona zarumenjevši se ode k majci.

XI.

Dugo sam ostao u čitaonici, no pročitah vrlo malo, gotovo ništa. Kad izađoh - Olge - ni njezine majke već ne bijaše na terasi. Na objed odoh u mjestance, a zatim se dadoh na lutanje izvan kupališta... Kišica bijaše već pred podne prestala da škropi, oblaci se razgrnuli, no zračište bijaše još nejasno - i sunce nije moglo da u potpunom svom sjaju zasja vrh brežuljaka. Nijesam upamtio kud li sam hodao, što li sam vidio - a kad se vraćah, jedna jedina misao bijaše sa mnom ovladala: treba otputovati - i to još uveče! Nijesam nikako mogao da se primirim, da zaboravim događaj od jutros. Ljutio sam se na sebe. Je li bilo u redu, je li dolično ozbiljna čovjeka te ide djevojci tim načinom da otkriva svoje nježnije osjećaje što su tek porivi prijateljstva, simpatije...? A ja se ponesoh poput zaljubljena đaceta. To bijaše samo slabost prevelike nježnosti. A čemu time uzbuđivati djevojku? Da, opazih (a to mi bijaše slatko), nju je to uzbuđivalo. Čemu to vodi? Sigurno ničemu. Da, treba se ugnuti. Bit će

najbolje... i jedva da se može što pametnije da otpočne.
Pred velikim vratima kupališne zgrade zatečem ljepušaste njezine ponije. Kolica bijahu okrenuta na stranu gdje leži njihov Vrbovac. Bilo mi je jasno da se vozi kući; no ipak još priupitah o tome momka što se u svojoj livreji posadio na sjedalce za kolicima.
On mi potvrdi pitanje.
Pristojnost zahtijevaše da ne odem ne rastavši se s njom. Pa ne samo pristojnost, ja sam i sam želio da joj reknem zbogom... Pođem da potražim njihovu sobu. Nađem i zakucam.
Iznutra se javi Olga.
Unišavši opazim da je sama. Osjetih kako me obuzima čuvstvo čudne nesigurnosti... Da joj je i majka prisutna, ja bih po svoj prilici bio možda samo kavalir i rođak; no eto nje nema, a ja ne mogu da ne mislim na zgodu od jutra, a pod tim dojmom zaboravljam i rođaštvo te mislim kako će ona da tumači taj iznenadni moj posjet... Ispričavam se...
- Da, mame nema, ona je na terasi, - odgovori Olga držeći u rukama svoj žirardi šeširić (tako ju zatekoh).
- A ja sam htio da se vama i gospođi majci preporučim. Večeras odlazim.
- Večeras...
- Da, večeras...
Svojim bijelim prstićima poravnaše ona uto nešto na šeširiću ne podižući očiju.
Soba bijaše svijetla, njome se razdavao miris teja koje su venule, a bijahu na stoliću u ukusnoj vazi. Kroz razgrnute bijele zavjese od čipaka viđaše se nedaleki brežuljak, obrašten mladom crnogoricom. U tom tamnom zaleđu crtaše se pred mojim očima njezina sjajna pojava.
- Vi nas nećete zaboraviti, je li? - uspravi ona glavu.
- Doći ćete koji put u Vrbovac?... - Glas joj zazvučao sigurno, zvonko.
- Da, gledat ću svakako da dođem - odvratim čisto ravnodušno - i dotaknuvši se tek jedvice njezine ruke što mi ju pružila na oproštaj, naklonim se i odem.
Već sam bio izašao i već privukoh vrata da ih zatvorim kad kroz ono malo rastvorine opazim gdje se ona - prekrivši lice bijelim rukama - spustila u fotelj... Vidjevši to bijaše mi sve jasno...! A bijaše mi i to jasno da moje nježno osjećanje nije bilo samo obična simpatija, prijateljstvo - nego prava ljubav, suzbijana, suzdržavana mojom besmislenom ozbiljnošću, muževnošću - čime li?
Istom te njezine bijele, mekane, slabe ruke, prekrivajući ono milo lice, otvoriše raskošni hram ljubavi zovući me da uniđem. A ja sam dršćući unišao, vratio se k njoj - i tad sam bez riječi prihvatio njezine bijele ruke, nježno ih otkinuo s lica - i ugledah u suzama blistajuće oči, a u njima je gorjela ljubav i ožaravala njezine obraze i ustanca. I onda jednako šuteći primicah svoje lice, a njezine lijepe, modre oči zatvoriše se pod sanljivim smiješkom. - A ni ja - osjetivši dodir njezinih usana - ne uzdržah da ne zaklopim oči pred svjetlom velike, svemoguće tajne koje se taj trenutak dotakoh.- - -

XII.

Dva naredna dana protekoše kao u priči. Nijesmo se, doduše, tajno sastajali, no ja bijah podjednako uz nju... I mada s njom bivaše majka, mada se nijesmo mogli otresti društva okolišne šljivarije - ipak uživah svu sreću zaljubljena čovjeka. Nijesam mnogo ni tražio: bijaše mi dosta što sam boravio u njezinoj blizini, što sam mogao da gledam nju svu lijepu - znajući u svojoj duši da je i njoj slatko što sam ja uz nju. Mene već čisto usrećivaše kad bismo za šetnje zastajkivali - ili za nekoliko koračaja odmakli da si zagledamo u oči onim pogledom što toliko pripovijeda - ili kad bi mi ona podala cvijetak pa se onim svojim krasnim prstićima hotimice dotakla moje ruke...
Jednom bijasmo i u čitaonici - i opet nađe se ondje onaj stari Talijanac sakrivajući se za svoje novine - i opet se ona onako oduprla o mramorni stolić svojom krasnom rukom pa me šuteći gledala. A ja osjetih taj čas da je u toj ljubavi sakriveno nešto tugaljivo...
Od toga trenutka poče to nešto da bude sve jasnije; stale me obuzimati sjetne misli. Bijahu to misli na moju prošlost.
Ah, Olga bijaše još djevičanska, netaknuta, a ja sam proživio već jedan život. To bijaše za me stvar uvelike zamašna te ne samo da nije mogla da se zaboravi u toj sreći nego - što mi se ta sreća većom pričinjaše, to se i te misli jače podizahu ostavljajući iza sebe sve to bolniji trag... Napokon, to se nije moglo tako da trpi, trebalo je da s njome o tome porazgovorim. Čekao sam samo zgodu.
- Vi biste mi nešto rekli? - upita me Olga primaknuv s k meni na terasi gdje se opet bijaše sakupilo društvo... Upravo je glazba svirala uvertiru k Vilimu Tellu.
- Jest, rekao bih vam.
- Zašto mi ne reknete?
- Toliko je toga i tako je važno da ovdje ne mogu. Morali bismo biti sami...
- Sami?... - zamisli se ona...
- Da, treba da se porazgovorimo. Molim vas, dajte mi rendez-vous! - - -
Uto se pokazaše kraj nas gospođice "tužnih lica", došavši ravno iz svoje Hlevnice...
- Odgovorit ću kasnije! - reče mi glasno tonom što se u njem nije moglo ništa intimno da osjeti, okrenuvši se da se pozdravi sa došljakinjama.
Nije li to odviše? Kako smijem da je ročim na sastanak?... stadoh da se pitam... Nešto se žacnem; - istom sada kao da vidjeh kako to nije nimalo lijepo što s djevojkom potajice ljubakam. Kao pošten čovjek trebalo bi da toga ne sakrivam pred njezinom majkom - a sada eto tražim i tajno ročište... Kako se negdje to moralo nje da dojmi? Što li ona misli o meni?... Gledah da to odgonetnem na njezinu licu, no nijesam mogao ništa da opazim. Zaokupile ju gospodične "tužnih lica" pa i "šogorica kneževa" - i ona nije imala kada ni da me pogleda - ili možda nije ni htjela? Ah, neće, neće - padaše mi na um da istodopce prekorim sama sebe zbog ponašanja... No podavala se odnekud i isprika da je potrebno da se s njome porazgovorim, da joj izložim sav svoj život, sve svoje misli - a onda istom moći će se dalje. No ta me isprika nije mogla da umiri. Uzbuđeno iščekivah odgovor - i dobijem ga...
Ah, kako je veliku žrtvu odlučila da doprinese! Bijaše pripravna da žrtvuje meni za volju svoj čisti djevojački glas. A jesam li ja umio dovoljno da cijenim tu njezinu žrtvu? Ah, jesam li razumio tu djevojačku dušu gdje pred nekoliko dana bijah sam svjedokom kako je odbila lijepa mladića!... A - što sam ja učinio? Je li ona to zaslužila za svoju veliku ljubav?
Još prije nego se društvance rastalo - upotrijebivši zgodan trenutak - šapnu mi i ne pogledav me pravo:
- Kiosk u šumici, šest sati ujutro...

XIII.

Kiosk u šumici, šest sati ujutro! - tih nekoliko riječi značilo je beskrajno povjerenje. U njih je stavila sav svoj život, s njima ga predaje meni... Istina, utvrde su već prije pale, no ona mi sada promišljeno pušta da uđem... to je vršak - i da li mi ona može da dade što više?

To sam osjećao, a to i bijaše onaj veliki osjećaj što me je elementarnom silom zahvatio.
Nijesam mogao da nađem mira.
Uzbuđen tim događajem, potekoh izvan mjestanca da se uklonim beskrajnoj, sićušnoj buci i smutnji svakidašnjega života, da potražim mir i šutnju.
Navjesnice noći, tihe sjene što su stizale s brežuljaka pužući dolinom za uzmičućim sunčanim tracima - dočekah u dolinici. Za njima, za tim navjesnicama noćnoga upokoja, pođem i ja uspinjući se tiho na bližnji brežuljak. I tu na vršku dočekah čas kad je nad Zagorjem gasnulo pred mojim očima zadnje večernje rumenilo - tu iščekah tajanstveni mir što se spuštaše k zemlji iz svemirskih daljina gdje vlada vječna šutnja pa silažaše u one omrkle dolinice što su se pod mojim nogama drijemajući uspavljivale...
Kasno se vraćah - i te noćne sjene i taj mir iz kraljevstva šutnje nijesu me ostavili; osjećah kako me prate. Ta i nije bilo ničega što bi im smetalo: mjestance sa svojom svakidašnjom kramarskom i filistarskom bukom usnulo - samo su u aleji rijetko nastavljene svjetiljke fantastično svjetlucale pod velikim krošnjama mračnoga drveća...
Ni u koridorima nikoga!... Tek drhturila slaba rasvjeta. Po mekim sagovima, ne čujući ni svojih koraka, odmicah šuteći - kao da nosim sa sobom nešto ukradeno - odmicah tamo prema dnu koje se gubilo u mraku. Tek vrata me odala nezvanom svojom škripom; no brzo ih ušutkam pritisnuv ih čvrsto, kao u strahu da se opet ne otvore. A tad, zapalivši svijeću, spustim se duboko odahnuvši u naslonjač.
Dakle, sutra, sutra u šest sati - i sve će se riješiti! A što ću ja njoj da kažem? I ja se zagledam u mračni kut što se činio da sav podrhtava na slabim, nemirnim tracima loše goreće svijeće. Zagledah se kao da u njem tražim odgovora...
Ah, da, treba sve da joj kažem, ona treba sve da znade, da pogleda u moj život, u moju dušu. Tek nešto se trzne u dubini moje duše... Zar neće tada sve da prestane? Kad se ona zamisli u sve to, zar je moguće da me i dalje ljubi. Ah, treba samo da se zamišlja! Kakova čuvstva!...
Tu je eto najprije moja žena, onda moje dvoje djece. Istina, oni počivaju u grobu, njihovi zemni ostanci već su prah zemaljski, njih nema za obični svijet. No jesu li zato i prestali da bivstvuju - je li ih zato nestalo bez traga? Ah, je li to moguće? Ta što ja osjećam! Što je to u dubinama moje duše? Ah, da, njih nije nestalo...! Eto traga njihova milovanja, njihovih poljubaca, njihovih posmijeha, uzdaha, njihovih boli, suza i plača! Sve je to pohranjeno u mojoj duši... Rastali smo se i nećemo se možda prije vjekova da vidimo, gle, tih tragova nijesu ponijeli sa sobom u one krajeve vječnog mira, oni su ih ostavili iza sebe da budu ljestve po kojima se duša uspinje za njima tamo gore u neznane visine onkraj zvijezda. Ah, pa zar nije trenutaka gdje se duša idući njihovim tragom digne u tolike visine da se na trenutak osjeti da je dospjela negdje pred božanska vrata iza kojih se skriva tajna nebeska... Tamo negdje borave one tri duše...
Ah, pa zar nije isto tako - kao što je ostao trag njihovih uzdaha, boli, suza, plača, radosti, poljubaca i posmijeha u mojoj duši - zar se nije isto tako za njihova boravka ovdje utisnuo u njihove duše i trag mojih uzdaha, suza, mojih poljubaca, mojeg smiješka? Zar nije taj trag ostao u njihovim dušama? Zar ga nijesu one ponijele u sebi onkraj božanskih vrata?
Ah, jest, jest...! One uzeše, poniješe sa sobom moje uzdahe, poljupce, moje suze, moje boli, moje radosti - a ostaviše meni svoje - i to je ono što spaja nebo sa zemljom, pred čime mnogi dršću a mnogi slatkost nalaze - to su one niti što nas i sada vežu. Ah, mi smo u zajednici!...
A ja sam na putu da sklopim novu zajednicu, da otpočnem život po drugi put, gdje je prvi samo sahranjen... Ah, da, on je samo sahranjen, divne li riječi! Ta nije li i zemlja sahranila u sebi svoju prošlost od milijun ljeta! Pa eto dolazi suhoparni učenjak da je svojim prstima raskapa i on sićušan čita događaje s onu stranu milijun ljeta. Ah, pa neće li i ona što s njome mislim da započnem drugi život - bivajući uza me - osjetiti koji put kako je u mojim dubinama sahranjen već jedan život, sahranjena cijela povijest jednoga bivstvovanja?! A neće li ona tada poželjeti da je njoj čista ravnica duše što na nju još nitko zakoračio nije, što na njoj nema traga kao ni na poljani još svježim snijegom pokrivenoj, da ona bude jedina gospodarica...? Ah, a neće li ona tako uza me osjećati na svakom koraku trag tuđih poljubaca na mojim usnama, doticaje tuđe ruke na mojim rukama? Neće li je ta misao svaki put zaustaviti, zazepsti u dijeljenju poljubaca, svaki put trznuti u dodiru našu ruku? Neće li ona neprestano osjećati onaj otajstveni spoj, što opstoji između onih duša u nebu i mene? Neće li njoj katkad doći da osjeti kako se moja duša onim neviđenim ljestvama potajice udaljila onamo gore pred božanska vrata gdje su iza njih moji uzdasi, suze, boli cjelovi...?!
Neće li se ona, mlađahna, u tim trenucima da uza me osjeća usamljenom na tome svijetu; neće li se ražaliti, neće li zaplakati? A čime da je ja utješim? Zar da je stanem milovati tim svojim rukama na kojima osjeća trag dodira onih pokojnika, pred čim potajice dršće? Zar da stanem utirati njezine suze ovim svojim usnama što se na njima osjeća trag tuđeg života, trag koji je u srcu zebe? Ah, čime da je utješim? Ima li šta pod nebom? - Nema, to su neutješivi časovi osamljenosti. Zalud bih se ja u tim časovima k njoj i primaknuo, te ja bih joj bio tuđinac. Teških li časova razočaranja, besprimjernih li bolova - Zašto, zašto raskapati po tim dubinama? - javljao se neki glas. - Ostavi, okreni se na drugu stranu gdje je život, a ne pitaj za budućnost!
No uzalud, nijesam mogao da slijedim taj glas. Daleko, daleko negdje s onu stranu noći bijaše život - a tu je vladala misao... Klonule na prsi glave, prekrštenih ruku u krilu, sjeđah nijemo, a preda mnom već gasnuli zadnji plamečci svijeće. Ura pokazivaše treći sat poslije ponoći.
Treba li da kažem što sam odlučio?...
Pođoh da potražim vratara da mi nađe kola, da mi dade papira i svijeću.
U hodnicima još drhturila slaba rasvjeta, vladaše gluha tišina. Vratareva sobica, sva zaudarajući po duhi petroleja, bila otvorena.
Dva momka šuteći čistila obuću kupališnih gostiju - vratara ne bijaše.
Naručim kola, nađem papira - bio to arak obične artije - ostavim novac i vratim se... Opet mekani sagovi, slaba srhtuljava rasvjeta, mukli mir. Na sredini hodnika najednom stanem. Nad vratima crnio se broj 20. Iznutra čuli su se ženski glasovi. Ah, bijahu to glasovi meni dobro poznati.
- Olga, ti ne spavaš?... - pitaše majka...
- Ne spavam, mama, već dugo ne spavam, - odgovaraše Olga.
Moguće tko drugi u njezinu glasu i ne bi opazio ništa osobito, no ja, koji sam umah razumio sve što se slatko krije u tim riječima, ja uzdrhtah pred tim glasom. I da poživim ne znam kako dugo, tih riječi, toga glasa neću nikad da zaboravim... A ja sam, jadnik, bježao tada ispred tih vrata što iza njih mlada krasotica provođaše besanu noć misleći na me, iščekujući što će jutro donijeti - - -

XIV.

Ah, zašto već nije bio dan? Trajaše još uvijek noć, ta tajanstvena noć - jednako gospodujući... Noćni mir još se nije vratio u svoje carstvo vječne šutnje... I opet, kao ono uveče, kao da je u mene neka ukradena tajna, strepeći zatvorim se u sobu. I opet klonem u naslonjač prekrivši si rukama lice.
Dugo zar ostadoh ovako? Ne znam...
Kad je unišao k meni vratar - bio već čitav arak artije ispisan. Ogledavši se, opazim da je već dan. Gosti u papučama u hodniku tiho smicali po sagovima odlazeći u bazene... Pred kupališnom zgradom zaštropotala kola.
- To su njihova kola. Već je doba! - javi se vratar...
U mojoj glavi bilo mutno, u ušima mi šumjelo, oči mi vruće, upaljene.

Uručim vrataru pismo za nju, a tad on ponesavši prtljagu - iziđe, a za njime ja, satrven, grozničav.
- Milostiva se kuplje, a gospođica je već izišla. Tako se javi iza mene sobarica misleći valjda da što želim - - - - - - - -
Da, ona bijaše već izišla. Malo iza toga ja je vidjeh. Stisnuvši se u kut kočije što je jurila iz kupališta ogledah se na kraju mjestanca prema onoj šumici te gore povisoko na obronku gdje staza zakreće u šumicu - opazim nju milu, obasjanu jutarnjim zracima sunčanim gdje će da uđe u šumicu. A ja se, jadnik, još dublje zbijem u svoj kut bjegajući otud...
Jesam li poslije toga mogao da se još čemu nadam? Ne bijaše li svršeno?

XV.

Da je moj život navrnut na stazu gdje se na svakom koraku susreću novi prolaznici, gdje se miješa podjednako svakidašnja briga, borba, jauk, suze, radost, smijeh, pakost i dobrota ljudskog društva, da sam imam da saučestvujem u tom kaosu, ja bih možda, ne velim "zaboravio", jer se takova šta nikad ne zaboravlja, nego ja bih možda polako i ohladnio za taj događaj; on bi izblijedio u mojoj duši. No moj je život, život samotnika u zabitnoj dolinici, u praznim dvorovima gdje se ništa zamašno ne događa, ništa ne saznava - osim raporta mojega dvorskoga koji mi javlja kad se krava oteli, kad konj izgubi potkovu, kad...; - ah, nište nema tu znamenito da potisne događaje prošlosti u zaleđe. Oni stoje još uvijek u prvim redovima, zauzimlju prva mjesta u duši mojoj... K tomu još dolazi misao da je ona bila u tim istim smirničkim dvorovima, da je boravila u toj istoj sobi gdje i ja bivam, da je disala u tom istom krevetu gdje i ja sada počivam - pa me podilazi još jače čežnja za njom... I ja se vraćam u duši u kupke, tražim ona draga mjesta gdje s njome koji čas proboravih, opet zalazim u dugi hodnik, zastajkujem pred vratima broj 20 da čujem njezin glas: - "Ne spavam, mama, već dugo ne spavam" - opet se okrećem za onim brežuljkom da je vidim kako krasna, suncem obasjana zalazi u šumicu da mene tamo nađe...
Ah, a ja ne mogu, ne mogu, ne mogu da je potražim, da opet iziđem pred nju... One kobne noći nešto se našlo te pokupilo po dubinama sve što se dalo, pa da iznese i put mi k njoj zagradi. Ne mogu više da ušutkam glasove iz tih dubina - i sve se u njih zamišljam.
Oprost! Oprost... moljah one noći Olgu već na kraju arka. Oprost - čovjeku bijednu koga ubijaju misli - - -!
Kako se sve to dojmilo njezine mlađahne duše? - ja tek u mislima nagađam.
Nedavno saznah da je iza onog događaja otišla u Galiciju k sestri.

Nada, 1897.

Priča o ljubavi

Cesta što iz Krapinskih toplica vodi prema V**, presijeca usku jednu dolinicu. Ogleda li se ovdje putnik na sjever, opazit će pri dnu te dolinice staru, drvenu kuriju sagrađenu na kat, kako sa svojim prozorima gleda k njemu. Među voćkama posakrile se gospodarske zgrade te samo gdjegdje iz njih proviruju.
Na brežuljku u zaleđu porasla bukova šuma. Kad čovjek zimi iznenada ugleda tamo u dnu puste dolinice tu staru kuriju s njenim pocrnjelim stijenama, nevelikim prozorima, s onim visokim krovom, snijegom pokrivenim, s onom šumom u zaleđu, razbudi ona u njemu nekako neobičan dojam i on je gleda, a u duši mu je kao da se je dotakla carstva starih priča.
To je stari šljivarski dom Tihanovića. Dugo je tu gospodovala kajkavska riječ stare zagorske gospode, no ima desetak godina što je ona i pod tim starim krovom zamrla. Tada je umro zadnji Tihanović koji bi s vama govorio nagovarajući vas sa "oni", "naj dostoju, dragi amice", "kaj su rekli"... Sin njegov Miroslav bio je tada u državnoj službi. I on je čeznuo za životom na selu pa napusti službu i povuče se u Orašje.
No Miroslav Tihanović nije se u sretan čas primio gospodarstva.
U to se doba bila pojavila i u njegovu kraju filoksera i vinogradi mu propadoše. Jedna nesreća rijetko dolazi sama, eto i druge. Umre mu šurjak činovnik i na Tihanoviću ostane sada da potpomaže sestru koja je radi djece živjela u gradu. Gospodarstvo je odbacivalo vrlo mali prihod. Često nije bilo novaca u kući. Životarilo se. Pokušao je Tihanović, da se ženidbom izvuče iz tih briga. Bio je čovjek ugodne vanjštine, otmjen, imao poznanstva u boljim krugovima - no uza sve to nije mogao da se oženi. Nije to bilo stoga što on ne bi bio sretan kod žena, dapače, on se gotovo već i zaručio, dvaput zaručio - a onda se na čudo svojih znanaca povukao u svoju kuriju. Prijatelji se njegovi snebivaju, stavljahu na nj stotinu upita, prekoravahu ga, a on je na sve to imao tek jedan odgovor: "ne ide"... A nitko nije ni slutio, kakova se tajna krije pod tim zagonetnim odgovorom. Tek jedna osoba znala je tu tajnu, znala ju je njegova susjeda, mlada žena vlastelina Tvrtkovića. Njoj je odao tu tajnu kad se ono prvi put povukao i ona ga upitala - zašto je to učinio. Otkad je vidio gospođu jednoga svog prijatelja - reče joj on - misli da više nema žene koja bi njega mogla usrećiti.
A mlada je gospođa znala da je ona ta žena, no o tom se nije dalje govorilo ni onda, a ni kasnije, premda Tihanović nije prestao zalaziti k svome susjedu. Prijateljski odnosi nijesu se među njima ni u čemu promijenili. I razvio se život koji za Tihanovića bio pun čara.
U svom starom domu koji je u svojim odajama čuvao pokućstvo iz starih vremena, portrete pređa u pocrnjelim okvirima, stare knjige i oružje - odavao se uspomenama da ga uzbuđuju svojim beskonačnim pričama što kao da su samo izvirale iz sjena kutova starih odaja, a kad bi mu duša bila umorna s misli i osjećaja, tad bi sjeo k pijanu starog Bösendorfera i izvabio bi iz tih starih žica zamiruće akorde, pa dokraja ražalošćen u toj samoći starih odaja dao bi upreći da se odveze k susjedu Tvrtkoviću. Tu bi proboravio mnogu večer.
A kakove večeri to bijahu za nj! Znao je da ga mlada gospođa ljubi. Ona mu to doduše nikad nije priznala, no odala se ipak. Kad je Tihanović i po drugi put napustio misao na ženidbu i iza toga došao prvi put u Klenovac, primi ga ona s takvim drhtanjem oko usana, s takvim pogledom, da je morao vidjeti koliko ga ljubi.
I u tome što su oboje znali kako se ljube, a njihova usta o tome šute - bilo je neobičnog dara za Tihanovića. On je neki osobiti, pun sreće i boli užitak nalazio u tome što je mogao tako boraviti u njenoj blizini, na odlasku za zbogom primiti njenu nježnu ručicu za koju je znao da bi ga rado milovala, a on se u isti mah čuvao da i jednim samo intimnim stiskom povrijedi njenu čast žene i gostoprimstvo prijatelja.
Njegovo čuvstvo spram mlade gospođe posve se gubilo u obožavanju. Nalazio je u nje toliku harmoniju ljepote ženskih oblika, milinja duše i dobrote srca, da je u njenoj blizini uvijek našao onaj mir što ga je uzalud drugdje tražio.
Nekako blažen vraćao se iza večeri sprovedenih u Klenovcu u svoje Orašje. A ipak se nije za tih večeri ništa važno događalo. Prolazile su u razgovoru, tako običnom razgovoru. Znali bi sjediti za dugim stolom, ona bi radila kakav ručni posao, njih dvojica bi pušili, a razgovor je mirno tekao cijelu večer. Tek katkada znala bi ona odigrati što novo, znamenito na glasoviru. Kako običan život, a ipak Tihanović ne bi htio da se dulje zadrži kod sestre u Zagrebu. Jednom nije mario ni da čuje Saru Bernhardtovu, samo da se može vratit svojim tihim večerima.
Pa kad bi se iza večeri ovako provedenih našao u svojoj staroj kuriji, često ne bi mogao dugo usnuti. Mnogo je mislio o svojim susjedima i znao bi se pitati da li bi njegova Tugomila (on ju je u duši nazivao "svojom") da njega i ne pozna, mogla ljubiti svojega muža. Ta njezin muž kao da i

ne vidi koji se čari kriju u njegovoj ženi, što njena duše traži, za čim čezne. Tvrtković mu se čini tako običnim čovjekom. Umije mesarima dobro prodati vola i kravu i tele, na sajmu se razumije s trgovcima i mešetarima, konju pogađa po zubima godine, razumije se u gospodarstvo, raspoznaje kvalitetu vina, no ne poznaje dušu žene. Čini mu se barbarom u čuvstvu nježnih osjećaja. Ova se poredba sviđaše osobito Tihanoviću. Da, barbar snažne šije, jakih usnica, širokih ramena, golemih grudi iz kojih izlazi silan glas. Njegov je otac tamo dolje u Slavoniji natjerao u strah iste zvjerokradice. Nešto te barbarske energije ima i u sina. Nitko se ne usuđuje da mu što ukrade, jer taj gospodin ne zna šale.
A ipak je Tihanović volio svoga prijatelja.
I godine su prolazile. Tihanović je živio podjedno istim životom. A njegovo je gospodarstvo međutim neprestano nazadovalo. Bilo je duga već i otprije, zadužio se on, a da bude neprilika čitava, zatražila i njegova sestra da joj isplati njen dio, udavala je kćer. - Tihanović nije mogao dobiti tolikog zajma - jedino što je mogao početi - bilo je da sve proda pa isplati sestru i namiri dugove - a njemu će ostati malo ili ništa.
Tu se sada umiješa njegov susjed Tvrtković - i on ga podsjeti da mu drugdje spasa nema nego u ženidbi. Tihanović se dugo skanjivao, no njegov prijatelj svojim praktičnim pogledima na život napokon kao da je održao pobjedu i on ga upozori na ljepušnu i dosta imućnu neku gospođicu u nedalekom trgovištu. I sve je glatko otpočelo - pokazalo se da je Tvrtković već pripravio putove. I dan zaruka već urekoše. Istog urečenog dana imao je Tvrtković posla kod suda pa je otišao onamo već rano, no dan prije toga reče Tihanoviću: "Čuj, čovječe, ne dođeš li do jedanaest sati, tako mi Boga, znaj, ja ću sam pojuriti po tebe i strpati te u saone"...
No kad je osvanuo taj dan te se već primaknuo jedanaesti sat, Tihanović ni da bi izašao iz svoje kurije. On nije na to ni pomišljao.
Već izjutra ponoviše se u njegovoj duši stari njegovi pogledi na moralnu stranu takove ženidbe i on je nije mogao no trgovačkom spekulacijom da okrsti. Zaludu mu dolazila na um fraza "preživjeli idealizam", zaludu si dozivao u pomoć tolike svoje znance koji se na isti način oženiše pa opet nađoše sreću u braku - sve to njemu nije bilo od koristi.
Međutim počeo se zapredati u dražesne niti što mu ih prošlost naprela za nezaboravnih večeri u Klenovcu. On je tamo polagano doznao za sve važnije momente iz života mlade gospođe - i bijaše dosta da se samo sjeti ove ili one zgode pa da sve drugo zaboravi i tek o njoj da misli.
Njezin otac bio je ljekarnik u nekom gradiću. Dan i noć boravio je u svojem laboratoriju i napokon izišao na glas sa svojim balzama. Kad mu je žena umrla i ostavila jedinicu kćerku - istom se ustrajnošću dao na proučavanje uzgojnih djela; Fenelona je dapače u nekim poglavljima znao naizust. Bio je gotovo čudak. Kad mu je kćerka svršila elementarne škole, nije pustio da ide u višu djevojačku školu - samo da je mladići i kojekakve bitange na ulici ne slijede i ne smućuju. Stari jedan gimnazijalni profesor dolazio je k njima u kuću da je podučava. A za školskih praznika slao ju je na selo: tamo je u samotnom dvorcu živjela njezina baka.
Taj zasebni način uzgoja imao je neku draž za Tihanovića i on je ljubio toga oca čudaka, starca profesora i babu njenu koja bi nedjeljom i blagdanima čitav sat daleko u crkvu vozila svoju unuku u staroj kočiji što se njihala na remenju.
Ovim se je ljudima Tihanović u duši svojoj bavio u čas kad je trebalo poći na zaruke. I čisto je sretan smiješak titrao na njegovu licu - i dugo je tako stajao do prozora.
Sunce toga dana bijaše zakrito oblacima, a dolinica i brežuljci bili pokriveni snijegom.
Onda se povukao u sobu u kojoj je bilo malo svjetla. A kad je stara ura odbijala jedanaesti sat, sjetio se Tihanović susjeda Tvrtkovića. On će doći, sigurno će doći, šaptao si u duši i čudno... obazreo se na stijenu gdje su visile puške i handžari, a onda se polagano spustio na kožnati kanape i neobično se snuždio te spustio glavu u dlanove.
Sve bijaše tiho, tek se čula šetalica na uri i praskanje vatre u staroj baroknoj peći.
Tihanović nije prestao misliti na Tugomilu. Ona se ovih posljednjih dana bila silno promijenila i propala u licu.
I njena se slika stala javljati u duši njegovoj, javljati onako kako ju je zadnjih dana vidio, s crtom one boli oko usana što ju je ona u dubinama svoje duše ugušivala.
A istiha se vani oglasili praporci. Zvek njihov dopirao je najprije s daleka, pa sve bliže i bliže. "Uistinu dolazi Tvrtković", pomisli Tihanović, ali se nije maknuo sa svoga mjesta. Ne bijaše u njega ni snage ni volje za to. "Neka, neka, braco, uzalud ti sve", šaptao si rezignacijom i mislio dalje na Tugomilu.
Ali kad su se otvorila vrata, nije se na njima ukazao susjed Tvrtković, nego neka gospođa u velikoj, smeđoj rotondi, u crnom šeširu širokih oboda, a lica sakrivena koprenom. I ona je opazivši Tihanovića na kanapeu bila nekako iznenađena, ispustila kvaku i ostala neodlučno na pragu, a vrata se sama širom rastvorila.
A Tihanović se trgnuo iz snatrenja, ustao i zagledao se u došljakinju, i njegovo je srce silno zakucalo. U toj gospođi vidio je Tugomilu: isti njezin nježni struk izbijao iz rotonde, ista milo složena glava na onim skladnim ramenima. I bilo mu je te bi raširio ruke i potrčao k njoj, no nije mu dalo neko tupo nepoimanje. Tako mu se čudnim učinio taj dolazak. Gdje bi ona došla k njemu ovako sama! Ona, koja mu za šest godina njihove ljubavi nije ni jednim potajnim stiskom ruke odala svoje strasti. Ta ona je bila u njegovim očima tako visoko: uzvišena vladarica svojih osjećaja. I on nije mogao vjerovati svojim očima i sumnjajući pitaše je li to ona, je li ona! Neka se oglasi da joj čuje glas. A ona, ne mičući se s praga, prošapta nato - "Ja sam"...
- Ah, kako je to moguće, kako! - pružao je on ruke prema njoj...
A ona stajaše nepomično, nepristupačno...
I njemu su opet ruke klonule... Istom je sada opazio da je ona iznenađena što je njega tu našla.
- Nijesam mislila da ću ovdje koga zateći - javila se sada tihim glasom...
A u duši njegovoj nato nestane onoga nepoimanja i on je upita: "Zar je mislila da je on otišao tamo k onoj"...
Ona kimnu glavom.
I pred duševnim se okom Tihanovićevim otkrila taj čas sva ona ogromna bol što ju je ta žena sakrivajući pretrpjela i tada ga zahvatila silna žalost, a opet ga u isti mah uznosila velika ljubav ove žene. I on ju u tom zanosu ponio na svojim rukama u sobu i samo klicao:
- Ah, kako si, kako si to mogla misliti! Ta ja ne mogu bez tebe živjeti.
A kad ju je spustio s ruku na pod, skinuo je s nje rotondu i htio da joj s lica odvine koprenu da se nagleda toga lica, tih očiju... A ona je tada sama dignula s lica koprenu i skinula šešir... A u tom licu ležala silna bol i kroz nju se javljao osmijeh sreće.
- Samo zamalo - osmjehnula se ona turobno kad je odlagala šešir.
- Ne govori, ne govori to! - molio ju Tihanović bolnim glasom. - Ne mislimo na život.
A ona tužno prošapne, kao tajnu: - Ja odlazim.
I Tihanović je gledao u nju s nerazumijevanjem, a ona mu istim tihim, žalosnim glasom pripovijedala da se je ovamo navratila samo na prolasku pa se - opazivši s ceste njegov dom - nije mogle svladati da ne skrene ovamo, da zadnji put još u dušu upije ta mjesta gdje on boravi...
I ispovijedajući tako svoju veliku ljubav, bila je nekako smetena. Ona ide sada k svojoj babi, tamo ju nešto vuče, tamo će naći mir, onaj dugi, dugi mir...
- Smrt!... - zavapio je Tihanović zamirućim glasom.

A ona ga prihvatila za ruku.
- Čuj me!... - progovori bolnim glasom. - Mi nijesmo nikada govorili o onome u čem smo živjeli toliko godina. A nije ni nužno - doda potiše, a tad se opet javila onim prijašnjim glasom: - No jedno ti moram reći...
I sada mu je povjerila da je nju kad je još bila djevojkom i slušala onoga staroga profesora pričati o svijetu, znalo obuzeti neko čudno osjećanje kao da će u tom svijetu umrijeti od same ljubavi.
I dok mu je ona to šapćući pripovijedala, ne bijaše u njenom glasu ništa što bi odavalo da ju podilazi kakova bojazan s takove smrti. Nikakova straha nije bilo u njenoj duši, a ipak i njeno držanje i izražaj lica i drhtaj glasa odavahu kako ona osjeća da je došlo to vrijeme da umre.
I nastala je čudna šutnja za koje kao da se samo misao o smrti širila u velikoj sobi...
Uto je dopro iz doline zvuk zvonaca.
Njih se dvoje pogleda i Tihanović namršti obrve. "To je on", progovori muklo, a ona ga razumjela.
Dolazio je njen muž.
Tihanović je mislio da će ju ipak moći spasiti i htio je da se požuri preda nj, da samo vani sjedne k njemu u saone te mu slaže da je bio prisiljen na nj čekati jer da mu se konji nijesu s puta vratili.
No to je bilo sasvim nemoguće. Ona ga podsjetila da su njene saone pred kurijom i da će ih Tvrtković s daleka prepoznati. - Ne, ne, ne idi nikud! - moljaše ga, no u njenom glasu nije bilo straha. Ali Tihanović je strepio za njen život. "On će ju ugušiti, on će ju ubiti", malo da nije stao vikati i s tom mišlju dohvatio je sa stijene handžar i povukao ga iz korica. Ali ga ona stala grliti strasno i moliti da joj prepusti handžar. A kad ga je dobila u svoju ruku, odbacila ga svom snagom te se handžar zabo u pod, a tada se okrenula k njemu i ovila mu lijepe ruke oko vrata.
I sada se počelo vršiti ono što je ona kroz cijeli život nosila u sebi.
Nije sada više mislila da je žena Pavla Tvrtkovića. Zatajivanje srca, muke svladavanja nestalo je. Daleko, daleko u beskrajnoj daljini ostao je negdje život, a njome ovladalo samo jedno - ljubav, onakova ljubav, za koju se umire, kakova joj se tajanstveno javljala još u mladosti njenoj, kad je odijeljena od svijeta o svijetu slušala priče. I ona raskoš osjećaja koju je duša njena tada tek naslućivala, sada joj poput morskih talasa zaplavljivala dušu.
Ona je osjećala da će umrijeti, a taj osjećaj budio je u njoj samo raskošnu zanesenost. I kao kroz san grlila je onoga kojega je ljubila, i privijala svoje krasno mlado tijelo k njemu. - Ostaj uza me - šaptala je zaneseno, a onda bi kao u blaženu snu uzdahnula: - Ah, ljubi me, ljubi... - Kud to vrijeme leti...
A ta je zanesenost prešla i na Tihanovića. Vidio je kako je sva sretna uz njega, vidio je u svakom potezu njezina lica svu raskoš nutarnje blaženosti. I privijajući je na grudi nije više mario za ono što se približavalo. Neki ga umor stao svladavati; kao da je dane i noći probdio te izmučio i dušu i tijelo, i sada hoće da ga svlada san i slatko mu je, prelesno, što s njome tone u taj san i ne sjeća se već ničega, tek ćuti kako mu silno udara u sljepočicama.
I tako se dogodilo te je on kao kroz drijem vidio kako je u sobu unišao Pavao Tvrtković, širok, jak... I tek kad je opazio gdje je taj čovjek pograbio handžar što je bio u pod zaboden - skočio je on golim rukama protiv njega i nije shvaćao kako se to njemu nije ništa dogodilo.
Kad se je s bodežem što ga je skinuo sa stijene - okrenuo za Pavlom Tvrtkovićem, taj je čovjek već pao uz svoju ženu koja je sva u krvi ležala na podu.
Tad je bacio Tihanović bodež u kut i hvatao se za glavu vičući: - Što si počinio, što si počinio... luđače! -

Život, 1900.

Patnik

I.

Obučena jednostavno, u priprostu haljetku smeđe boje koji ipak ne skrivaše nježnosti njena struka, s uskim tamnocrvenim šalom što ga je pokrivši njime crnu kosu i sakrivši bjelinu svoga vrata zabacila na rame, unišla je Vjera Barčić u dućan K zlatnom plugu. Duga je to, oniska i ne dosta svijetla prostorija, zapremljena po svim stijenama pa i na istom stropu željeznom robom razne vrsti. Naučnici i pomoćnici kojima je već u kretnje ušla težina njihova posla, bijahu zabavljeni dvorbom na različnim stranama, pa je pred Vjeru Barčić izašao sam gospodar, onizak gospodin, ugojen, dobroćudna lica. On poznavaše Vjeru Barčić. Nazad deset godina bio je on jedan od njenih tihih obožavatelja. Tada je ona znala doći u njegov dućan sa svojom tetom. Obje otmjene: teta u skupocjenoj napravi, a ona mlađahna, sva ukusno odjevena. Njen pogled, njene kretnje, njeno držanje odavaše kako ona u svojoj neobičnoj ljepoti osjeća neku premoć i kao da iščekuje nešto veliko od života. Mladi gospodar tvrtke K zlatnom plugu nije se onda ni usudio da joj svoje nježne osjećaje oda, tako mu se činila ona u svom društvenom položaju visoko. A sada - dolazi redovito triput u tjednu u njegov dućan da kupi za četrdeset filira drvenog ugljena i sama ga nosi kući. A gospodara tvrtke K zlatnom plugu to uzbuđuje. On je dobar čovjek pa ga dira ta opreka: ona otmjenost nazad deset godina i ova sadašnja skromna pojava njena.
I danas, opazivši je gdje je opet unišla, uzbudi se i poćuti u duši saučešće - no nije ničim odao svoga ganuća. Osjećao je da bi time povrijedio Vjeru Barčić, i premda je znao po što je došla, ipak je zapitao što izvoli? - To je pitanje za gospodara tvrtke K zlatnom plugu bilo u ovom slučaju od neprocjenjive važnosti, - on je njime sakrio svoju zabunu, i pogledao je nekako slobodnije, trgovački, u lice Vjere Barčićke.
A u njenome licu ne bijaše ni traga kakovoj smetnji, ona nije bila ni potištena. Nešto zanosno bijaše u njenim lijepim crnim očima, u krasno izdjelanim no nešto bolnim crtama lica. Bijaše vidjeti kao da je nije stigla nesreća nego kao da je u životu našla nešto veliko. I toga nije dobri trgovac razumio. Načinom kojim odavaše da joj se žuri, isplati svojih četrdeset filira za ugljen, i sve: njene riječi, njen pogled, njeno držanje, njezin hod odavaše da se ona ne obazire na ljude, na okolinu, ona misli na nešto veliko i bolno. Kad je izašla, još je dugo gledao gospodar tvrtke K zlatnom plugu u vrata na koja je nje nestalo.
A ona, izišavši i pokoračivši tek nekoliko koraka na asfaltnom pločniku, sretne mladog domobranskog kapetana. Činilo se da ju je prepoznao - nedužno poznanstvo iz prošlih dana. No ona, stisnuvši k sebi svoj zamot s ugljenom, ne obazirući se pođe dalje. Iza nekoliko koračaja dođe joj u susret još mlad odvjetnik s cvikerom na nosu, važno koračajući, i kako ju je iznenada zagledao, nehotice ju pozdravio; zalazio je u njihovu kuću. I prolazeći dalje tom ulicom kojom se nekoć kao djevojka šetala, puna nada, puna iščekivanja, prolazeći drugim i trećim sokakom susretala je poznata lica, koja su je mogla podsjetiti na prošle dane, na dane koji su joj mnogo obećavali, no ona, prolazeći tim ulicama, nije mislila na te dane. Tek kao daleka uspomena načas bi se pred njenom dušom pojavili, a ona, ne žaleći za njima, brzo se od njih odvrnula. I stisnuvši jače k sebi svoj zamot s ugljenom brzo iđaše dalje. Njoj bijahu sasma blizu, njenu dušu ispunjahu drugi događaji. Ponajprije u njenoj duši neobično jaki, nimalo problijedjeli bijahu događaji još onih dana kad je poklonila svoje srce poručniku Marku Barčiću. Ona istom sada znade da pravo cijeni njegov značaj kad je on, jer nije imala kaucije, volio ostaviti svoju službu nego nju, pa je primio priprosto mjesto općinskoga bilježnika u

malenu trgovištu, samo da se uzmogne vjenčati. I sad još ne može Vjera Barčićka sebi oprostiti što je onim časom kad je on svukao časničku odoru, osjetila spram njega nešto kao da je on nešto od svojega "ja" izgubio. Njoj je sada jasno da je tada za nju život bio tek spoljašnjost, sjaj izvanji. Ona se još nije mogla uzdići nad obični svijet i primati život u njegovoj ozbiljnosti. I tako je došlo do toga te je ona taj teški život samo ogorčavala i sebi i svome mužu koji je kukavno zasluživao. Bila je tako razmažena te se po čitave mjesece ne bi pokazala iz kuće samo zato jer se nije mogla odjenuti kako je željela. Kad se je smoglo za šešir, nije bilo za nove cipele, a u malo izgaženim cipelama ne bi mogla ni za živu glavu na ulicu - radije ne izlaziti. Kada se kupile cipele, evo već nove mode za haljine - a za to nije bilo otkud uzeti - i nije izlazila, plakala je u kutu svoje sobe. I znala mu je reći čemu ju je uzeo za ženu kad ne mogu pristojno živjeti? - dapače jednom u plaču kaza: što i treba siromašnom bilježniku žena kad ne može da ju uzdržava. No iza toga znala bi mu se na grudi baciti i jecajući govoriti: - A ipak te ljubim, ipak te ljubim! - A on bijaše čudan - tada ga nije razumjela. Njene ga suze nijesu raznježile, a čelo bi mu smrknulo. A dolazio je često naoblačena čela iz ureda i znao bi joj reći: - Teška je to služba, teška. - I toliko joj puta pripovijedao što sve mora progutati, ali ona kao da je u duši krivila i njega, "on da je sam nepopustljiv", nije odstupao od svojih načela. A to ga dotjera dotle te je napokon izgubio službu.
Jedne večeri kad je bio otišao na glavnu skupštinu što ju držaše mjesna čitaonica, vrati se kući neobično ozbiljan.
- Bit će zlo!
- Zašto?
On je kod izbora došao u sukob sa svojim glavarom i glasovao sa strankom glavaru protivnom, s većinom građana. Držao je da kao čovjek mora da po svome uvjerenju i radi, ne obazirući se ni na koga... Iza toga prođe koji mjesec dana, i on je bio najednom... bez službe.
U onaj čas držaše Vjera to gotovo za neko oslobođenje. Ta kakav je to život i provodila uz muža! Opet ju htjela primiti teta koja se međutim bila preselila u drugi grad. I još nešto se tu sada javilo, nešto nevaljalo. Jedan se gospodin iz susjedstva tetina za nju zanimao, i mislila je na to. No u dnu duše bijaše nepokvarena. Već u snu kad bi samo sanjala da joj dolazi koji muškarac u susret, ona bi stala stenjati i zvati svoga Marka. A dogodilo se tako i noć prije njena naumljena odlaska. Sanjala je kako je htio neki lijep čovjek da se njoj približi i s užasnim naporom stenjanja dozivaše svoga muža.
A on je još bdio, i bila je sva sretna kad se probudila i on bio uza nju. Drugi dan otprati je Marko na željezničku stanicu i tu se ona posve preobrazi. Sve dotada bijaše u njenoj duši puno nezadovoljstva i mišljaše: - lako će se rastati s mužem. No ona se rastati nije mogla. Već su bile kupljene željezničke karte za nju i za dijete i njena prtljaga predana - i zvao kondukter na odlazak, a ona se nije mogla oprostiti od muža. - O ponoći, plačući pošla bih u svijet da te potražim - šaptaše mu, vozeći se s njime natrag i privijajući se uza nj.
I one iste riječi "O ponoći, plačući pošla bih u svijet" kao da su onda udarile svoj biljeg u cijelo njeno biće. Vidjela je da je njen Marko patnik, da trpi što je htio da ostane čovjekom, no on ne prigiblje glave; to ju je pripelo uza nj.
Nekoć joj pripovijedao da je kao đak ostavio jednu gimnaziju i otišao na drugu jer mu se ondje nešto krivo učinilo - putovao pješke, bez novčića u džepu, a dva dana hoda. Ona ga tada nije razumjela. Nije ga posve razumjela ni onda kad on nije mogao podnijeti uvrede što mu je glavar nekoliko dana iza onog glasovanja nanio u uredu izderavši se na nj kad mu je nešto posve u službenom poslu prema zakonu htio dokazati: - Šutite! - A sada sve to shvaća. On, bez kruha, u svijetu ostao je neslomljen, slaveći u svom uvjerenju dostojanstvo čovjeka. I u bijedi u njemu bilo nešto veliko što ju zanosilo.
Kako nuzgredna stvar bijaše sada za nju odijevanje. Nije se obazirala više na modu. Pred njome otvorio se svijet nutarnji i njezin muž bijaše u njenoj duši velik. Ona bi znala prići k njemu i gledati ga dugo, a onda bi se privila uza nj govoreći: - Kakva muža ja imam - a glas joj bijaše pun divljenja i topline. A ta joj zanesenost pomogla te nije osjećala svu težinu njihove bijede, i bilo je to poštovanje i ta ljubav tako velika, te je nije nestajalo ni pred strahom štono joj ga zadavaše bolest njegova. Međutim se ona podavaše nadi da će on ozdraviti - tek pobolijevaše. Ova posljednja dva dana, istina, gore mu je i ne može ni u ured (ovdje u gradu dobio je napokon mjesto dnevničara), no ona najposlije ni ne vjeruje da bi to bila smrtna bolest. On je tek oslabio - pa je li čudo, nakon svega toga što ih je stiglo. Nahlada, bronhitis - i to će proći.
I ona se požurila sa svojim ugljenom. Glačanjem košulja zaslužuje nešto - i to mnogo vrijedi. Brzo je unišla u svoju kuhinjicu i osložila zamotak. Tu je bilo prostora tek da se moglo prolaziti. Uz prozor podulji stol, na njemu glačalo. U košari čekaju košulje, od njih se širi svjež, vlažan odah. Iz dvorišta, zatvorena visokim stijenama među kojima sjena neprestano leži, ulazi na prozor oslabljeno svjetlo dana. Tu će se ona umah primiti posla, treba da se žuri. Samo će prije zaviriti k njemu u sobu i odložiti haljetak.
I kad je unišla k njemu, jak miris po terpentinu prhnu joj u lice. U sobi kao da se već mrak hvatao, tako malo svjetla dopiraše iz dvorišta. Marko Barčić sjedio je tiho u kutu sobe i sjena ga svega obavijala. Prenuo se i podigao glavu. A ona bijaše zadovoljna, po zadahu terpentinova ulja znala je da je inhalirao. Vjerovala je da će mu to pomoći.
- A sada ću se brzo dati na posao - priđe ona k njemu i prihvativši mu ruku snažno ju stisnu te ode da odloži haljetak pa da se vrati u kuhinju.

II.

A Marko Barčić ostao sam. I njemu bijaše nekako ugodno što je ona izašla. Čudnovato, njega je upravo boljelo kad bi ona bila uza nj. To se čuvstvo pojavilo tek od jučer. Od jučer stala se u njemu drmati i vjera u njegove ideale. On je slutio da će teško preboljeti, a ta slutnja izazva u njemu osjećaj blize smrti, i pod tim osjećajem klonuo je - ne od straha pred smrću nego sa straha pred životom kojemu ostavlja svoju ženu. Za svojim životom i nije žalio. To što je inhalirao činio je samo zato da nju razveseli. A danas i nije udisao pare - tek je terpentinovo ulje izlio u vruću vodu da je prevari. I upravo to što je osjećao da će teško preboljeti bijaše uzrokom da je ćutio bol kad je nju gledao. Bez ičega će ju ostaviti. Da je ostao bilježnikom, zapalo bi je barem nešto mirovine. A, napokon, Bog zna da li bi bio i spao tada na te grane. Da je ostao, jedno je sigurno, njihovo dijete ne bi bilo svršilo onom užasnom smrti... Ah, kakova smrt! Držali su u pokrajnjoj sobi do ulice podstanara. Bijeda je bila u tome što su podstanara od njihove sobe dijelila tek vrata. Samo da ne ozlovolje svoga podstanara, morali su biti u svom stanu mirni. Jedan ih je gospodin i ostavio zato jer se u njegovu sobu odviše čulo jecanje njihova djeteta kad je bilo bolesno. Samo pol mjeseca nisu dobili drugoga podstanara, i to se u njihovu kućanstvu teško osjetilo. Zato su bili odsele još oprezniji.
Nijesu skoro nikad punim glasom govorili, vrata otvarahu i zatvarahu tiho, hodahu na prstima, te bi dapače znali u sebi i kašalj ugušiti, jer kroz vrata sve se to čuje u drugu sobu. I njihovo se dijete uz njih već priučilo, te i ono potiho govoraše, tiho pomicaše stolicu, dapače i žličicom znalo je potiho uzimati iz zdjelice hranu. A kad bi se zaboravilo te gdjekad glasnije uskliknulo, ono bi se umah sjetilo da ne smije i uvuklo bi se. I tako se dogodilo kad ih jedne noći od sna probudilo jecanje njihova djeteta da i ne pomisliše što je djetetu, već se prepanu "neće li mala probuditi gospodina u drugoj sobi", i taj strah obojemu na usta protisnu riječ: - Šuti!
Koliko nemilosrđa u toj jednoj riječi! Marko Barčić ne može je zaboraviti. A jadna je djevojčica ušutjela. I nastao muk. Kako je to teška šutnja bila što je u njihovoj kući vladala, samo da ne uznemire gospodina u pokrajnjoj sobi!
Ali taj muk nije potrajao dugo. Naskoro poče mala tiho, tiho plakati. Tada su ustali da upale svjetlo, i pazili su da ne zaštropoće stolica. Tri dana iza toga, i mala je umrla, a da gospodin u pokrajnjoj sobi nije znao što se dogodilo.
Da su znali da je djetetu umrijeti, ipak to ne bi prošlo u tolikoj tišini. Bili bi je pustili da si jaukom olakša boli. No tako je svеđer utišavali - "ne

plači" - "molim te, šuti" - "miruj" - "tiho". A dijete je gušilo u sebi bol.
Ah, to je učinila bijeda. A on ih je sam u nju bacio. On sam!...
I Marku Barčiću bijaše pri toj pomisli da mu se iz grudi otkine teški: ah!... no u taj čas uniđe k njemu njegova žena - bila je gotova s glačanjem. I ćuteći on u sebi krivnju prema svojima, osjećajući i bolest koja sve jače na nj navaljivaše, čisto se pobojao da ona u njegovu licu ne opazi pogibao što ju njegova bolest nosi. On pomisli: "Ovdje je tamno - i u kutu sam eto, kako je to dobro. Ona ne vidi jasno moga lica, ni očiju". I nehotice se još malo povuče u kut.
A njoj se žurilo, odnijet će izglačane košulje i dobiti za posao novaca... - A što bi da mu donese - pitaše. - Bi li teletine ili govedine, da ispeče...? A on joj zahvaljivaše, njemu da je dobro, i čemu da se toliko troši, posve je nepotrebno.
- Ali, ne, ne, ti moraš! - došla je k njemu pa ga po običaju prihvati za ruku i stisnu je onim toplim načinom koji odaje iskrenu odanost.
A Marku Barčiću to nije godilo, on je osjetio dapače silnu bol, i samo da bude čim prije opet sam, reče joj neka donese, neka ide... I ostade sam, a bol što ga bila obuzela nije se njenim odlaskom smanjila, ona tek novom snagom potjera njegove misli na rad. Ni fizički bolovi u grudima, nestajanje daha i gušenje ne odvratiše tih misli s udarena puta. Ah, on sam, sam on bacio ih u tu bijedu. On sam... I sumnja da li je imao pravo da to učini, rasla je, prodirala sve dublje u njegovu dušu... Žrtvovao ih je sve da obrani neko pravo, dostojanstvo čovjekovo... To pravo, to dostojanstvo odjedared pričini mu se da ga je shvaćao dosele krivo... Otkud to pravno osjećanje, otkud dostojanstvo čovjekovo? Zar se nije rodilo u borbi za opstanak? A ne upućuje li borba za opstanak njega kao činovnika da zataji sebe, svoje osjećaje? Zar ta borba njemu, činovniku, ne nalaže poniznost, dapače i puzanje? Pa napokon: zakon! Jedni ga u toj borbi životnoj shvaćaju za sebe, drugi ga u istoj borbi ruše radi sebe. Nije li ono za što se on žrtvovao - zabluda, utvara, a tek život je istina! A kakav je život on pripravio svojima? A njegovo dijete!... i misli mu se vratiše k djetetu.
A Vjera je puštala gdjekad malu Zlatu u sobu podstanarevu - a to se sakrivalo. I jednom - bilo je to nekoliko dana prije smrti njene - kad se Marko vraćao o podne iz ureda, opazio je i gospodina gdje u to neobično vrijeme ide u svoj stan. I pobojao se on da ne zateče u svojoj sobi njihovo dijete. I požurio se uzrujan. Uistinu bila je mala u sobi - i on tek dospije da je za vremena povuče u njihovu sobu i pritom uzbuđen oštro se osiječe: - Šta tražiš tu?
A malo siroče dolazilo tamo da vidi sunca; u njihovu sobu nikad sunce nije zavirilo. Kako presenećeno, kako bolno bijaše lice u male sirotice. Povukla se u kut, a u njem se srce ganulo. Uzeo je u naručaj i, pritišćući je na grudi, odnio je na šetalište.
Ali što to sada koristi? Tim se ne može utješiti, on samo čuje svoje nesmiljene riječi: "Što tražiš tu?" - i one mu razdiru srce i gleda ono malo, bolno lice dragoga djeteta - i baca se nemoćno na istrošeni kanape. Na njemu je i mala umrla... Karakteri, ideali! Kakovi karakteri, ideali? On se čudio - otkud karakteri i ideali. Što je to? Kakvi ideali! Morat će u krevet, osjeća. Neće zasluživati, izgubit će i to dnevničarsko mjesto... I pred njim se otvori bezdan, tama...
A onda kao da je sve iščezlo ispred njega, svi događaji, sav život, samo žila kucavica na čelu neobično kucaše.
Ustao je i pošao k prozoru. Netko je tamo preko dvorišta u drvarnici cijepao drva. Pogleda onamo, - ne bijaše nikoga. - Čudno, a on je ipak čuo. Ili to možda bijaše prije, jučer, kad su cijepali drva? On se nije mogao sjetiti. A najednom nije znao ni što je danas, koji dan, koje doba. Pokušao je da misli što bijaše jučer - ne ide - prekjučer - i opet se ne može nikako sjetiti. Čudno se to njemu činjaše. Hvataše se za čelo... Morao bi ipak nekoga pitati! Mora! I ustane, izađe potiho, gologlav. U hodniku sretne kuharicu iz drugoga kata, okrene se za njome, no ona već umaknula na stube. I on se uputi na ulicu.

III.

A kako izađe na ulicu, stade pred kućom. Bijaše oblačno, a jesenski dan već pri kraju. Niz ulicu popuhivaše hladan vjetar i poigravaše se njegovom bujnom kosom. Ljudi prolazili, a on ih sustavljao i pitao koji je to dan, koje doba. A ljudi ga začuđeno gledahu. I jedni rekoše: "Predvečerje, Božji čovječe!" - a bilo ih je koji se našališe s jadnikom: "Jutro je!" A on se ne mogaše snaći i hvataše se za čelo.
I vjetar udilj duvao i tjerao mu kosu u čelo, a njegove oči hitahu niz ulicu. Tad se iznenada trgnu, oči mu se široko otvoriše i zagleda se k uglu ulice.
Otud dolazio čovjek. Marko ga Barčić prepoznao, dolazio otud onaj isti čovjek zbog koga je službu izgubio.
Kako ga je zagledao, sjetio se svega, i on se uspravi. Izgubila se iz njegove duše malodušnost koja je bila njime ovladala. Tu gdje je vidio pred sobom čovjeka prazne duše, vrati mu se sva moralna energija i na patničkom licu zasja onaj izražaj koji je toliko zanio njegovu ženu.
I čudnovato: prolaznici taj čas nijesu vidjeli na njemu njegovo neugledno, iznošeno odijelo, nijesu svratili pozornost ni na njegovo bolešću istrošeno tijelo, nehotice upirahu oči u njegovo preobraženo patničko lice, na njegove velike sjajne oči. A on je mirno stojeći čekao dok dođe do njega onaj gospodin. Nije čekao kao očajnik već kao sudija neki, i ne kao sudija što dosuđuje zadovoljštinu ovoga svijeta, već kao sudija koji jednim pogledom drma savješću.
I onaj gospodin, došavši do toga čovjeka. koji je u sebi osjećao skoro smrt, nije mogao izdržati pogleda već se zbuni, odvrnu od njega oči i u neprilici stade natezati svoga psa što ga je vodio na uzici.
A tada se netko blago dotakne ruke Barčićeve. Pred njim uskrsla njegova žena u svom starom haljetku, sa onim šalom na glavi i zabrinuto podignu oči k njemu. Ali kad je zavirila u njegovo lice, ona se primirila. A iz duše Marka Barčića nestalo je onog očaja što ga od dva dana obuzimao i u kojem već nije mogao podnijeti da si ženu gleda uza se. Vratila se u nj toplina, i primi je nježno za ruku i pođoše tiho u njihov stan. A unišavši u sobu, on je privuče na svoje grudi i šuteći cjelivaše joj čelo, i tihe suze mu potekoše niz lice.

Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava,
Matica hrvatska, 1900.

Bez doma

Bio je agenat jedne neznatne tvornice štampilja sa zvučnim imenom Excelsior, a s neznatnom plaćicom od trideset kruna na mjesec. Putovao je dan za danom, godinu za godinom. Kad je otpočeo, bijaše još mlad, a već je osijedio i još je putovao od sela do sela, od grada do grada s kovčežićem u ruci. Putovao je tako te je svake pete, šeste godine dolazio u isti grad, u isto selo, računajući da su se za to vrijeme štampilji istrošili. Nalazio je tude iste uredske zgrade, škole, dvorove, iste kuće, no uvijek je u njih ulazio s nekom nesigurnošću, pitajući se hoće li, Bog zna, naći u njima još prijašnje ljude. I nuđao je svoju robu uvijek nekako plaho kao da se bojao da ga ne potjeraju.
Prekidao svojih putovanja nije. Tek u mjestu - gdje bi ga blagdani stigli - znao bi zaostati neko vrijeme, pa onda kad bi trebalo skrpati obuću, odijelo ili preprati rublje, zadržao bi se u kojem selu.

Doma nije imao nikakva, pa nijedne sobice ma i gdje pod krovom tuđe kućice koju bi on nazivao svojim domom, a nije imao ni roda, ni prijatelja kamo bi se mogao navratiti i koji dan proboraviti.
Da, rođaci! Za mladih dana bijaše se otisnuo u svijet da ih potraži. Njegovi su roditelji došli amo izdaleka, ovdje su umrli i tu ga nejačka ostavili. Kad je došao u zavičaj njihov, našao je tamo ljude kojima ni jezik nije razumio; on više nije njihov, tuđ je bio i on njima i oni njemu. Najbliži rođaci već mu nijesu bili na životu i on se vratio amo gdje je odrastao. Ali i ovdje je bio osamljen. Bivši dječakom nije se mogao namjeriti na ljude koji bi ga prigrlili, pa je doba svoga djeċaštva proživio u više sela. Ovako osamljen - to jače je osjećao čežnju da si stvori domaće ognjište. Za mladih još dana snivao je o braku s djevojkom iz građanske obitelji. Kasnije je popustio... Kad bi barem mogao skucati dvije tisuće kruna, makar i tisuću i po, on bi kupio negdje u Slavoniji nešto zemlje, postao bi ratarom, oženio bi se i kojom seljakinjom. On bi i s njome bio sretan. I njegova je mašta dočaravala slike idiličnog života na selu, u njegovoj kućici, okruženoj voćkama. Tamo pod prozorom raslo bi mirisavo cvijeće, dvorište puno živadi, nedaleko na polju dozrijeva žito talasajući se na povjetarcu, dalje mala livada prošarana cvatućim travama, a tu on obilazi pušeći cigaretu. Da, cigareta ne bi ostavio - i čaj bi pio ali ne onako rastrošno šećeren, kako to u nas biva. Za svojih mladih dana zalutao on u Rusiju i tamo je naučio kako sirotani čaj piju: grudicu šećera u usta i na to se srče čaj. Tako ga on i sada pije, a naučio bi i svoje da piju. A to bi bili i žena i djeca ako bi Bog odlučio da ih bude. Da, njegova žena bi imala i rodbine, a on bi lijepo živio u slozi i ljubavi s njima i oni bi se pohađali.
To bijahu zlatni sanci, a dugo se on nadao da će se i obistiniti. A zatim je došlo vrijeme gdje je već te nade počelo nestajati. Novca nije mogao steći nikako. Poduzimao je i ovo i ono, no ništa mu nije polazilo za rukom. Dapače ni zastupstva koje bolje kuće nije se mogao dočepati. Kad bi došao da se predstavi, dobivao bi stereotipan odgovor: - "Za naš posao ne možemo vas primiti". Bio je neugledne vanjštine i teško je izgovarao. A on je i sam uvidio da ga je priroda dosta maćuhinski nadarila i nije se na ljude srdio što su ga odbijali, te gotovo da je prema gospodaru tvornice štampilja osjećao neku blagodarnost što ga barem on trpi, premda uz pustu njegovu plaću ne bi mogao nikuda. Nuzgred još je zastupao dvije-tri tvornice isto tako nepoznate, neznatne; od njih je dobivao samo proviziju, pa pri svemu tomu tek je toliko zasluživao da je mogao naprijed. No događalo se često te je u džepu bila tek koja kruna i on je putovao pješke od sela do sela. I tako se njegovi sanci rasplinuli. On već nije vjerovao da bi se mogli obistiniti, i kad bi ih se sjetio, tek bi uzdahnuo: "Oh, kako bi to lijepo bilo!" i putovao bi dalje od sela do sela, od grada do grada s kovčežićem u ruci dan za danom, godinu za godinom. Do kada će tako putovati, gdje će prestati? Možda će izdahnuti gdje uz cestu ili preko noći u krčmi na klupi... No o tome nije razmišljao... Uopće ne misliti više daleko u budućnost, to je bila njegova filozofija. Putovati, putovati bez prestanka, na putovanju se sve zaboravlja! Tu gdje se neprestano mijenja pred očima brijeg i dolina, polje i šuma, selo i grad, a osjeća glad i žeđa, sunce i studen, snijeg i kiša, vjetar i zapara - nije kada podavati se uzbuđenjima...
I on je putujući tako - nekako otvrdnuo. Priučio se na hladna službena lica uredskih predstojnika, na zaposlene trgovce, privatnike - nitko od njih nije imao kada da se možda s njime porazgovori, svaki je gledao da ga se što prije riješi, a mnogi su bili i surovi te bi se na nj okosili čim bi se pokazao na pragu.
Nitko se za nj nije brinuo, a tko bi se i brinuo za čovjeka prolaznika. Tek u birtiji bio bi pitan - što želi. No pa ni tu mu nijesu posvećivali osobite pažnje, jer već njegova vanjština nije pokazivala da će moći nešto više potrošiti - i tu su imali prednost drugi a on je često dugo čekao dok je došao red i na njega.
I tako je on svagdje susretao ljude koji su mu leđa okretali, nikada srca otvarali, nikada nježnosti iskazivali. Ohladnio je i on.
No jednog se dana to preokrenulo. Vozio se željeznicom i u istom kupeu desila se jedna stara gospođa s djetetom. Bijaše to živahno djetešce crnih očica, crne mekane kose, bijela lišca. Htjelo je k njemu i nije mirovalo dok se nije dočepalo njegovih koljena. A on ga digao k sebi. I već što mu se to dijete tako povjerljivo približilo, ganu ga...
A dijete bijaše milo i posve se sa starcem sprijateljilo. Kao da mu je htjelo nešto o sebi pripovijedati. No kako još nije znalo govoriti, nastojalo je da se s njime sporazumije kretnjama svoje glavice i ručica. Tako mu je pokazalo svoje crne čarapice, svoje nove cipelice, tako mu je izrazilo želju da opipa njegovu sijedu bradu. I upravo mu je godilo što je to malo drago biće sjedjelo na njegovim koljenima. A kad je to drago biće pokazujući ručicom na košaricu zatražilo od starice kolačić pa taj kolačić i ne okusiv ga umah ponudilo njemu, tad se taj čovjek koji tolike godine nije osjetio što je to nježnost, ljubav bližnjega, rasplakao u duši svojoj i oči mu se ovlaže suzama...
Kad je na slijedećoj postaji starica s djetetom izašla, on je dijete sam iznio i prije negoli ga je stavio na zemlju pritisnuo ga nježno na grudi i kradom poljubio njegovu, lijepu glavicu.
I onda se opet u njem razbudila stara čežnja za domaćim ognjištem. Opet je stao graditi osnove, opet se stao nadati. No tu već nije bilo one vjere u sebe u svoju snagu. Polagao je nadu u sreću: stavljao na lutriju, kupovao srećke - dapače iščekivao je neko čudo kao da će naći negdje sakriveno blago, namjeriti se na žensko biće. No jednog dana i opet je poćutio razočaranje i bol.
Nuđajući svoje štampilje unišao je bio u sobu jednoga gospodina koji ga je prijazno dočekao. Bijaše to mlad čovjek koji se oženio pred godinu-dvije, pa je provodio život s mladom ženkom u neprestanom milovanju, tetošenju. Stanovao je izvan gradića i tu imao vrtić u kojem je prije uredovnih sati radio - radujući se svijetu. Takav stan, takav život bio je san njegovih mladenačkih dana, i bio je tako sretan što se taj njegov san eto ispunjao. Poslije podne dolazila bi ona, lijepa, nježna, u grad da ga pred uredom dočeka kad će izaći, da se onda malo sprođu šetalištem ili pozabave u društvu, a ako se spremalo nevrijeme ili možda zahladnjelo, on je, mlad, veseo, zaljubljen, uzeo bicikl kojega znanca i odjurio kući po ogrtač da se sa zaljubljenim smiješkom vrati - i ženicu si ogrne.
Ugledavši na vratima stranca koji je svojom sijedom, okruglom bradom te kosom pristriženom u liku korpice podsjećao na ruske tipove kako ih je često našao u ilustrovanim časopisima, pričini mu se umah taj čovjek zanimljivim.
A on je stajao kao svagda plaho kod vrata držeći u jednoj ruci svoj ponošeni šešir, u drugoj kovčežić, te se klanjao duboko cijelim gornjim tijelom. Bilo je u predvečerje pred sam Badnjak, zima bez snijega, a vani vlažno, maglovito, pa je u sobi pri vratima bilo mračno i u toj nejasnoći isticala se samo njegova sijeda brada kako se klanja. A kad je pristupio bliže k prozoru, mladome čovjeku udari u oči starčevo lice koje je podsjećalo na tvrdoću dlijetom izdjelanih no nešto bolnih crta kakova spomenika...
Dugo je starac ostao u toj kući. Još mu se nikad nije dogodilo te bi ga tko zadržao u svom domu. To je bilo za nj nešto neobično i nije mogao pravo snaći. No ljubežljivost domaćina osvoji ga brzo. I gledajući lijepo pokućstvo, fini porculan, srebrninu, osjećajući blagu toplinu sobe i neku raskoš koja je iz svake stvarce izbijala, mislio je da je u kući kakova bogataša. A ti ga ljudi nijesu podvorili kao kakova prosjaka gdje na strani; on je sjedio s njima za istim stolom, oni se s njime kucali čašama, ljubezno ga nutkali da uzme iz zdjele, a lica su im bila zagrijana nekim toplim čuvstvom, te je njemu bilo kao da se s njime događa nešto kao u kakovoj priči. I čisto mu bijaše drago gdje su ga ispitivali o njegovu životu. A on im je pripovijedao o svojim putovanjima po Rusiji, Poljskoj, Ugarskoj, balkanskim zemljama i što im je dulje pripovijedao, to jače se budilo u njemu neko osjećanje kao da je nadošao čas da taj njegov život prestane. Činilo mu se, gledajući te dobre ljude, da će oni ispuniti ono čudo u koje se nadao...
- A gdje provodite blagdane?... - pitao ga domaćin.
On im reče. A kad na to spomenuše da su držali e se on možda vraća preko blagdana k svojoj obitelji, odvratio je:

- O, moje je srce još slobodno. - A te riječi bile su izgovorene takim glasom da se iz njih upravo osjetilo kako je u tome čovjeku još sakrivena čežnja da to svoje srce kome pokloni.
- Ah, zar se vi još mislite ženiti? - nehotice se začudi domaćica.
A onda je nastala neugodna šutnja. Kao da je trebalo toga usklika začuđenja da se on trgne iz svojih snatrenja. Bilo mu je kao da je tek sada pravo progledao, vidio je da je njegov život protekao, protekao beskorisno i da je već pri kraju, pa čemu se još zavaravati. I on se snuždio i ušutio.
A domaćin i domaćica činilo se da su razumjeli i htjeli su da ga opet udobrovolje. Nutkali ga da pije, pozvali ga da ostane kod njih noćiti, da kod njih provede Božić - no sve bijaše uzalud. Njemu to birano vino nije više išlo u slast, u njihovoj je ljubežljivosti osjetio samilost spram bijednika, a ta ga samilost nije tješila nego je još većma iznosila preda nj njegovu bijedu. I on ne bi mogao da ovako jadan legne u gospodski krevet, da se ogleda po sobi s bogatim namještajem, na prozore sakrite svilenim zastorima - nešto ga tjeralo da pobjegne otud u krčmu nepometenu gdje se zadah nečiste lampe miješa sa zadahom prolivena vina i rakije pa da se tamo baci na tvrdu klupu... I starac rastužen digao se da pođe. Badava su ga ustavljali.

Domaće ognjište, 1901.

Autobiografija

JANKO LESKOVAR O SEBI

Proljetno jutro 1940. godine.
Na Pejačevićevu trgu mnogo svijeta. Siđem s tramvaja i u vrevi opazim Dragana viteza Trnskoga. Mi smo drugovi iz škole.
- Zdravo!
- Zdravo! Baš jučer smo o tebi razgovarali.
- A gdje, molim te?
- Kod naše Milke Ternine. Ta ona te pozna!
Preda mnom se stvori Kipni trg. Tu je stanovao Milkin poočim Janko Jurković, a gore dalje je Jurjevska ulica, malo niže od Miletićeve vile nalazi se mala prizemna kuća s dva prozora u ovelikoj sobi s ulice, a u sobi čvrsto stoji teški glasovir. Ovamo je znala dolaziti Milka; - moje su rođakinje bile glazbene. Mi đaci bili smo otraga, a u velikoj sobi s izgledom na Tuškanac. Slavno vrijeme!
Polazili smo i operu i dramu. Ja, već kao đačić četvrte normalke. Jednom sam otišao u kazalište s novim šeširom na glavi koji se na galeriji nekud zametnuo ili mi ga je netko uzeo. Bilo je po svršetku predstave. Ja, normalac, u viku i plač. Sve se sjatilo oko mene. Došao i sam garderobijer Prikril. Pa kad je vidio što je, donio je iz kazališne garderobe nekakav stari cilindar i ja odoh kući s cilindrom koji me je poklopio preko ušiju. Spominjem te dane jer držim da je pohađanje drama i opera mnogo djelovalo na razvitak moga osjećaja za ljepotu, sklad.
U nižoj gimnaziji bio sam tako strastven za kazalištem da sam radi ulaznica počinio i prvu (ujedno i zadnju) krađu. Dolazeći o ferijama u dućan svojih roditelja, uzimao sam sekser po sekser i slagao ih na zidni sat u sobi. Ali to je otkrila moja majka. Koliki stid! - Nemoj više, sama ću ti dati."
Ali moj krasni svijet, pun ljepote i sklada najednom ugrožen. Otac nije mogao zatajiti svoju želju da budem svećenik. Ja sam se tome opro. Moj tajni svijet gdje je na prijestolju bila žena, bio bi time razoren. Da taj svijet spasim, odlučih upisati se u preparandiju. Otac ušutje, a najednom budem pozvan k susjednom vlastelinu. Brzo sam doznao zašto sam pozvan. Vlastelin Rubido preuzeo je na sebe zadaću da me predobije za ono što je htio moj otac. Mnogo je govorio, a završio je s time da je on kolator prigradske župe i da ja neću trebati biti kapelanom dulje od godinu-dvije, župnik da je već star pa ću postati župnikom. Ali ja sam odlučio - za moje godine pravo čudo - odbio. "A onda barem nastavite nauke" reče Rubido "ne idite u učitelje. Učitelj je samo polunaobražen čovjek. (Težinu te riječi "polunaobražen" ja sam kroz život teško osjećao i istom sam nedavno našao u toj stvari izmirenje). Vaš otac je pripravan da vas i dalje školuje." Ali ja sam držao da oca dobro poznam, pa odoh u preparandiju da tako zauvijek riješim tu stvar.
Milku sam rijetko susretao. Jurjevsku sam ulicu već davno napustio. Stanovah na južnoj strani grada. Mala soba, u njoj dugi glasovir (roditelji mi ga dovezli čak iz gornjega Zagorja) i tek je bilo mjesta još za krevet. Kao da mi je bilo malo i žao što Milku tako rijetko viđam. A ona bi me uvijek opazila. Jednom sam se našao malo u neprilici. Dolazeći prema meni s tetom i Jurkovićem, ponijela se tako da se pobojah neće li njezini upitati: "A što ti imaš s tim mladićem?" A uistinu među nama i nije bilo ništa. Drugi put je dolazila Opatovičkom ulicom s dvije svoje prijateljice... no šta da o tom pričam! Nema svrhe.
Kad sam svršio učiteljsku školu, tad je jednom sustavim na ulici:
- Ja bih se s vama oprostio, gospođice.
- Oprostili? Kako oprostili?
- Tako. Ja sam svršio nauke. Mene čeka selo. U Zagreb rijetko ću doći. A vas teško da ikad više i vidim. Ipak... vas zaboraviti neću.
- Neću ni ja vas. Možda ću na vas i misliti.
Rastadosmo se i nikad se više s njome nisam sastao. Ali u mojoj podsvijesti, negdje u dubinama, uzela je ona stalno mjesto. Što se tu događalo ne znam i ne mogu znati. Običnim našim razumom tamo ne dopiremo. Samo po metapsihičkim pojavama, kojih se je iza Swedenborga dovoljno nakupilo, daje se naslutiti da pokraj našega iskustvenog svijeta postoji još jedan metapsihički svijet. Što bi inače mene bilo godine 1906. odvuklo u München i okolicu kad je Terninu zadesila strašna katastrofa! Što sam lutao oko Berchtesgadena kamo se Ternina povukla poslije pada njezina glasa! A ja nisam uopće ništa ni znao gdje je ona. Uopće se nisam brinuo za nju. Imao sam svojih briga, a ipak sam bio povučen u njezinu blizinu...
Poslije onoga rastanka s Terninom odoh kući u Zagorje da tu čekam na mjesto. Molio sam Desinić, Veliku Erpenju, Visoko, sve brzo jedno za drugim, ali nigdje ništa.
Početkom godine 1881. eto me u Valpovu. Tu je bio početak moga učiteljevanja. No početak ne bijaše sretan. Trgovište Valpovo i još nekih dvanaest ili trinaest župa s naše strane pripadalo je pečuvskoj biskupiji. Svećenstvo mađarsko. U Valpovu su bila dva kapelana, ne porijeklom, već po odgoju Mađari. Jedan Preller, drugi Ulakovics. Oni su često odlazili barunu Prandauu u dvor na tarok. Oni Mađari, ja Hrvat. S njima sam brzo došao u sukob. U prepirci dobaci mi Preller: "Horvat nem ember"... Među nama je bilo svršeno.
Prema dekretu imao sam obavljati i orguljašku službu u Valpovu, no tu je službu vršio otac kapelana Prellera. Tako sam ga zatekao pa i ostavio sam neka zaslužuje. Bio je umirovljeni učitelj. Ali kapelan Preller, u svojoj mržnji na mene da mi se osveti, udesio je drukčije. Njegov je otac morao napustiti orguljaštvo i otići k svojima u Mađarsku baš u Velikom tjednu kad se obavljaju velike crkvene ceremonije pa ću se ja, početnik,

naći na mukama. Već drugog dana bila se u crkvi skupila valpovačka inteligencija na reqiem za nekog uglednika. Ljudi su se često ogledavali na kor. Znao sam zašto. Bili su iznenađeni. U preparandiji bio sam ne baš loš solist (bas-bariton), pa nisam bio loš ni ovdje. Pred crkvom me pričekala inteligencija i čestitala mi. Tu su bili i pravnici Kulčar i Neumann (poslije poznati političar) koji su onda studirali u Beču. Ali sve to nije zaustavilo moga premještenja. Barun Prandau bio je mali suveren u dva kotara, Valpovo i Donji Miholjac. Bio je kolator svih župa i patron svih škola. Ja sam morao ostaviti lijepo trgovište Valpovo i seliti se u selo Šljivoševce.
Poslije su baruna o meni informirali drugi ljudi. Kapelan Preller, umišljena veličina čiji život nije bio usklađen sa svećeničkim zvanjem, naskoro je svukao svećeničku halju i s nekom se djevojkom izgubio negdje u Mađarskoj. Barun je promijenio svoje mišljenje o meni. Bio je i kao neki pokrovitelj zabava. Sutradan iza zabave išla bi se inteligencija uvijek pokloniti barunu. Bila bi tada počašćena i nadarena čekom kojim je na vlastelinskoj blagajni dizala novac, a time je bio obilno namiren trošak oko zabave. Ja sam znao cijelu noć proplesati, ali nikad se nisam išao klanjati. Povukao sam se u svoje selo. Barun bi znao pitati: "Je li bio Leskovar na zabavi?" I poslao mi novac. Ja se nisam na to osvrtao. Premda mi je poručio da će mi dati jedno od najboljih mjesta, ja se spremih na odlazak iz Slavonije.
U Šljivoševcima sam napisao oveću humoresku Alija - ali u meni je već tada bilo toliko autokritike da sam tu humoresku bacio u vatru. Da sam ostao u Slavoniji, ne znam kako bih se bio razvio kao književnik. No nema sumnje da bih i ondje pisao. Pisao bih i drugdje, ma gdje na zemaljskoj kugli, jer je to u meni.
U Prišlinu sam proživio najveselije dane svoga života. Samo mjesto Prišlin sa župnom crkvom sv. Petra i nije selo. Tu je tek župski dvor, škola, jedna birtija i dućan, malo niže grad Mali Tabor, gdje je živio barun Kavanagh, a ostalu župu sastavljaju sela koja i nijesu drugo nego zaseoci, posijani po brežuljcima što se spuštaju u ravnicu prema Sutli.
A niti kilometar dalje od crkve sv. Petra nalazi se već u župi taborskoj sv. Ivana, kraj nje dvorac Novi Tabor, dom nadaleko poznat s gostoljubive obitelji Brezinšćak, a dalje na cesti prema Humu kuća profesora Marjanovića, pa onda Hum i iza brežuljka mjesto Taborsko.
Svršavam poslije jedne ure školu, a župnik me već čeka. Ima uvijek gotov program kuda ćemo i kome ćemo.
Idemo po visini našega drugoga brda, a vjetar piri s masiva visokog Boča prijeko u Štajerskoj, mi se hvatamo za šešire pridržavajući ih, ali kročimo naprijed. Seljaci govore: "Naš župnik i školnik ne bi ostali doma makar i fratri padali iz oblaka. Spuštali smo se naše visine i dolje u Rogatac na istok i u Rogašku Slatinu na zapad.
U Rogašku Slatinu dolazio je na oporavak naš mecena Strossmayer. Tada bi ovamo dolazilo zagorsko svećenstvo da mu se pokloni. Vinogorski župnik Kešer, poznat po čitavom Zagorju sa podmetnutih mu šaljivih propovijedi, dolazio je prijekim putem preko Prišlina. Pratio ga njegov zvonar s rogožarom u koje je bilo pohranjeno svježe rublje i svečana reverenda, i župnik bi se pod jednom kruškom svlačio dogola i preoblačio se u svečano ruho da se onda spusti s brežuljka u Rogašku Slatinu.
- Vidiš, Janko, to je ta kruška - reče moj župnik kad smo jednom silazili u Slatinu. I mi, svjetovnjaci, znali smo se pridružiti poklonstvenoj deputaciji. Biskup je bio dosjetljiv čovjek. Kad se jednom rukovao s poklonicima, došavši do moga župnika, zastane i reče: "Gle ti se pokrivaš ljepoticom jednom." Svi se zgledasmo. Župnik je imao nov šešir, a na podstavi je bila slika djevojke. Držao je šešir tako da je biskup to vidio.
A ta neznatna upadica stvori malo čudo. Velika kupališna dvorana nenadano se napuni intimnom toplinom srdačnosti koja vezivaše vladiku i njegove poklonike. O, te poklonstvene deputacije! Trebalo je samo gledati ona preporođena lica poklonika kad su se vraćali svojim kućama gdje će prepričavati pojedine momente njihova susreta s velikim vladikom!
Prolazilo je ovdje vrijeme u nekoj bezbrižnosti. No ja sam ipak nalazio vremena da osnujem i uvježbam pjevačko društvo, da se koji put ozbiljno porazgovorim s barunom Kavanaghom, župnikom taborskim Jecmanom (bio je prije kateheta u Križevcima), našao sam vremena da s profesorom Marjanovićem otputujem na Kordun i u Bosnu i da to opišem.
Bio sam i oženjen i imao toliko djece da je u Krapinske toplice prije mene stigao glas o "učitelju s mnogo djece". Ljudi su to držali za teret, što li, ali moja žena i ja voljeli smo tu djecu i nismo osjećali nikakva tereta od njih, a kad nam je u Toplicama umrlo troje mališa, bilo smo neutješivi.
U Toplice sam došao u proljeće godine 1891, baš kad je u Vijencu bila štampana moja novela Misao na vječnost. U Toplicama se nađoh u potpunoj zbilji života. To mi je mjesto dalo mnogo pobuda i građe za književni rad. Tu sam napisao većinu svojih beletrističkih djela, a nema sumnje da sam tu bio ostao, da bih stvorio i više. U Toplicama je bilo stjecište ne samo zagorske aristokracije i šljivara nego i ljudi sa sviju strana. Tu sam upoznao i neke naše političare: Folnegovića, Hinkovića, a otac domovine, Starčević, bio je svake godine gost župnika Rukavine. Kod tog je župnika došlo i do pomirenja naših velikana Strossmayera i Starčevića.
Da sam bio ostao... ali u mojoj knjizi života bilo je drukčije zapisano. Nije koristilo očinsko savjetovanje Starčevićevo neka budem oprezan i mudar, neka se čuvam. - "Ja napokon" - reče mi on u župnikovu vrtu pod zelenim granama kestena - "od činovnika i ne tražim žrtava. Činovnik vrši svoju patriotsku dužnost već time ako savjesno obavlja svoj posao. Ni od tebe ja drugo ne tražim, sinko!" Ali ja u svom ponašanju nisam vidio ništa kažnjivo. No šta to koristi! U Zagreb je poslan prijedlog za moje premještenje.
Uzalud je, rekoh, bio savjet Starčevićev. Toplice sam morao ostaviti. Tek je predsjedniku Matice hrvatske Tadiji Smičiklasu uspjelo spriječiti da ne budem bačen u koje zabito selo. Njegovim sam zagovorom dobio Krapinu, bio sam premješten na prijedlog mojega susjeda Rubida, onda velikog župana varaždinske županije, koji me je ono nagovarao da pođem u svećenike, samo što se on sada zvao Rubido-Zichy. On, veliki unionist, bio je privezao uz svoje prezime još prezime svoje žene Mađarice. No taj brak ubrzo se za Rubida tragično svršio. Ona, nevjernica, pobježe s nekim mađarskim grofom. Ali to je već cijela pripovijest za sebe.
To moje premještanje djelo je mojih starih znanaca, sam prijedlog podnio je Stjepan pl. Belošević. To je onaj isti činovnik koji je godine 1881. kad sam o školskim praznicima iz Valpova došao kući, imao nalog da me uhiti radi mog izbornog djelovanja. No ja, potajno obaviješten, umaknem u Slavoniju. Nisam dugo bio ni u Krapini. Tu je vlasti bilo zazorno već i to što sam se družio s opozicionalcima. Ovdje sam napisao Sjene ljubavi i tek što su bile štampane, morao sam seliti u Karlovac.
- Mislimo da vam neće biti krivo - reče mi zemaljski školski nadzornik s prizvukom ironije. - Šaljemo vas u najrodoljubniji naš grad.
To me je ugrizlo. Bio sam tada silno razdražljiv, no ipak sam se obuzdao. Tim sam premještenjam gubio i materijalno, no uviđavnost karlovačkog gradskog zastupstva ispravila je tu nepravdu.
Prestao sam pisati.
Time bih mogao završiti, jer ono što se dalje događalo u mom životu nema udjela na moj književni rad.

1944.

- Uz dozvolu nakladnika Bulaja -